

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 05684

MAYN SHTEDTEL IN UKRAINE

Moissaye J. Olgin

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ. אָלגין

מיין שטעדטעל
אין אוקראינע

מ. גורעוויטשעס פארלאג

ניו יארק

1921

אינהאלט־פארצייכנים :

3	— — — — —	מיון שמעדמעל אין אוקראינע
9	— — — — —	הומאָר, ווויז, שארפע קעפ, — מ'האַט ניש וואָס צו מאַן מוימ'ן שכל
17	— — — — —	קינסמלער, זינגער, שפיעלער, פּאָעמען — די בענקשאַפּט נאָך שעהנקיים
25	— — — — —	גבירים און גרויסע למדנים
32	— — — — —	אידישע שמחות
46	— — — — —	ווען דער רבי קומט אין שמעדמעל
52	— — — — —	מיון שמעדמעל לערנט זיך!
60	— — — — —	מארטירער פון בילדונג
69	— — — — —	אידישע פרנסות
77	— — — — —	דער גוי און דער איד אין דער אוקראינער שמעדמעל

מיין שמערדמעל אין אוקראינע.

פון דער סטאנציע צו מיין שמעטעל איז פינף און צוואנציג וויארטן. איהר געהט אראפ פון דער באהן, גיבען אייך א שיין פון אלע זייטען די ברייטע, גרינע און גאלדענע פעלדער. דערזעהט איהר, אז די סטאנציע איז נאָר אַ קליינער רויטליכער פלעק אין מיטען גאָט'ס רחבות. ווערט אייך פלוצלינג היימליך אויפ'ן הארץ צען — און איהר דערפיהלט זיך אין דער היים.

דער בעל עגלה איז שוין דאָ. ער ווארט אויף „פארשויןען.“ ער גיט אייך אַפּ שלום עליכם מיט אַזאַ מינע, אַקוראַט ווי ער האָט געוואוסט, אז איהר וועט היינט קומען. איהר זעצט זיך אריין אין וואָגען. די רעדער קאַטשען זיך איבער דעם ווייכען צוואוואַר דימטען שטויב. די גלעקלאך האָבען אַ סאַמעטענעם קלאנג. אַט איז שוין ניטאָ די סטאַנציע און ניטאָ די באַהן. פון ביידע זייטען שמעהן ווענט מיט קאַרען. בלויז בלימלעך מישען זיך אויס מיט די גראַהליך-גאלדענע זאנגען. ווען איהר געהט איבער'ן פעלד, וואָלטען די זאנגען אייך געשמיסען אין פנים און אפשר וואָלטען זיי געגרייכט איבער אייער קאָפּ. דער וואָגען האָט זיך פארקירעוועט אויף רעכטס — און מיט אַמאָל באַזייזט זיך די זייט פון אַ באַרג. דער באַרג איז איינגעטיילט אויף לאַנגע פאַסען. די פאַסען לויפען פון אויבען צום טייכעל. אַ פאַס ווייז, אַ פאַס קאַרען, אַ פאַס האָר בער, אַ פאַס הרעטשקע, אַ פאַס פלאַקס. דער ווייז איז רויטליך-געל, דאָס קאַרן האָט אַ גרינליך-בלאַסען שימער, דער האָבער גלאַנטצט ווי זילבער, די הרעטשקע איז ווייס ווי קרייד, דער פלאַקס איז הימעל-בלאַה. זעהט דאָס פעלד אויס ווי אַ זעלמענער קאַברעץ. אונטען לויפט אַ טייכעל צווישען הויכע טונקעלע וואַ סערגראַזען — אַ ט ט ע ר ע ז נ. איבער'ן טייכעל איז אַריי

בערגעוואָרפֿען אַ האַרבאַטע בדיקעל, ווי אויף קאַטאַוועס. אויבֿען ציהט זיך אַ הימעל — ברייטער ווי ערגעץ-וואו אויף דער וועלט. עס איז וואַרים. די זון שיינט. די פֿערד איילען זיך ניט. איהר וואָלט אַנטדרימעלט געוואָרען. דורך דעם לייכטען זי-סען דרעמעל, ווי דורך אַ שלייער, וואָלט איהר געפיהלט אי די פעל-דער, אי דעם ריח פֿון ביטער-גראַז — פּאָלין — וואָס וואַקסט לע-בען שליאַך, אי דאָס פישטשען פֿון אַ פּויגעלע אין גראַז. איהר וואָלט זיך געפיהלט גליקליך — אַ מחיה. אָבער דער בעל-עגלה האָט אייך ניט געזעהן שוין עטליכע יאָהר. ער מוז מיט אייך שמועסען.

אַ קלוגער איד — לייזער דער טאַלנער. אַ איד אַ וויצלינג. ער קען די שטאָרט אויסגעבונדען. ער ווייסט וואָס עס קאָכט זיך ביי יעדערען אין טעפעל. אויף אלעדנינג האָט ער אייך אַ מאַמרה, אַ משל, אַ גלייך ווערטעל. און ער האָט ליעב צו ריידען. אלע אי-דען פֿון מיין שטעדטעל האָבען ליעב צו ריידען. הערט איהר — וועט איהר ניט געפינען קיין חלוק צווישען לייזער דעם בעל-עגלה און, אַ שטייגער, אידעל דעם קרעמער אָדער ליפּא דעם מלמד: זיי זיינען אלע פֿון איין שניט — די ב'ער — און מען קען זיי גלייך דערקענען צווישען די אידען פֿון אַנדערע שטעדטלאַך.

לייזער דער בעל-עגלה איז אַ איד מיט אַ קאַרק און מיט אַ פּאָר ידים. אין אַ בלאָטע שפּאַרט ער אייך אונטער דעם וואָגען מיט זיין אַקסעל — האָט עס אַ פּועלה. געהט ער, וואַקעלט ער זיך פֿון איין זייט אויף דער אַנדערער, ווי אַ פּויער. און עס איז טאַקע דאָ עפעס פּויערשעס אין זיין וויאַקען אויף די פֿערד און זיין קנאַקען מיט דער בייטש. אָבער רעדען רעדט ער ווי אַ בר תּורה. ער בראַקט אַמאָל אַריין אַ פּסוק און אַ מדרש. און איהר טראַכט זיך: פֿון וואָגען האָט זיך דאָס צו איהם גענומען?

רעדט מען אזוי וועגען דער שטאָרט, וועגען דעם מסחר מיט תּבואה, וועגען יהושע פּרידערקע מיט דעם פּריזיוו, וועגען נייעם האַקמאַר. אזוי ריידענדיג פּאָהרט מען דורך עטליכע דערפלאַך, וואו די גאַסען זיינען לעדיג און נאָר היהנער זיצען אין שאַטען ביי

די פלויטען. מען פאָהרט באַרג אַרויף און באַרג אַראָפּ און ווידער באַרג אַרויף. דער וועג שלענגעלט זיך ווי אַ גראַהליכע לענטע. אין איין אָרט לויפט אַ וואַסערל איבער פלאַכע שטיינער; האָט דאָרט לייזער אָפגעשטעלט זיך פאָיען די פערד. דאָס וואַסער איז לויטער; די שטיינער זעהען זיך אַרויס ווי אַבגעהוּבלעוועטע. ביים ברעג וואַסען געדיכטע קופּעס „פאַאַרגעס־מיי־ניט“ בליכן לאַך. ערגעץ הירזשעט אַ פערד. ערגעץ קלינגט אַ קאָסע. אַרום און אַרום איז אזוי שטיל, אַז ס'קלינגט אייך אין די אויערען. אָדער אפשר זיינען דאָס גרילען?

מען פאָהרט ווייטער. נאָך איין באַרג — און אויף יענער זייט טייך זעהט איהר דאָס שטערמעל, ווי אויף דער דאָלאַניע. עס דאַכט זיך, אַז עמיצער האָט שטיפּענדיג אַ וואַרף געטאָן און פאַד נאַנדערנעשאַטען בלאָהע, רויטע, גרינע, ווייסע און גראַהע קעס־טעלאַך. האָבען זיי זיך אויסגעלייגט ווי אַ שעהנער אוואָד. זיי שפּרייטען זיך פון דעם טייך אונטען ביז אַרויף צום שפיץ באַרג. אפשר ציהען זיי זיך ווייטער אויך, נאָר איהר קענט דאָס ניט זעהן, ווארים עס פאַרשטעלט דער הימעל. די קעסטעלאַך — דאָס זיי נען די דעכער פון די הייזער. אין מיון שטערמעל דעקט מען די דע־כער מיט בלעך און מען פאַרבט זיי, ווי עמיצען טראָגט די השגה. לייכט דאָס שטערמעל מיט אַלערליי קאָלירען. דאָ און דאָרט שטעהען בויםער לעבען די הייזער. באַקומט זיך אַ בילד איינגע־פאַסט אין גרינס.

דער בעל־עגלה פאָהרט פאַמעלאַך באַרג אַראָפּ, צום בריק — און איהר האָט צייט צו באַטראַכטען דאָס שטערמעל. איהר ליי־ענט עס ווי אַ לאַנד־קארטע. אָט יענע צוויי לאַנגע גרינע שמרי־כען — דאָס זיינען די צוויי שורות קלייטען, וואָס שטעהען אינמי־טען מאַרק. אנטקעגען זיי אַ צייל הייזער — אברהם קאַרעצ־קי'ס איינפאַהר, אַ צוויי אַנדערע אכסניות, די גרויסע שניט־קראָס. אויף דער אַנדערער זייט אין אַ ווינקעל — דער בית־מדרש, אַרומגעצאַמט מיט שטאַכעמען. אַביסעל ווייטער — דער קלויס־טער מיט די גרינע טורעמס. אויפ'ן באַרג וואוינען די גוים.

דאָרט, פאַרביי דער אַפטיק, פאַהרט מען קיין באהווע און קיין ווינאָהגראד. ביים וועג, אויף ביידע זייטען, שמעהען הויכע אלטע מאָפּאָליעס. איהר קענט זיי זעהען אפילו פון דאַנען. וועגען די מאָפּאָליעס דערצעהלט מען זיך אָן א פאק מיט כשוף-מעשיות. אונט-מען, פיעל נידעריגער, איז דער וועג קיין אַנטאָנאָוקע. דאָרט שמעהען די גרויסע „קרופטשאַטנע“ מיהלען, וואָס זיינען אויסגע-בויט אינמיטען טייך. געהט מען דאָרט אַריבער די געמויערטע בריק, איז מען אין וואַלד...

אָבער אָט איז שוין דער בעל-עגלה צוגעפּאָהרען צום טייך. לעבען בריק איז שטענדיג אַ בלאָטע, סאָי זומער, סאָי ווינטער. מען קען קוים אַרויסשלעפען די רעדער. די בריק אַליין הענגט ווי אויף נסים. זי האָט ניט קיין פאַרענטשעס און איז זעהר שמאָל. צוויי פוהרען קענען זיך קוים אויספעהלען. אינגאַנצען זעהט דאָס אויס ווי אַ פּאָס פון ברעמלאַך שווימענדיג אויפ'ן וואַסער. פאַהרט מען, טוקען זיי זיך אונטער אייך און איהר גלויבט — איהר וועט באַלד זינקען. אָבער נישקשה, לייזער דער בעל-עגלה זאָגט: „האָט קיין מורא ניט“... מסתמא ווייסט ער.

מ'איז שוין אַריבער די בריק. דער וועג אין שטאָרט אַריין איז אַ קרומער, אַ שטיינעריגער. פון ביידע זייטען שמעהען מיט-ניעם. עס הערט זיך דאָס קלאַפען פון האַמערס. פונקען בליצען-אויף אין די פאַרוויכערטע אויווענס. דאָ און דאָרט הענגט אַ פערד אין די רימענס צווישען סלופעס. צוויי פועלים האַלטען דעם פערד'ס פּוס אויסגעבויען מיט דער קאָפיטע אַרויף. דער קאָוואַל אַליין שלאָגט אַריין די צוועקעס. אַביסעל ווייטער הערט זיך דאָס הילכען פון אייזען. דאָ איז די גאַס פון די קאָוואַליעס. יעדע מלאכה האָט זיך איהר גאַס אין מיין שטערטעל. איך ווייס ניט פאַר וואָס איז דאָס אַזוי, אָבער מענשען פון איין מלאכה האָבען ליעב צו וואוינען איינער לעבען אַנדערען. אפשר איז דאָס צוליב דעם גוי. אַלע זונטאג איז אַ יאַרד. דער גוי קומט אין שטערטעל איינקויפּען. ווייסט ער, אַז אַ דאָ זיינען די קאָוואַליעס. אויפ'ן באַרג, אויף יענער זייט טאָרהאָוויצע, זיינען די שטעלמאַכערס (וואָס

מאכען רעדער און וועגען). אונטען, אין א זייטיגער גאס, וואוינען די רימערס. זאל זיך א בעל-מלאכה באזעצען אין אן אנדער אָרט, וועט איהם דער גוי ניט געפינען. מוזען זיי זיך טולען איינער צום צווייטען — און דייסען איינער ביים אנדערען דאָס שטיקעל ברויט פונ'ם מויל. אזוי איז שוין דאָס אידישע מזל. דאָס שטערט טעל לעבט פונ'ם גוי — און דארף וויסען ווי זיך מיט איהם צו באַנעהן.

נאָך צוויי־דריי געסלאַך — און דער גרויסער מארק עפענט זיך פאר אונזער עגלה. מיר זיינען אָנגעקומען. מיר זיינען אין רעכטען מיטען שטאָרט.

אָבער ווי שטיל דאָ איז! דאָס ערשטע, וואָס איהר דערפיהלט אין ב., איז די שטילקייט. אין טאלנע, א שטייגער, איז תמיד א קאך, א הרהא. מענשען לויפען ארום פאר'טרוד'טע און פאר שוויצטע. אין ב. אין שטיל. און ב. אין סך הכל פינף און דריי סוג וויאָרסט פון טאלנע. ב. ווערט אביסעל רוישיג נאָך אום זונט טאג, ווען ס'פאָהרען זיך אָן די גוים. אין א וואַכעדיגען טאָג האָט מען זיך ניט וואָס צו איילען. און בטבע איז דער ב'ער איד ניט קיין לויפער. א ב'ער איד איז אן אָפגעפוצט מענשעל. אפילו א קבצן ווייסט, אז ער איז ניט אבי ווער. א ב'ער איד האָט ליעב צו קוקען אויף אלצדינג מיט א פילאָזאָפישען שמייכעל. על כל צרה שלא תבא וועט ער געפינען א ווערטעל.

די שטאָרט איז שטיל. ס'איז שוין בן השמשות. נאָלד פינף העלט אָפּ אין עטליכע הייזער אַנטקעגען די לעצטע שטראַהלען פון דער זון. דער מאַרק אַטעמט מיט אומעט. עפעס ווי דאָ וואָלט זיך אָקארשט און אומגליק געטראָפען — און אלצדינג האָט זיך פאַרטאיעט. אונזער גלעקעל קלאַנט זיך אין לעדיגען מאַרק און פאַסט זיך אַרײן אין דער אַלגעמיינער מרה־שחורה. דאָס גלעקעל וועקט דאָך אויף אביסעל לעבען. דאָ און דאָרט עפענט זיך א פענ-סטער און א קאָפּ קוקט אַרויס: ווער פאַהרט? אויף א פּרויזכע לעבען א שטוב האָט אן אלטער איד געמאַכט פון דער האַנד א דע-כעלע איבער די אויגען, כדי בעסער צו זעהן. צוויי אינגלאַך זייגען

דורכגעלאָפּען, זיך אָפּגעשטעלט ווי פּאַרגליווערט, אַרײַנגעשטעקט
 די אויגען אין אָנגעקומענעם נאַסט און זיך ווידער גענומען לויפּען.
 פון בית מדרש זיינען אַרויס עטליכע יונגע לײט — ס'איז איצט
 בין מנחה למערב — שטעהען זיי אויפ'ן פּלאַץ און ריידען זיך אײַ
 בער. „ווער קען דאָס זײן? דאַכט זיך: אַ באַקאַנטער?“
 אין אַ מינוט אַרום שטעקט מען שוין שלום פון אַלע זײטען:
 ס'שיטען זיך ווערטלאַך און וויצען...
 אַ זײט הימעל איז דױטליך. שטערענדלאַך באַווײזען זיך
 אויבען. אין די הייזער הייצט מען די אויווענס. באַלד וועל איך
 זײן אין דער היים...

עד! אוקראינע, אוקראינע! געווען אזא שעהנע היים,
 אזא פריעדליכער ווינקעל. וואָס האָסטו געמאַכט פון אונז אַלע?
 וואָס האָסטו צו אונז?

הומאָר, ווייז, שארפע קעפּ. — מ'האַט ניט וואָס צו טאָן מיט'ן שכל.

די סאקאליווקער אידען זיינען געווען גוטע עסערס. זיי האָבען, ווי זאָגט מען עס, געהאַט אַ „שטאָך צו דער אכילח“; די ווינאָהגראדער זיינען געווען כסדר פארשלאָפּען; טאַלנע האָט געהאַט אַ שם מיט איהרע „סיפאקעס“ (זאקאָניקעס, אזוינע וואָס האָבען ליעב צו לאָדען); איוואַנקער אידען האָבען גלאַט ניט געטויגט ניט צו גאָט, ניט צו לייט; די אידען פון מיין שטעדל טעל ב. זיינען געווען גרויסע „שטוטאַרעס“.

אַ „שטוטאַר“ איז אזוינער, וואָס האָט ליעב חכמות, ווערטל לער, קונצען. פאר אַ גלייך ווערטעל וועט אייך אַ ב'ער איד מוחל זיין אַ שאַק עבירות, צוליב אַ גלייך ווערטעל וועט ער ניט שוינען ניט דעם טאַטען, ניט די מאמע. אַ געלונגענע מימרא, אַ ווייז, אַ רעדענסארט, האָט מען איבערגע'חזר'ט מיט אַ ווילדער הנאה און מ'האַט דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסען. די בעסטע צונעמענישען האָט איהר געקענט געפינען אין מיין שטעדטעל. אַ סך פון שלום עליכם'ס חכמות זיינען געבוירענע ב'ער. „פיטש פאַטש אי ניקאַקיד“, האָט זיך געהערט אין ב. נאָך איידער שלום עליכם האָט אָנגעשריבען די „סוכה“ און די „ערשטע קאָמונע“. די אידענע, וואָס קלאַנגט זיך פאַר'ן דאָקטאָר אַז עס טוט איהר וועה דער קאַפּ, עס שפאַרט איהר אונטער'ן האַרצען, עס ברעכט איהר דער רוקען, עס בויגען זיך עפעס די פיס און אַלליין איז זי אַ ויך עפעס, לאַ עליכם, ניט געזונט, — אָט די אידענע, קען איך שווערען, האָט מען אויסגעטראַכט אין ב. נאָך וואָס טויג

איך, אן אויסגעטראכטע אידענע? אָט איז אריהוואָלף דער שמש, א מאַכער אין די חברה קדישא. אָמער האָט זיך גע- טראָפּען א בר מינו, האָט אריהוואָלף געשטעלט א מקח פאר דער קבורה. פלעגט מען זיך, מסתמא, אָנהויבען דינגען: פאר- וואָס קומט, א שטייגער, נאנצע זיבען קערבלעך? פלעגט אריה- וואָלף ענטפערען: „וואָס הייסט? א געוואַלט מיט הוצאות! באַרעכענט נאָר: תכריכים אזויפיעל און אזויפיעל, א מטה וועט קאָסטען אזויפיעל, היינט ליכט, היינט מטהר זיין, היינט דער קרבן, היינט לעקעך מיט בראַנפּען פאר דער גאַנצער חברה“ — און אז אונזער שמש האָט שוין אויסגערעכענט אלע דינג ביז דעם לעצטען גראַשען, פלעגט ער ערשט אָנשטעלען א פּאַר אויגען און פרעגען בתמימות/דיג: „ג ו א ו ו א ו א ו א י ז ע פ ע ס ג ל א ט ה ו צ א ז ת? דאָס שטעדטעל פלעגט ניט מיער ווערען איבער/חזר'ן די מימרא — און מ'האָט פון איהר ניט אויפגעהערט קוועלען.

אָדער אפשר האָט איהר געהערט פון מרים פאוואַלא- טשערין? איהר ערשטער מאַן האָט זי געלאָזט אָן עגונה און איז אוועק קיין קירה (עסטרייך), דאָרט האָט ער זיך אַריינגעגע- בען אין סאָלדאטען און זיך דערדיענט צו א סערדזשאַנט. גע- ווען איז ער א געזונטער יונג, בלוט און מילך, געלעבט א טאָג, און נאָר פאַרגעסען, אז ער האָט ערגעץ געלאָזט א לעבעדיגע אלמנה. אקיצור, דאָס ווייבעל האָט דערזעהן: מען הערט ניט פון איהר מאַנדעל „ני סלוחו ני דוחו“, האָט זי זיך אוועק- געלאָזט איהם זוכען. גענאנגען פון שטאָדט צו שטאָדט, פון מדינה צו מדינה (געלעבט האָט זי פון נדבות) ביז זי האָט זיך דערשלאָגען קיין „לעמבעריק“ און געפונען איהר מציואה. דער חברה-מאַן איז באלד מרוצה געוואָרען אויף א גט — וואָס האָט ער זי טאַקיי געדארפט האָבען? — אָבער דערווייל קען מען דאָך קיין דבר אחר ניט זיין, האָט ער זי אַריינגענומען אין א עס- שטוב און זי מכבד געווען מיט א שעהנעם מאָהלצייט. צום מאָלצייט האָט מען געשטעלט פאַרטוויין. דער סערדזשאַנט

האָט אָנגעגאָסען דער ווייבעל אַ גלאָז וויין, יענע האָט גענומען טרינקען און זיך פארקרימט: ביטער. שמעלט זי אַוועק די גלאָז און זאָגט: „איך ווייס גאר ניט ווי טרינקט מען אזא משקה“, טוט דער מאַן אַ זיפּ, מאַכט אַ רחמנות־פנים און ענטפערט: „זעהסט דאָך. אָט אַ זוי מײַן ווייב קומט מען אָפּ אין אַויסלאַנד.“

אָט דאָס ווערטעל: „אזוי קומט מען אָפּ אין אַויסלאַנד“, איז געוואָרען אין שמעטעל אַ גאַנגבאַרע סתורה. זומער, די זון שיט מיט פייער אויפ'ן שמעטעל, דער מאַרק איז ווי אויס־געשטאַרבען, דער הימעל איז אזש בלאַסליך פאר היץ, די לאָרען זיינען צוגעמאַכט. אַפילו די מלמדים זיינען צומאַרעט געוואָרען און זיך צוגעלייגט שלאָפען. חברה קונדרים האָבען זיך איינציגווייט אַרױסגע'גנב'עט און אַוועק צום טיך. ביים יברענע זעהען זיי: יאַנקעל דער וואסער־פיהרער האָט צוגעבונדען זיין קליאַטשע צו אַ בוים. דאָס פעסעל האָט ער איבערנעדעקט מיט אַ זאַק, עס זאָל ניט צולעכערט ווערען פון דער זון, זון אליין ליגט ער אין דעם שאָטען פון אַ שטיין און כאַפּט אַ דרע־מעל. דאָס גאַנצע שמעטעל איז שלעפּעריג, עס באַווייזט זיך ניט קיין לעבעדיגער גפּש. אָבער די קלייטען מוז מען האַלטען אַפען. קיינער ווייסט ניט פארוואס, נאָר אַ כּלל איז, אז אַ קראָם טאָר מען ניט פאַרמאַכען אין מיטען טאָג. זיצען די קרע־מער און שוויצען און כאַפען פליעגען און האַלטען מלחמה מיט'ן יצר הרע פון שלאָפען. קלייבען זיך עטליכע צונויף ביי הער'שעל אברהם יאַנקעל'ס אין קלייט — און מען דערצעהלט מעשיות. מען רעדט פון גוטע אידען, פון די לובאַמירסקים, די קניאַזען (פירשטען), וואָס צו זיי געהערט דאָס שמעטעל. מען רעדט פון לייבצי דיזיק, — דעם נזיר. מען דערצעהלט נסים ונפלאות פון אַ דיין, דעם טאַלנער דאָקטאָר, יואָם מאַכט אָפּע־ראַציעס, נאָר איינס אין דער וועלט. מען שמעסט וועגען היי־מישע מענשען. מ'האָט ליעב די מעשיות מיט די גוזמאות מיט דער פּאָעזיע פון ניט־געשטויגענע, ניט געפּלויגענע זאַכען, אָבער

מעהר פון אלצדינג האָט מען לייעב דעם קורצען און שארמען שפרוך.

אַט דערצעהלט מען פון יצחק־יהושע דעם מלמד. יצחק־יהושע איז א גרויסער למדן און א גרויסער ירא שמים. פאר שטעהט זיך אז אויף ימים נוראים פאָהרט ער צום רבי'ן. ביי'ס דבי'ן אין שטיבעל דאווענט, ווי דער שטייגער איז, א חזן מיט גשוררים. קומט אָבער יום כפור צו מנחה, איז דער רבי מכבד איינעם פון זיינע חסידים ער זאָל דאווענן פאר'ן עמוד. אזא מנהג איז דאָס ביי איהם פון לאַנגע יאָהרען. איינמאָל הייסט ער יצחק־יהושע'ן ער זאָל זיך שטעלען דאווענן, ווערט ביי יצחק־יהושע'ן אנטלאָפּען דער מאמע'ס מילך. א קאטאָוועס — זיין א שליח צבור, א בעטער פאר א גאנצע עדה אידען, — און ווען? אום יום כפור, ווען א פיש ציטערט אין וואסער, — און וואו? ביים רבי'ן אין שטיבעל, פאר אזא עולם מיט חסידים. ווי קען ער דאָס — ער, א זינדיגער מענש, אן עפר ואפר? ווי איז ער גאָר ווערט צו שטעהן אין דעם רבינ'ס דלד אמות? ווי קען ער האָבען די ריינע הרהורים, די לויטערע נשמה צו דאווענן פאר'ן עמוד אום יום כפור? וועט ער נאָך, חלילה, שאַדען דעם פאָלק ישראל? אפשר וועט זיין תפלה ניט זיין לרצון פאר דעם וואָס לעבט אייביג? און היינט איז דאָך א יום הדין — אידען דארפען אויס־בעטען א חתיבה וחתימה טובה. געהט ער צו צום רבי'ן מיט צייטערדיגע קניע און מיט א בלאַסען פנים און זאָנט: „רבי, איך האָב מורא!“ טוט דער רבי א לייעבליכען שטייכעל און ענטפערט: „נאָרעלע, וועמען דען זאָל איך שיקען, — אזוינעם וואָס האָט נ י ט מורא?“

דער עולם חזר'ט איבער די מעשה דאָס הונדערטסטע מאָל און קוועלט פון דער חריפות.

און אַט איז אן אַנדער איד, איך האָב שוין פאַרנעמען זיין נאָמען. יאָהרען און יאָהרען פלעגט ער דאווענן אין שוואַרץ־טומאה'ער שוהל וואָכעדיגע מנחה ומעריב'ס. געווען איז עס אזוי זיך א פראַסטער אידעל, נאָר ער האָט שוין געהאַט כמעט ווי א

חזקה אויף דאוונען פאר'ן עמוד אין שוהל. האָט קהל באַשלאָסען אויסצובויען אַ נייע שוהל — גאָר אַ פראַכט. מען האָט אַרונד טערגעריסען די אלטע, געבויט עטליכע יאָהר — און ס'איז טאָקע אַרויסגעקומען אַ בית המקדש, ניט קיין שוהל. מאָלט אייד, די הויכע ווענט, דער געוועלכטער סופיט, די שניצערייען פון דעם ארון קדוש, די געמעלען אויף די ווענט, די שמאַלע און לאַנגע קאָד לירענדע פענסטער — טאָקי אַ הדרת קודש. אפשר צעהן אלטע וואָהלען וואָלטען זיך געקענט פאַטופען אין דער נייער. אז דער בנין איז פאַרטיג געוואָרען און די עדה איז זיך דאָס ערשמע מאָל צונויפגעקומען דאוונען מנחה, רופט מען זיך אפ צו אונזער אידעל: „נו, געה, שטעל זיך צום עמוד!“ קוקט ער זיך אַרום אויף דעם גלאַנץ און דער הויכקייט און ענטפערט: „ניין, איך וועל ניט דאוונען: די ע שוהל איז צו גרויס אויף מיר.“

ב'ער אידען האָבען ליעב חקירות, פילפול, האָבען זיך ליעב שאַרפען די צונג און דעם מוח. נאָך מעהר האָבען זיי ליעב אַ קלצה, אַ געלעכטעריל, אַ חזק. אז אונזערער אַ איד רעדט צו אייד, זיינט איהר קיינמאָל ניט זיכער, צי ער מיינט ערנסט, צי ער טרייבט קאַטאַוועס. אפילו פון זיינע אייגענע צרות וועט ער ריידען מיט אַ געלעכטער. „ער לאַכט מיט יאַשטשערקעס“, וועט מען אויף איהם זאָגען הינטער די אויגען. — אָבער ער לאַכט פאַרט. מיר דאַכט זיך, אז מיון שמעדתעל האָט געהאַט מעהר הומאָר, איידער גאר נאַנצער אידישער תחום. דורך'ן הומאָר פלעגט אַ איד זיך באַפרייען פון זיינע צרות. דורך הומאָר פלעגט אַ איד דערהאלטען זיין מענשליכע ווערדע. געלעבט האָט זיך שווער, פּרנסה איז אָנגעקומען בדוחק גדול. דאָנערשטאָג, ווען מען האָט געדאַרפט געבען דער ווייב אויף שבת, איז ביי אידען געווען אַ יום הדין. ערב פסח און ערב ראש השנה איז געווען ווי קריעת ים סוף. צאָהלען אַ מלמד פאר'ן אינגעל איז אָנגעקומען מיט בויך־וועטהאָג; חתונה מאַכען אַ קינד איז אָנגעקומען מיט גרינע וועריים. געוואָרען איז אַליץ ערגער, נ י ט בעסער, און די אויס-

זיכטען אויף ווייטער זיינען געווען אלע מאָל טרויעריגער. און א נשמה האָט מען, און דער מח ארבייט אפשר צו פֿיעל. א ב'ער איד האָט געהאַט מעהר מח ווי פלייש אויף די ביינער, מעהר קאַפּ ווי בלוט אין די אָדערן. נו, האָט דער מח איהם געוויזען אל'דאָס לעכערליכע ארום און ארום. האָט דער קאַפּ איהם אונטערגעזאגט, אז ער אַליין, מיט זיינע קלייניקע זאָרגען, מיט זיינע טאָגטעג ליכע דורכשניטליכע טראַגעדיעס, איז א שטיק חזק. האָט ער געלאַכט פון זיך און פון יענעם.

וויילט איהר דערלאַנגען מיט אייער געלעכטער ביז'ן ביין, דאָן דאַרפט איהר קענען דעם חברה־מאַן, וואָס איהר לאַכט פון איהם אָפּ. אין מיין שטערטעל האָט מען זיך געקענט איינער דעם אנדערען ווי אן אָפּגעשונדענעם. צייט, ברוך השם, איז געווען איבער גענוג. באַהאַלטען זיך פון קהל האָט א שטערטעלדיגער איד ניט געקענט. יעדע שטוב און יעדער חדר אין שטוב זיינען געשטאַנען אפען, ווי געמאַכט פון גלאָז. יעדער איינער האָט אַריינגעקוקט אין אייער שיסעל, אין אייער טעפעל, אין אייער בעט. מ'האַט געוואוסט וועגן אייך די קלענסטע קלייניקייטען, די פאַרבאָרגענסטע סודות, און מ'האַט גערעדט, מ'האַט זיך גע'חכמה'עט, מ'האַט געשפּאַסט, מ'האַט אויסגעשמידט גלייכווערטלעך, מ'האַט אויסגעטראַכט מעשיות. הפקר א וועלט.

טראַכט איך וועגען מיין שטערטעל, זעה איך די טראַגעדיע פון אַ גאַנץ פּאָלק אונטער דעם יאָך פון אונטערדריקונג. אַ גאַנץ פּאָלק אָפּגעשניטען פון די קוואַלען פון לעבען. מהאָט א געזונטען שכל — און ניטאָ מיט איהם וואָס צו טאָן, מ'האַט א שאַרף אויג — און די האַרזיאָנטען זיינען איינגעצוימט, שמאָל, ניטאָ וואָס צו זעהן. מ'האַט גרויסע פעהיגקייטען — און זיי געהען לאַיבוד. מ'האַט א געוואַלטיגען הונגער צו ארבייט — און די הענט זיינען געבונדען. מען וואַלט מיט די פעהיגקייטען און מיט דער ענערגיע געקענט מאַכען פון א מדבר א בליהענדע לאַנד — און דאָ דאַרף מען אַוועק־געבען דאָס אלעס אויף א מסחר פון א הויפטעל קרויט, אויף אַ קראָם וואָס באַטרעפט דריי קארבאָוואַנצעס — איז דאָס אויך גע-

באָרגמע. דער אידישער קאָפּ און דער אידישער ווייז האָבען זיך ניט געהאט מיט וואָס צו שפּייזען, נאָר מיט זיך אליין. האָבען זיי זיך אזוי אָנגעשאַרפט, אז זיי זיינען געוואָרען ווי אַ חלף. מילא, אַ ב.ב.ער ווי אַ ב.ב.ער: אונזער איינער האָט געוואוסט ווי אפצור האַקען יענעם די פליגעל. ווי זאָגט מען דאָרט אין דעם שמעדרטעל: מען לאָזט זיך ניט שפּייזען אין דער קאַשע. אָבער אז ס'איז אריינגעפאַלען אַ פּרעמדער, איז איהם כ'לעבען, ניט געווען וואָס מקנא צו זיין: ער וועט שוין ארויס בשן ועין. „בעסער אין גוי'אישע הענט ווי אין אידישע מיילער“, איז דאָ אַ שפּריכוואָרט. צווישען אלע אידישע מיילער זיינען די ב.ב.ער געווען די שאַרפּסטע.

דיידענדיג מכת אידישע פעהיגקייטען, וואָס געהען לאַיבוד. אָט איז אַ ביישפּיעל: שמואל גוטשטיין. איך בין זיכער, אז אין איהם איז פאַרלוירען געגאַנגען אַ גרויסער מאַטעמאַטיקער. יעדענער פאַלס ווייס איך, אז ער האָט געקענט אַלגעברא און געאַמעטריע און טרינאַמעטריע אַ סך בעסער ווי די לעהרער פון מיון גימנאַזיע. ווי קומט דאָס צו איהם? ער האָט דאָס ליעב געהאַט, ער האָט זיך אָפּגעגעבען מיט חשבון צוליעב דעם אייגענעם פאַרגעניגען. גער שטודירט האָט ער דאָס פון העברעאישע ביכער, און ווען מען האָט איהם געגעבען א „זאָרטשע“ (אויפנאַבע) האָט ער זי געמוזט איבערשרייבען מיט אידישע סמנים — אַלף, בֵּית, און גמל'ן — אָבער עס איז ניט געווען אזא אויפגאַבע, וואָס ער זאָל ניט קענען „רעשען“ (לעזען) איינס און צוויי. דער קאָפּ האָט ביי איהם גער אַרבייט מיט אַ מורא/דיגער מהירות. דער קאָפּ איז ביי איהם געווען איינער פון די שאַרפּסטע אין מיון שמעדרטעל. ער האָט געקענט אויף אויסוועניג דעם „כּוּרִי“, דעם „מורה נבוכים“, געלייענט שפּינאָזא'ן און אנדערע פּילאָזאָפּען — אַלץ אויף העברעאיש. ער האָט געהאַט דעם גלייכסטען שכל צווישען אלע ב.ב.ער אידען, און פון וואָס האָט ער געלעבט? איין גאָט ווייס. אַמאָל, אין די אינגערע יאָרען, איז ער געווען א „סלזשימעל“ (אָנגעשטעלמער) אין אַ געשעפט. ווען איך האָב איהם געקענט, איז ער אַרומגעגאַנגען לעדיג. געווען איז ער אַ שעהנער איד, אַ מופּנט, געהאַלטען

זיך ריין, ציכטיג, געהאט א פנים פון א זיידענעם יונגענמאן,
 כאָטש ער איז שוין געווען אין די פופציגער. און גאנצע טעג
 און גאנצע חדשים האָט ער קיין זאך ניט געמאָן, נאָר געשארפט
 זיך דעם מח אויף אונטויטיגע זאכען. ער היום ווייס איך ניט,
 וואו ער האָט גענומען צום לעבען (אז אד און וועה וואָס פאר אַ
 לעבען דאָס איז געווען). איך ווייס נאָר, אז איינמאָל אין עט-
 ליכע וואָכען איז ער געווען א בורר. טאָמער האָבען אידען גע-
 האָט א פארפלאַנטערטע דין תורה, האָט מען זיך אויף איהם פאר-
 לאָזען, ער האָט מיט זיין שכל הישר און מיט זיין מיושב/דיגער
 האַלטונג געפונען אזא דרך, וואָס האָט אויסגעלייזט בידע צדדים.
 פון א בוררות פלעגט איהם אמאָל אַריינפאלען א פאָר גראָשען.
 אָבער וואָס וואָלט אָט דער מענש ניט געקענט אויפטאָן, ווען ער
 וואָלט געהאָט א פלאַץ פאר זיין טאַלאַנט!

קינסטלער, זינגער, שפיעלער, פאָעמען — די בענקשאפט נאָך שענקייט.

מיין שטעדטעל האָט לייעב געהאט שענקייט. מיין שטעדטעל
האָט געביינקט נאָך אזא מענשען, וואָס זאָל עס אברייסען פון
דעם וואָכעדיגען לעבען. מיין שטעדטעל האָט געאַכט און גע-
שעצט די נשמה יתירה.

אן אַלמער איד פון מיין שטעדטעל, אַ ווייטער קרוב, האָט
מיר דערצעהלט, ווי אזוי מ'האָט געבויט דעם גרויסען בית
המדרש. ער איז דעמאָלט געווען אַ אינגעל. ער פלעגט טעג און
נעכט אָפליגען לעבען בית מדרש. מיט אַ באַזונדערער לייעב-
שאַפט האָט ער מיר דערצעהלט, ווי אזוי מ'האָט געמאַכט דעם
ארון קודש. דער ארון קודש איז געווען אויסגעשמידט פון מעש
אין קופער און זילבער. ער האָט פארנומען אפשר דריי איילען אין
דער ברייט און האָט זיך געצויגען פון דער ערד ביז דער סטעליע.
אין גאנצען איז ער געווען אויסגעפלאַכטען פון בלעטער און
הענגלעך, וויינטרויבען און לייבען און אדלערס. מיין קרוב האָט
מיר דערצעהלט, אז ער האָט מיט זיינע אויגען געזעהן, ווי מ'האָט
אויסגעהאַמערט די גאַנצע פראַכט.

— דריי אידען זיינען אָנגעקומען פון אַ ווייטער שטאָדט.
דריי פרומע אידען. זיי האָבען גאָר ניט געהאט קיין פנים פון
בעלי מלאכות. זיי האָבען געקענט לערנען און זיינען געווען
אנשים מכובדים. מען קען זיי טאַקע ניט אָנרופען בעל מלאכות,
וואָרים זיי זיינען געווען קינסטלער. זיי פלעגען געהמען אַ
קופערנעם אָדער אַ זילבערנעם בלעך, אָנשטעלען אויף איהם עט
ליכע שטיפטען — די שטיפטען האָבען זיי געהאלטען צווישען די
17

פינגער — א קלאפ טאָן מיט'ן העמערעל, און ס'איז אדויסגעקור-
מען א מויב, א ישלאנג, א לעמפערט. אזוינס צו מאַכען דארף
מען האָבען א מתנת אלקים. געארבייט האָבען זיי טאקע אין
בית מדרש, און איך פלעג קלעפען צו זיי און זיך חדוש'ן אויף
זייער קונסט. מיר האָט זיך אויסגעראכט, אז אין זיי איז דאָ א
ניצויז פון בצלאל. מיט דער צייט זיינען זיי געווארען צוגעלאָזט
צו מיר און האָבען מיט מיר אויך גערעדט. געווען וואוילע מענ-
שען, נאָר ניט געבלאָזען פון זיך. איך האָב זיך איינמאָל אָנגע-
נומען מיט הארץ און געפרעגט דעם עלטסטען פון זיי, ווי אזוי
קען מען זיך אויסלערנען האַמערען לעבעדיגע זאכען. האָט ער
מיר געענטפערט, אז אויסלערנען זיך איז ניט מעגליך: מען
דארף דערמיט געבוירען ווערען. ער אליין, האָט ער געזאָגט,
קען אויסקלאַפּען אלצדינג, וואָס ער זעהט. אפילו אן עוף הפורח
(א פויגעל, וואָס פליהט אין דער לופטען) קען ער כאַפּען ווי ער
פליהט און איהם אויסקלאַפּען פון נאָלד אָדער זילבער. ער האָט
אויך געקענט מאַהלען מיט אַ פען, און ס'איז אויסגעקומען ווי א
לעבעדיגע זאך...

— פאַראַן געבענשטע הענד אויף דער וועלט — פלעגט מיין
קרוב אויסלאָזען מיט אַ זיפץ, און מ'האָט געזעהן: איהם בענקט
זיך נאָך דער גרויסער וועלט, וואו ס'איז דאָ אזוי פיעל שעהנקייט.
ער אליין האָט ניט געוואוסט, אז אפשר האָט ער פון דעם איינעם
ארון קודש געשעפט מעהר פאַעזיע, איידער אנדערע פון גאנצע
גאלעריעס. דער עיקר איז דאָך ניט ו ו י פ י ע ל דער מענש
זעהט, נאָר ו ו י א ז ו י . דער עיקר איז, זויפיעל ער לעבט
איבער. אין אונזער שטעדטעל האָט דאָס איין איינציגע קונסט'ן
ווערק — דער שעהן-געשניצטער ארון-קודש — געגעבען דורות
אידען די רייכע ברכה פון שעהנקייט.

אין בית-מדרש פלעגט אמאָל דאוונען אן אָנגעפאַהרענער חזן.
דאָס שטעדטעל אליין איז געווען צו אַרים צו קענען אויסהאלטען
א חזן מיט משוררים. אבער אז גאָט האָט געהאַלפּען און א גוטער
זינגער איז אריינגעפאלען, איז דאָס געווען שוין איין מאָל א יובל

טוב. אידען מיט בערד פלעגען שטעהן אונטער די פענסטער און הערען, ווי ער זינגט־אין מיט די העלפערס. וואכען און חדשים פלעגט מען נאָכדעם איבערזינגען די שעהנע נגונים. אין שטאָדט פלעגען ארומגעהן גוזמות וועגען טייערע זינגערס. מ'האָט דער־צעהלט פון א חזן א אַינגעל אָהן א חתימת זקנה (קיין שפור פון קיין באָרד) און וואס האָט אזוי געזונגען, אז ער האָט ארויסגענוֹר מען די נשמה. מ'האָט דערצעהלט פון א חזן, וואס האָט אפגע־האלטען אן עולם אידען ביז פיער אזויגער בייטאג און קיינער אין בית־מדרש האָט ניט געפיהלט, אז ער איז הונגעריג. מ'האָט דער־צעהלט פון דעם באדיהמטען באַס, וואס האָט געהאָט דעם אמת'ך שאַגת ארי. דער באַס איז ניט געווען קיין חזן, נאָר א משורר. ער איז געווען א געזונטער יונג, ווי אַ בער, און האָט ליִעב געהאָט מאַכען א כוס'ע נאָר כרבעי. ער האָט אנדערש ניט געקענט זינגען, סידען מ'האָט אין איהם אריינגעגאַסען דריי קוואַרט ביער. אזא נפש איז דאָס שוין געווען. געה פּרעג קשיות אויף זינגער און שפיעלער: זיי זיינען דאָך ניט ווי געוועהנליכע מענשען. אָט דער באַס, אז ער האָט גענומען זינגען, האָט זיך עס געצויגען ווי אַ סאַמעט, גענלעט ווי פליגעל פון טויבען, געהילכט ווי אַ דונער. אַז דער באַס פלעגט עפענען זיין מויל און ארויסלאָזען אַ געשריי, האָט געציטערט יעדער אבר. איינמאָל, האָט מען דערצעהלט, איז ער געגאנגען איבערן מאַרק. ס'איז געווען א וואַכעדיגער טאָג. אי־דען זיינען געזעסען אויף די גאַניקעס פון די קלויטען. פרעגט איהם איינער אויף צוקאוואָסט: „ווי האַלט דער זייגער?“ האָט דער בחור אויפגעפענט א געמבע און געענטפערט: „האַלב דריי“, האַבען די פענסטער אַרום און אַרום אנגעהויבען קלינגען.

מיט אַ ליכט אין די אויגען און אַ גליק אויפ'ן פנים האַבען מענשען דערצעהלט פון די אומגעוועהנליכע זינגער. די פּאַנטאָיע האָט געארבייט. אויף פליגעלען פון טרוים האָט די נשמה זיך אוועקגעטראָגען ווייט פון דעם שמעטמל, פון דאגת פרנסה, פון קראַנקע קינדער, פון אומגעהייעטע דירות, פון לעדיגע קעשענעס, פון צוריסענע קינדערשע שיכלעך און איבערגעוואקסענע בתולות.

דערגרייכט האָט די נשמה אזוינע וועלטען, וואו אלצדינג איז ליכט, אלצדינג איז נחת, אלצדינג איז אָנגעטרונקען מיט שמארהלען פון שענהקייט. געלעכצט האָט די נשמה נאָך איהר שורש...

און חיים דער קלעזמער! געווען צוויי ברידער אין סאקאליור-קע: אשר און חיים. אשר האָט געהאט א קאפעליע קלעזמער און איז געווען באקאנט אין דער סביבה. חיים האָט ביי איהם געד שפיעלט די צווייטע פיערעל. שפעטער איז איהם דאס מיאוס געווארען, האָט ער זיך אריינגעקליבען צו אונז אין שטערטעל און געווארען א קלעזמער פאר זיך. געווען איז ער אן אמת'ער קינסטלער — מיט גרויסע, האלב-מושגע'נע פאר'חלומ'טע און פארפלאמטע אויגען, מיט א בלייכען אויסגעדרארטען פנים, מיט לאנגע, וויי-סע, דינע, פיהלכארע פינגער. פון דער וועלט האָט ער כמעט ניט געוואוסט גאר ניט. א קינד האָט איהם געקענט פיהרען ביי דער נאָז. זיין ווייב, א פראקטישע אידענע, האָט מיט איהם געהאט צרות צרות ווייל ער איז ניט געווען קיין פארזארגער. דער אמת'ער מאכער אין חיים'ס קאפעליע איז געווען דוד מאסיס, א אידעל א שווארצער, א נידעריגער און א געזעצטער, דוקא ניט קיין געהויבענער פיערלער, אבער דערפאר א מעורב עם הכריות. אן אנדער "פערזאן" אין דער קאפעליע איז געווען אהר'ל דער פוידקער, וואס פלעגט כסדר זאגען: "מ י ר שפיעלען די חתונה", אקוראט ווי ער וואָלט געווען דער גאנצער כל ולך. חיים האָט פון וועלט'זאכען געהאט א קנאפע ידיעה. דערפאר אז ער פלעגט אוועקלעגען די באק אויפ'ן פיערעלע און נעהמען פיהרען מיט'ן שמיציק איבער די סטרונעס, האָט ער פאר אייך אויפגעפענט נאָר א נייע וועלט. איהר האָט געפיהלט, אז ביי איהם אין פיערעלע איז פארבראָגען א געפאנגענע נשמה. די נשמה רייסט זיך אויף דער פריי. די נשמה קלאָגט און וויינט און בעט זיך די נשמה זיפצט פאר דעם בורא עולם. אידען מיט בערד, מיט פאר-הארטעוועטע פנים'ער, האָבען זיך געפיהלט ווי קליינע קינדער, ווען זיי האָבען געהערט חיים קלעזמער. אידען האָבען זיך געד וואלט צוטוליען צו עמיצען, זיך פיעשמשען, ווי א קינד פאר דער

מאמען, זיך באקלאָנען אויפ'ן ביטערען מזל. דאָס פיעדעל האָט גערעדט. דאָס פיעדעלע האָט געזונגען. דאָס פיעדעלע האָט גע- צופט ביי דער נשמה. חיים'ס פנים איז געווארען נאָך בלאסער, זיינע גרויסע אויגען — נאָך גרעסער, נאָך שווארצער, זיין כאק האָט זיך פעסטער געפרעסט צום פיעדעלע, אקוראט ווי ס'וואלט געווען א לעבעדיגער מענש. חיים'ס טענער האָבען זיך אריינגע- נאסען אין אידישע הערצער ווי א נעילה'געזאנג, ווען דער גוף איז מאַט, דאָס הארץ איז וואך, די נשמה איז פול מיט התעוררות, די פארגעהענדיגע זון שיינט אריין אין די אויגען און דער גאנצער מענש ווערט צעשרויפט, צוגאנגען, פארשמאלצען אין ליכט און בענקע- ניש און געזאנג.

חיים האָט שוין געשפיעלט אויף התונות, נאָך שענהער האָט ער געשפיעלט פאר זיך אליין, אמאָל אויף דער נאכט, ווען די שטאָרט איז געשלאָפען, די שמערען האָבען געשיינט, דער הימעל האָט בא- האלטען אַהן א שיעור סודות, און אין די קארשען-ביוימלעך אויף דער גוי'אישער גאס האָט געקנאקט דער סאָלאָוויי. אידען פלעגען אומיסנע אויפגעפענען די פענסטער און הערען, ווי חיים'ס שטומע נשמה רייסט זיך ארויף אין די הויכע הימלען. יונגע לייט פלעגען שמעהן אין די שאַטענס פון די הייזער און האָרבען, און נאפען. חיים איז געווען דער פאָעט, דער געבוירענער קינסטלער. נאָך וואס האָט ער געבענקט אין יענע שטילע נעכט? אפשר נאָך דעם, וואס ער האָט ניט געקענט ארויסזאגען אפילו מיט די טענער פון זיין פיע- דעל? אפשר נאָך פארבארגענעם ליכט (אור הננוח) וואס באווייזט זיך נאָר צו די אויסדערוועהלטע פון די אויסדערוועהלטע, איז דאָס נאָר אין זעלטענע הייליגע מינוטען?

מיון שמעדטעל האָט געבענקט נאָך שענהקייט. געווען א חשך'דיג לעבען, מיט בלאָטיגע גאסען, פייכטע הייזער, ליימענע פאָדלאָגעס, רויכניגע אויבענס, שיד אַהן קאלאָשען, קישען אַהן ציכ- לעך, א וועטשערע פון ברויט מיט אַ שטיקעל הערינג. ס'האָט גע- פייפט דער דלות. מ'איז ניט געווען זיכער מיט'ן מאָרגענדיגען טאג.

און אין מיטען אָט דעם וויסטען לעבען האָבען מענשען ארומגע-
טראגען א דורשט נאָך שעהנקייט, נאָך עדעלקייט, נאָך פיינקייט.
מ'האָט מקנא געווע, די פריצים ניט פאר זייערע מאינטקעס, נאר
פאר זייער בילדונג, פאר דעם שעהנערען לעבען. מ'האָט דערצעהלט
גוזמאות פון ניסי בעלזער, פון דעם ווילנער בעל הבית'ס, יאסעלע
סאָלאַווי און סטעמפעניו, ווייל די מעשיות אליין האָבען אויף א
מינוט געמאכט פארגעסען די ארומיגע השכות. מ'האָט שעה'ן
לאנג געשמועסט פון גרויסע מאהלער, פון זינגער און שפיעלער,
ווייל אפילו אין ריידען איז געווען א שטיק נחמה. מ'האָט פיינט גע-
האט ספיוואַקאָוו דעם משומד — אסתר-ביילע'ס ברודער, וואס האָט
אויסגעביטען דאָס רענדעל — און צוליעב וואס? כדי צו ווערען
א וואַלאַסטנאָי שרייבער. אבער מ'האָט דערצעהלט נסים גועגען
זיין הויף אין באהווע, וועגען זיין מאיאנטעק מיט'ן גארטען, מיט די
בלומען, מיט'ן טיך, מיט דער גאנצער רחכות. מ'האָט איהם מקנא
געווען פאר זיין שעהנערען לעבען.

די אידען פון מיין שטערטעל האָבען ליעב געהאט די נאטור.
א מאָרנע זאך! לעבען זייערע אייגענע הייזער איז זעלטען געווען
א בלימעל אדער א ביסעל גראָן, סיידען ס'האָט זיך אמאָל פאר-
וואלגערט א בוים, גאָט וויסט פון וועלכע צייטען. אָבער די אידען
האָבען ליעב געהאט אי בלומען, אי בויער, אי פעלדער. אליין
זיינען זיי געווען אזוי פארטראגען און פאר'טרוד'ט און אזוי ווייט
פון ערד-ארבייט, אז ס'איז זיי גאר ניט געקומען אויף דער דעה צו
פלאנצען. דערפאר איז מען געגאנגען שפאצירען אדער לעבען
אָפטיק, אדער צום טיקאטש.

די אָפטיק איז געשטאנען ארויף באַרג, אויף יענער זייט
טאָרהאוויצע. זי איז געשטאנען אין מיטען א גארטען, און דער
גאָרטען איז געווען ארומגעצאמט מיט ווייסע שטאכעטען. אין
גאנצען האָט דאָס אויסגעזעהן ווי א גרינער אינזעל אין א גראָהען
פעלד און שטויב. אין גארטען זיינען געוואקסען אפילו סאסנעס —
א זעלטענהייט אין אינזערע מקומות. געווען דארט סטעזשקעלעך

אויסגעשיט מיט זאמד, געווען אלערליי קווייטען און געוויקסען. געווען אויך א בעסערקע (זומער-הייזעל). ניט איין יונג אידיש הארץ האָט געטיאכקעט מיט אַ באַהאַלטענער בענקשאפט, ווען מ'איז פארבייגעגאנגען לעבען די ווייסע שטאכעטען. אן אנדער וועלט, א וועלט פון שעהנקייט.

היינט דער טיקאטש! דעם נאָמען האָט געטראגען דער טייך, וואס רינט לעבען אונזער שמעדתעל. דער טיקאטש איז ניט אבי וואסער א טייך. דער טיקאטש איז א קאפריזנער פאָעט. ער שלינגעלט זיך צווישען סקאלעס. דאָ איז ער ברייט, דאָ איז ער שמאָל. דאָ איז ער איינגעפרעסט אין צוויי שטיינערנע טונקעל-בלויע ווענד, אזוי הויך ווי צעהן הייזער. דאָ לויפט ער ארויס אויף דער פריי און צעגיסט זיך איבער גרינע פעלדער. אין איין אָרט רוישט ער און שוימט און הורזשעט, אין אן אנדערען איז ער אזוי שטיל און סטאטעטשנע, ווי א לעמעלע. הינטער מיון שמעדר-מעל איז דאָ אן אָרט, וואו דאָס גאנצע בעט פונ'ם טייך איז אויס-געשפרייט מיט גרויסע שטיינער. איז דאָרט ניט קיין טייך, נאָר א שורה וואסער-פאלען. דאָס וואסער לויפט שנעל צווישען די שטיינער, רינט אראָפּ אין טויזענדער ריטשקעלעך, צופלעטשט זיך אונטען איבער פלאכע גרינליכע פליטעס און יאָנט זיך ווייטער מיט מאָהנע מהירות. אין אן אנדער אָרט איז כמעט ניטאָ קיין וואסער. וואו איז אהינגעקומען דער טייך? מסתמא איז ער איינגעזונקען געוואָרען. פון איין ברעג צום אנדערען ליגען משופע'דיגע ברייטע שטיינער, מען קען איבער זיי ארומגעהן דעם טייך און ניט פארנעצען די פיס. נאָך ווייטער הויבט זיך ביים ברעג א הויכע שווערע סקאלע און ווארפט א שאטען אויפ'ן וואסער. דאָ איז דער טייך אזוי טיעף, אז דער בעסטער שווימער קען איהם ניט גרונטעווען. ס'איז אויך געפעהרליך צו שווימען: דאָס וואסער דרעהט זיך און ווירבעלט. ס'קען איינשלינגען אפילו א שיפעל.

אויבען, ביים ברעג, און ווייטער, אויף די בערגלעך, מיט ניט-בוימער, מיט ווילדע עפעל-בוימער, וואו עס וואקסען „קיסליצעס“

(זויערע עפעלעך), מיט ביהנען און פויגלען, זומער איז א גערע-
 טעניש אויף פילעניצעס (סטראָבעריס) און קארשען.
 ביים טיקאטש האָט דאָס יונגוואַרג פון מיין שטעדטעל גע-
 שעפט לופט, שעהנקייט און חיות. ביים טיקאטש האָבען זיך אויס-
 געוועבט אלע ראָמאַנען.

גבירים און גרויסע למדנים.

אין מיין שטערטעל איז יעדער איד געווען א באהאלטענער פרינץ. יעדער קבצן האָט געהאט אַ פונק פון א נייסטיגען אַריס-טאַקראַט. דאַריבער האָט מען ביי אונז געהאט מעהר דרך ארץ פאַר חכמה, ווי פאַר געלד ; ערעלקייט איז ביי אונז געשטאַנען העכער ווי רייכקייט.

ווער איז געווען דער חשוב'סטער איד אין שטערטעל ? ניט דער גביר ר' לייבצי און ניט זיין זון רב בער, וואָס האָט נאָך איהם געפיהרט די גרענדע. מאַלט אייך, רב לייבצי און רב בער זיינען אויך ניט געווען קיין עם הארצים. רב לייבצי האָט אַפילו געהאַל-טען אַ מלמד, וואָס האָט מיט איהם אויף די עלטערע יאָהרען גע-לערנט יעדען טאָג א בלאַט גמרא. רב בער איז געווען אַ יודע ספר און זיין שטוב האָט זיך געפיהרט רעכט אידישליך. אָבער ניט רב לייבצי און ניט רב בער זיינען געווען די פני פון'ם שטערטעל. קיין כבוד האָט מען זיי, אמת, ניט געזשאַלעוועט, מ'האָט זיי אַפילו גע'חנפ'עט אין די אויגען, אָבער מען האָט פאַר זיי ניט געהאט דעם אמת'ן אפשיי. מ'האָט פאַר זיי מורא געהאט, מ'האָט זיי ניט געוואָלט רייצען, וואָרים מ'האָט צו זיי אַמאָל געדארפט אָנ-קוקען, אָבער געאַכט און געשעצט האָט מען זיי ניט. געאַכט און געשעצט האָט מען א פנחס מאקארעווער, אן אברהם אַראַדאָוסקי, אן אברהם-בער דעם חזן. געאַכט און געשעצט און געליעבט האָט מען זיי דערפאַר, וואָס זיי האָבען געהאט אַ האַרץ און א נשמה און א מת, און האָבען זועניג געטראכט וועגען עולם הזה.

ס'הייסט, מען קען ניט זאָגען, אַ שטייגער, אַז פנחס מאקארע-ווער האָט ניט אין זינען געהאט די וועלט. אַ איד אַ מטופל מיט קינדער און ניט קיין רייכער, האָט ער שטענדיג געמוזט טראכטען וועגען פרנסה. אין זיין לעבען האָט ער איבערגעפרופט אי שניט-קראַם, אי תבואה, אי אנדערע מסחרים. ער האָט זיך אָפט גע-

דרעהט נאָך אַ הלואה, און יאָהרען לאנג האָט ער זיך אַרומגעטראָגען מיט אַ האָפנונג : אויסבויען אן אייגענע „כאַטע“. אָבער דאָס געלד און דער מסחר און די שטוב האָבען פאַר איהם ניט פאַר שטעלט די גאַנצע וועלט און ניט אָנגעפילט זיין נשמה. ער האָט געדענקט, אַז לאַ על הלחם לברו יחיה האדם. מען קען אפילו זאָגען, אַז דער עיקר איז ביי איהם געווען אַ בלאט גמרא, אַ ספר, אַ שאר פער ענין, אַ שמועס וועגען אַ נוטען אידען. זיין קאַנטאַר איז געווען ניט אין שטוב, נאָר אין בית מדרש. אַז גויים זיינען געקור מען אין שטאַרט אַרײן מיט תבואה, האָבען זיי געזוכט „פינקאַסען“ אין דער אידישער „שקאַלע“. אַ פאַר גויים מיט גרויסע שטייוועל און לאנגע בייטשען פלעגען זיך אַרײנשטעלען אין בית מדרש פאַר'ן עמוד, זיך טאַפּטשען פון איין פּוס אויפ'ן אנדערען און ניט וויסען, צי זאָלען זיי אַראָפּנעהמען דאָס היטעל, צי ניט. זיי פלעגען ניט ווילענדיג שטעהן און קוקען אויף פּנחס'ן, ווי ער זיצט אין זיין יאַרמולקע מיט זיין לאנגער באָרד, פאַרטיעפט אין אַ ספר. אַמאָל פלעגען זיי אַזוי אָפּשטעהן אַ האַלבע שעה און ניט וועלען איבער רייסען דעם אידען'ס „מאַליטווע“. און אַ שם האָט פּנחס געהאַט ביי די גויים, אַז וואָס ער זאָגט איז הייליג. אַ קאַטאַוועס — „פינקאַס מאַקאַראָווסקי!“ און אַזוי צווישען תורה און מסחר, צווישען בית מדרש און מאַרק, האָט אַ איד אָפּגעלעבט אַלע זיינע יאָהרען.

טראכט איך אַמאָל וועגען פּנחס מאַקאַרעווער, בין איך איהם מקנא. וואו נעמט מען היינט אַזאַ רוהיג געמיט, ווי דער איד האָט פאַרמאָגט. וואו נעמט מען אַזאַ פעסטע ערד אונטער די פיס. פּנחס מאַקאַרעווער האָט געלעבט מיט אַלע זיינע חושים. ער איז געווען ווי אַן איינגעוואָרצעלטער שטאַרקער בוים, וואָס קיין שטורעם קען איהם ניט אויסרייסען פון דעם גרונט. נייע צייטען זיינען געקומען; „בילדונג“ האָט זיך אַרײנגע'גנב'עט אין שטעט-טעל און געדריעהט אידישע קינדער די קאַפּ; נייע מענשען האָבען אָנגעהויבען פּרעדיגען ניי-מאַדישע געדאַנקן; מ'האַט געפיהלט, אַז דאָס אידישע פּאָלק גליטשט זיך ערגעץ, איילט, טראָגט זיך ווער

ווייסט וואוהין. אָבער פנחס מאַקארעווער איז געבליבען מעסט.
 ער האָט נאָר געשמייבעלט קוקענדיג אויפ'ן נייעם. ער איז אפילו
 ניט געווען אין כעס. ער האָט ניט געשאַלטען. ניין. ער האָט
 נאָר מכבֿל געווען אלצדינג. עט! וואָס האָט עס פאַר אַ ווערט!
 עס איז ניט מעהר ווי אַ פיענע, וואָס האָט זיך באַוויזען אויפ'ן
 וואַסער. ס'איז ווי אַ שטויב, וואָס דער זוינד האָט צובלאָזען.
 די פיענע וועט אַוועק, דאָס וואַסער וועט בלייבען. דער שטויב
 וועט אַוועקפליהען, די ערד — די הייליגע אידישע ערד — דער
 יסוד פון'ם אידישען לעבען — די תורה — וועט בלייבען ווי פריהער.
 פנחס האָט געגלויבט, און דאָריבער איז זיין נשמה געווען רוהיג,
 זיין געמיט איז געווען לויטער. די זון האָט שמענדיג געשיינט
 איבער זיין קאָפּ.

פנחס איז ניט געווען פון די שאַרפסטע למדנים. דאכט זיך,
 אז איהם האָט די פּאָעזיע פון דעם לערנען מעהר געצויגען ווי דאָס
 לערנען אַליין. דאכט זיך, אז דער אור הגנוז, די באַהאַלטענע שענר
 קייט פון אידישע ספרים איז איהם געווען אַ סך טייערער, ווי
 פּאַפּל. ניט אומזיסט איז ער געווען אַ חסיד. אָבער פון דעסט
 וועגען איז ער געווען אַ בקי אין ש"ס ופוסקים און האָט זיך געקענט
 מעסטען מיט אַ ליאָדע רב. ער האָט געקענט אויסוועניג די דריי
 בבא'ס: בבא קמא, בבא מציעא און בבא בתרא, און דאָס פלעגט
 איהם שטאַרק צוניץ קומען אין די לאַנגע ווינטער־נעכט פון פרייטאָג
 אויף שבת.

איך האָב ניט איינמאָל גענעכטיגט אין פנחס מאַקארעווער'ס
 שטוב, און איך ווייס, ווי אזוי ער האָט געלערנט. פרייטאָג צו
 נאַכט. עס ווערט פינסטער אַרום פיער אַ זייגער. זעקס איז מען
 שוין געקומען פון'ם דאוונען און אַרום אַכט איז מען שוין לאַנג
 פארטיג מיט'ן עסען. ס'איז וואַרים, ס'איז ריין. די אויגען קלער
 פען זיך. מ'איז מיעד פון אַ גאַנצען טאָג. קריכט פנחס אַרין
 אין בעט אַריין, דעקט זיך צו מיט דער איבערבעט — און רוהט.
 איז ער אָבער אַן אַלטער מאַן. אָפּגעשלאָפען פינה־זעקס שעה,
 באַפּט ער זיך אויף. ס'איז שטאַק נאַכט. ביים געלענער איז

צוגעגרייט נעגעליוואַסער. ער וואשט זיך אָפּ די הענד, זעצט זיך אויף אין בעט, רוקט זיך אונטער א קישען הינטען דער פלייצע — און נעמט לערנען גמרא אויף אויסוועניג. די נאכט איז שטיל. די נאכט איז פינסטער. אין שטערטעל ברענט גיט קיין איינציג ליכטעל. פון די נאָהענטע חדרים הערט זיך ראָס אָטעמען פון דעם הויזגעזינד. דורך די פענסטער קוקט ארין די בלינדע ווייב טער-נאכט. אַמאָל טוט אַ וויינד אַ דרעה זיך ארום שטוב און אַ זינג אין קוימען. פנחס זיצט איינער אַליין אין זיין שלאָף-צימער און לערנט אויף אויסוועניג. זיכער, פעסט, רוהיג קלינגט זיין שעהנע שטימע. ער לערנט אַ שעה, און צוויי, און יריי, ביז עס הויבט אָן שאַרען אויף טאָג. דעמאָלט ערשט נעהמט ער זיך צום תהלים. ווען דאָס הויזגעזינד כאפט זיך אויף אין דעו פריה און די שטוב הויבט זיך אָן ריהרען, האַלט שוין פנחס ווייט, ווייט אין תהלים. ער איז בלאָס, אַביסעל מיעדליך, אָבער די אויגען שיינען... אויף די ליפען א גליקליכער שמיכעל. ער האָט געדיענט זיין בורא. ער האָט דערפיהלט זיין אייגענע נשמה.

פנחס מאַקארעווער האָט שטענדיג געהאַלטען אין זאָגען- געהט ער פון שטוב אין בית מדרש, ברומט ער דערווייל עפעס א שטיקעל תפלה. געהט ער קיין אנטאָנאווקע — אַ צוויי וויארסט פון ב. — האָט ער צייט צו זאָגען אשרי תמימי דרך. מען קען זאָגען, אַז קיין איינציגע שעה איז ביי איהם ניט אַוועקגעגאַנגען אָהן תורה אָדער תפלה. און דאכט זיך, אַז ער האָט קיין טאָג ניט פארפעהלט אָהן צדקה.

פנחס איז געווען אַן עוסק בצרכי צבור. ער האָט זיך דוקא ניט געמישט אין די ענינים פון גבאות, פון רבנות, פון דינגען א חזן זכרומה אַזעלכע קהל'שע געשעפטען. דערפאַר האָט ער אין זינען געהאט די קבצנים. אונזער שעדטעל איז פול געווען מיט באַהאַל-טענע קבצנים. פאַר דער וועלט האָט מען געהאַלטען א שטוב מיט אַ בעל הבית'ישקייט, מיט אַ שטאַט — אין אמת'ען האָט מען ניט געהאט פון וואָס צו לעבען. אַט אַזוינע בכבוד'יגע אַרימע לייט האט פנחס אין זינען געהאט אַלע זיינע יאָהרען. צוליב זיי

האָט ער זיך איינגעגעסען ווי אַ ביזער שילינגער ביי אלע פאר-
מעגליכע בעלי בתים. צו קצבה, פארשטעהט זיך, האָט פנחס ניט
געוואָלט אָנקומען, ווייל דאָרט מוז מען זאָגען, ווער עס נעהמט דאָס
געלד. ווידער איז קצבה באַשאַפען פאר אָפענע קבצנים. פנחס
האָט אָבער געהאלטען זיינע קליענטען כסוד. האָט ער נאָכאנאנד
געזאָמעלט געלד ביי אזוינע וואָס האָבען איהם געגלויבט און ניט
געפרעגט קיין שאלות. געווען איז פנחס אַ איד אַ געזונטער, אַ
בניימיניערדיגער, מיט אַ הדרת פנים. באַגעגענט ער אַ רייכען
איידעם, אַ פארמעגליכען גאסט, אזוי אַ אידען, וואָס פארמאָגט אַ
גראַשען, טוט ער איהם אַ קוועטש ביים האנד אזוי, אַז עס פליהען
איהם פונקען פון די אויגען, און ברומט אַרויס גוטמוטיג : —
„פאר'שרפה'ט זאָלסטו ווערען, גיב מיר אַ נדבה. ס'איז ממש
פקוח נפש“.

און מ'האָט געגעבען. פנחס'ן האָט מען געגעבען, ווייל מ'האָט גע-
וואוסט, אַז ער איז אַ פאָטער פון אַ סך אונגליקליכע און געפלאַנטע,
פון אַן אנדער סאָרט איז געווען אברהם אַראַדאָוסקי. דאָס
איז געווען אַ איד אַן אָפגעפוצטער, אַ גרויסער מפונק, אָפגעשיידט
פון דער וועלט. אין קהל'שע געשעפטען האָט ער זיך בכלל ניט
געמישט. אין גאָס האָט מען איהם זעלטען ווען געזעהן. זיין
גרויסע שטוב מיט דעם הויכען גאניק מיט דער גרויסער שניט-
קראָס האָט געקוקט מיט'ן פנים אין מאַרק אַריין. און שמענדיג
איז זי פול געווען מיט מענשען. אָבער אברהם אַראַדאָוסקי איז זיך
געזעסען אין אַ באַזונדער חדר און געלערנט. כסדר האָט ער גע-
לערנט. געווען איז ער אַ למדן מופלג. געהאט אַ שאַרפען מח, און
זיין פּלפול מיט זיינע שעורים זיינען געווען אַ ציקאוואָסט פאר
למדנים. וויפיעל איך געדענק איהם, האָט ער כסדר געהאלטען
פאר אַ סיום : ענטוועדער אַ סיום פון אַ מסכתא אָדער אַ סיום
פון גאני ש"ס. איך געדענק דאָס יאָהר, ווען ער האָט געפייערט
דעם פינף און צוואַנציגסטען סיום פון
גאני ש"ס : עס איז געווען אַ קהל'שע שמחה, און קינד
און קייט האָבען גענאָפּט.

פאר אברהם אַראָדאָוסקי האָט די שטאָרט געהאט דרך ארץ ווי פאר אַ מלך.

אברהם בער דער חזן, ווידער, איז געווען א דאָקטאָר. א איד, א ווייכער, א שטילער ווי א טויב, מיט אַ בנעימות'דיג קול, מיט אַ ליבליכען אומעטיגען שמייכל, האָט ער געהאלטען דס אין איין געהן פון איין חולה צום צווייטען. איך ווייס ניט, צו האָט ער אַ סך געוואוסט אין מעדיצין — מסתמא האָט ער געהאט זענענער קענט' ניסען איידער אַ ליאדע פעלדשער — דערפאר האָט ער געבראכט מיט זיך אַ וואַרימקייט און אַ מענשליכקייט און אַ ליבשאפט, וואָס פאַר געלד האָט מען זיי גאַר ניט געקענט קויפען. וואָס אַרימער אַ חלה איז געווען, אַלץ אָפטער פלעגט דער חזן איהם באַזוכען און אַלץ לענגער פלעגט ער ביי איהם זיצען. האָט זיך אַמאָל געמאכט אַן עפידעמיע, האָט אברהם בער שוין אַפילו ניט גענעכטיגט אין דער היים. פון שטוב צו שטוב, פון בעט צו בעט פלעגט ער וואנד' דערען, און וואו ער איז געקומען, האָט ער געבראכט טרייסט און זיכערהייט און מוט. אברהם בער האָט געוואוסט, ווי צו באַרר' היגען אַן אונגליקליכע מוטער און אריינצוגעבען האָפנונג אַ שווער' קראַנקען. ער האָט אויך געוואוסט, ווי צו שטעלען אַ טערמאָמע' טער, צולעגען אַ קאָמפרעס, אויסרייכען מיט עסיג, איינגעבען די איינפאַכסטע רפואות. האָט ער געזעהן, אַז עס איז ערנסט, האָט ער געהייסען רופען אַ דאָקטאָר. און אז אברהם בער האָט געהייסען, האָט מען געפאַלגט, ניט געפרעגט קיין שאלות.

אַ כּלל איז געווען, אַז קיינער האָט אין שטאָרט ניט באַשטעלט קיין רעצעפט, איידער מ'האָט געפרעגט אברהם בער דעם חזן. אברהם בער פלעגט איבערלייענען דעם דאָקטאָר'ס צעטעל און אַרויסגעבען זיין פּסק. און וואָס ער האָט געזאָגט, איז ביי אידען געווען תורת משה.

די אַלע אידען זיינען טויט. און ניטאָ שוין דאָס אַמאָליגע שטעדטעל. צווייט און צושפרייט איז מען געוואָרען און אויסגע' ריסען מיט'ן וואַרצעל.

אידישע שמחות.

איז דאָס האַרץ פול מיט אומעט, איז דאָס לעבען קאָלט און אַרים, ווילט זיך הערען אַ ליעב וואָרט און זעהן אַ פּרעהליכען שמייכל — טאָ מאַך זיך אַ שמחה'לע, נעהם צונויף עטליכע חברים און זאָל זיין יום טוב.

אין מיין שטעדטעל האָט יעדערער געוואָרט אויף אַ שמחה. מ'האָט ניט דורכגעלאָזט אַ געלעגעהייט צו פאַרבויגען דאָס קווי־טיגע לעבען. אראפגעוואַרפען דעם עול כאַטש אויף איין טאָג, אויף איין שעה. אָפּגעווישט די דאגות. פּריי זאָל זיין דער מענש! ליכטיג זאָל זיין אויף דער גשמה!

אין מיין שטעדטעל האָט מען געמאַכט און געזונגען, דאַכט זיך, מעהר ווי אין אַנדערע אידישע שטעדטלעך.

פון אַ חתונה, אַ ברית, אַ בן זכר איז דאָך ניטאָ וואָס צו רעדן. בראַנפען האָט זיך געגאַסען כּיד המלך. אידישע אויגען האָבען געבליצט, אידישע פנים'ער האָבען געשמייכלט. אַרים און רייך זיינען געזעסען ביי דיזעלביגע מישען און געקוועלט און געשעפט נחת. אידען האָבען אָבער ניט געוואָרט אויף אזעלכע זעלטענע שמחות. אידען האָבען זיך צונויפגענומען אַ פּראָסטען שבת־צורנאַכטס און זיך געפרעהט אויף וואָס די וועלט שטעהט ווינטער. דער פּראָסט ברענט. די פענסטער זיינען אויס־געמאַכט מיט ווייסע קונציגע בלומען. אין שטוב איז וואַרעם. עס ברענט אַ ליכטיג פייער אין אויווען. עס קאַכט זיך אַ גרויסער סאַמאָואַר, ער שיפעט שוין און וועט באַלד פאַרזידען. יונגוואַרג האָט זיך פאַרקליבען אויפ'ן אויווען, מען וואַרימט זיך ביים קווי־מען און מען קוקט מיט ברענענדיגע אויגעלעך אויף די „גרויסע“

ארום טיש. יונגווארג פיהלט: היינט וועט זיין פרעהליך. ניט אומזיסט האָט די מאַמע געליהען ביי דער שכנה עטליכע גלעזער, און ניט אומזיסט ברענט דער לאַמפּ היינט ליכטיגער, ווי אַלע אויף דער נאַכט. דערווייל זיינען טאַטע־מאַמע נאָך אַליין. אָבער דאָס האָט מען אָפּגעמאַכטן הברלה. „א גוטע וואָך! אַ גוטע וואָך!“ עס עפענט זיך די טיר און ס'קומט אַריין איין איד, און אַ צווייטער, און אַ דריטער. מ'איז נאָך רוהיג, געלאַסען. מען רעדט פון פרנסה. אַ מאָל טוט איינער אַ מאַך: „טא, רבונו של עולם, מען טאָר ניט האָבען קיין טענות.“ אַ מאָל הערט זיך אַ זיפּץ, אַ קרעכץ. אָבער אָט האָט מען שוין אַרויפגעשטעלט דעם סאַמאָואַר אויפ'ן טיש. מ'האָט אָנגעגאַסען טעה. דער טאַטע האָט אַרויסגענומען פון שאַפּקעלע אַ גלעזעל בראַנפּען. „לחיים! לחיים!“ ס'ווערט וואַרימער. אידען דערהיילען זיך היימיש. מען ווינשעוועט זיך אַלדאָס־גוטס. מען דערצעהלט אַ שפּאַס, אַ מילתא דבריהותא. אין פּלעשעל איז באַלד ניט געבליבען קיין טראַפּען. אָבער וואָס האָט דאָס פאַר אַ ממשות. איינער פון די אידען טוט אַ וואונק צום עלטערען אינגעל: „ווייסט, וואו דער וויינשענקער וואוינט?“ אודאי ווייסט ער, ווער ווייסט דען ניט אין ב., וואו עמיצער וואוינט? „מאָ געה זשע, בחור'ל, ברענג אַ פערטעל עמער וויין — זאָג איהם, ווייסע בראזשקע, ער ווייסט שוין.“ דאָס אינגעל פאַרקוועטשט אין דער האַנט די מטבעות און לויפט אַרויס אין דער נאַכט אַריין. באַלד וועט ער קומען מיט אַ גרויסען „בוטעל“ וויין. שפעטער וועט ער מסתמא דארפן לויפן נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל — יעדערער פון די נעסט וועט „שטעלען“ לויט זיין השגה. אין שטוב וועט ווערן אַלע מאָל פרעהליכער. אויפ'ן טיש וועלען זיך באַווייזען די הייסע קארטאָפּליעס. אַ פאַרע וועט זעצען אַזש ביז דער סטע־ליע. עמיצער וועט שיקען נאָך „דאַרע קישקע“ (קאָלבאַס). באַלד וועט מען אָנהויבען זינגען. פריהער אַ טרויעריגס, אַ „מאָראַד־לישע“ זאך, אַ „וואָלך“, אַ נגון פון ימים נוראים. שפעטער וועט

מען איבערגעהן צו א פרעהליכס. רוקענס וועלען זיך אויסגלייכען. הענט וועלען פליעסקען אין טאקט. פיס וועלען זיך הויבען. „הא, וואָס זאָגסטו, שלמהדיוסף? לעבען זאָלען טאקע אונזערע אידען אויף דער וועלט!“ — „און איך זאָג דיר, אברהם־מרדכי, אז ס'איז זיך ניט כדאי צו זאָרגען. אַ כפרה אַלצדינג — און חי נע־לעבט!“ הענט פלעכטען זיך מיט הענט, אָרעמס קייטלען זיך אין אָרעמס, איינער לעגט אַ האַנט אויפ'ן אנדערענס אַקסעל — און מען טאַנצט שוין.

די קאַלטע ווינטער־נאַכט איז צוגעפאַלען פון דרויסען און קוקט אַריין. ס'איז אָבער שווער צו קוקען דורכ'ן פאַרפרוירענעם פּענסטער. נאָר ביי די ברעגען זיינען געבליבען שמאַלע ווינקע־לעך, וואו דער פּראָסט האָט ניט דערגרייכט. אויב איהר געהט פאַרביי אין גאַס און דערפיהלט אַ וואַרימען שטראָם פון געזאַנג, קענט איהר דורך אַט די ווינקעלעך אַריינקוקען אין שטוב אַריין. איהר וועט זעהן אַ מנין אידען און יונגע לייט, מיט שוואַרצע לאַנגע קאַפּאַטעס, מיט שמוסענע היטלען אויף די קעפּ, מיט שווערע שטיוועל אויף די פיס, טאַנצענדיג אין ראָד. די אויגען שיינען, די פנים'ער זיינען פול מיט פרייד. יאָ, אמת'ע, קינדערשע, דיינע פרייד. אין מיון שטערמעל האָבען מענשען ליעב געהאַט זיך פיה־לען ווי קינדער. אבער וואס טויג אייך שמעהן אין דרויסען? קומט אַריין אינוועניג, ווער איהר זאָלט ניט זיין. מען וועט אייך געבען אַ וואַרימען ברוך הבא. מען וועט אייך אַריינגיסען אַ פּאָד גלעזלעך, „בראזשקע“ אָדער „ווימאַרְאַזעק“ אָדער „פּאַנש“, מען וועט אייך דערצעהלען אַ פּאָד חריפות'ען, וואָס עמיצער האָט היינט אויפגעטאָן — און איהר וועט דערפיהלען, אז בתוך עמי אנכי יושב: פּאָרט אַ ב'ער איד. לעבען זאָלען אונזערע אידען.

אין מיון שטערמעל איז געווען אַ מנהג ש י ק ע ן מ י ט
 ד י ג ע ס ט. לאַמיר זאָגען: „הערשעל נחום'ס איז געקומען
 צום טאַטען אויף עטליכע טעג. שבת נאָכ'ן דאוונען הויבט מען
 אָן שיקען צו נחום'ען אין שטוב אַריין פון כל טוב: וויין און

נים און קונעל און לעקער און מאראנצען און בער, יעדער „פאָס
 לאַנעץ“ (שליח) קומט אַרײַן אין שטוב אַרײַן מיט אַ טעצעל אין
 האַנט. דאָס טעצעל איז איבערגעדעקט מיט אַ טישטיכלע. דער
 פּאַסעלאַנעץ — אַ אינגעלע אָדער אַ מיידעלע — שרייט אויס
 אויף אַ קול: „מײַן מאַמע, שלמה שרה־חיה'ס, שיקט אײך מיט
 די געסט!“ לאַה, נחום'ס ווייב, נעהמט צו די מתנות און באַראַנקט
 דעם שליח און זאָגט איהם: „בעט דעם טאַטען ער זאָל קומען
 בײַטאָג.“ נאָכ'ן עסען הויבען זיך אָן באַווייזען די אַלע אידען,
 וואָס האָבען געשיקט מתנות. „גוט שבת! גוט שבת! גאָט
 לייעב אײך מיט אײער גאַסט!“ — „אַ האַנט! דערלעבען בײַ אײך
 אויף שמחות.“ מען זעצט זיך אויס. אויפ'ן טיש באַווייזען זיך
 די גוטע זאַכען. באַלד וועט מען זינגען אַ נגון. און פון זינגען
 ביז טאַנצען איז ניט ווייט. יאָ, בײַ אונז האָט מען מלחמה גע-
 האַלטען געגען אומעט און לאַנגווייל. ניט געווען קיין בעסער
 געוועהר, ווי אַ נגון און אַ טעצעל בחברותא.

אין מײַן שטערטעל האָט מען אַלצדינג געטאָן כּחברותא.
 דאָס שטערטעל איז געווען ווי אײַן גרויסע משפּחה. דער אמת
 איז, אַז מ'האָט אַפּשר גאָר ניט אַזוי לייעב געהאַט אײנער דעם
 צווייטען. מ'האָט דאָך געוואוסט אײנער דעם אַנדערענ'ס
 חסרונות, מ'האָט אין די אויגען און הינטער די אויגען אָפּגעלאַכט,
 אָפּגעשפּעט, אָפּגע'חוזק'ט פון יעדער נאַרישקייט, פון יעדער
 מענשליכער שוואַכקייט. און וועלכער מענש האָט ניט עפעס אַ
 שוואַכקייט? די אידען פון מײַן שטערטעל זיינען אַרומגעגאַנגען
 מיט אָפּענע אויגען און האָבען קיינעם ניט געגלויבט אויפ'ן
 וואָרט; דעריבער האָבען זיי קיינמאָל ניט געהאַלטען פון אַ מענ-
 שען מעהר ווי עס קומט איהם. אויב זיי האָבען זיך פאַרט גע-
 פּיהלט ווי אײַן משפּחה, איז דאָס דערפאַר, ווייל יעדער אײנער
 האָט מורא געהאַט צו בלייבען אַלײן, ווייל, ווי זאָגט דער רום,
 „נאַ מירו אי סמערט קראַסנאַ“ — צווישען עולם האָט אַפּילו
 דער טױט אַ שעהנער פנים. אידען האָבען זיך געטוליעט אײנער

צום אנדערען, ווי קינדער, וואָס זיינען געבליבען אַליין אין אַ גרוי־סער מדבר. בחברותא איז קלענער די זאָרג, גרינגער די משא, העלער די האָפנונג אויף אַ בעסער לעבען. בחברותא האָט דער איד זיך געפיהלט זיכער ער, ווי מיט זיך אַליין. דערפאר זיינען נאָר די פאָר גבירים ביי אונז געווען אָפגעזונדערט פון דער עדה. זיי האָבען געלעבט ווי הינטער טיר און טויער. זיי זיינען געווען איינער אַליין — מיט זייער געלט און זייער שטאַלץ און זייערע דאנות. וועמען האָט געארט צו ליבצי דיזיק האָט אַ גאַסס? ווער האָט זיך געפרעהט אויף בעריל דיזיק'ס אַ שמחה? די צוויי גבירים זיינען כמעט געווען מחוץ למחנה. אָבער זאָל זיך עפעס טרעפען ביי אַ שטעדטעלדיגע אידען — און די גאַנצע עדה וועט זיך פרעהען מיט זיין פרייד און טרויערען מיט זיין טרויער.

אונזערע שמחות תורה'ס וועל איך קיינמאָל ניט פאַרנעסען. אין יענעם טאָג איז שוין נאָר ניט געווען קיין באַזונדערע אידישע הייזער. אַלע אידען זיינען געוואָרען איין פרעהליכע, שטיפערישע געזעלשאַפט. אַלע הייזער זיינען געוואָרען נאָר איינצעלנע חדרים פון איין גרויסען פאַלאַץ. די דעק פון דעם פאַלאַץ איז געווען דער בלויער הימעל. זיין ליכט איז געווען די גאָלדענע זון בייטאָג און טויענד לאַמטערנעס ביינאַכט. אין בית-מדרש, צו הקפות, זיינען געקומען אידען און ווייבער, אינגלעך און מיידלעך. מ'איז געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ. מ'איז געווען אַלע פאַרפלייצט מיט אַ שטראָם פון פרייד און גדולה. מ'האָט געקוישט די תורה און ס'האָט זיך אויסגעדראַכט: עס שמעקט פון איהר מיט טייערע בשמים. מ'האָט געוויינשעוועט: „דערלעכט איבער אַ יאָהר“, און ס'האָט געקלונגען ווי זיסע מוזיק. מ'האָט געוואָרפען אַן אויג צו אַ כלה אַ ווייב — איז געווען אין דעם קוק אַ ליעבשאַפט, אַ גדלות. יונגוואָרג האָט זיך געדרעהט צווישען די פיס, געקלעפט צו די עלטערע, געפאַכט מיט די פּאָהנען, עפעס געווייטשעט מיט קינדערשע הויכע קול'כעלעך, און ס'האָט זיך אויסגעדראַכט

— איין גרויסע, גרויסע משפחה פראוועט עפעס אן אונגעווענהלר-
כע שמחה, וואָס טרעפט איינמאָל אין צעהנדליגע יאָהרען. אפשר
קרוינט מען אימיצען פאר אַ מלך? אפשר מאַכט מען חתונה
די געליעבטעסטע פרינצעסין?

אַז מ'האָט אָפּגעדאווענט און מ'איז אַרויס פון בית מדרש,
איז מען ניט געגאַנגען יעדער איד צו זיך אַהיים. דאָס וואָלט
ניט געווען מעשה יום-טוב. מ'איז געגאַנגען כאַפּטעסוויי, צוואַנ-
ציג, דרייסיג אידען אינאיינעם. מ'איז אַריינגעגאַנגען אין איין
שטוב, אויפגעגעסען, אויסגעטרונקען אַלצדינג וואָס ס'איז געווען
אָנגעגרייט — און פון דאָרטען געגאַנגען צו אַ צווייטער, אַ דריטער,
אַ פערטער. אין יעדער שטוב האָט מען אויסגעשריגען דעם גרוי-
סען „גוט יום טוב!“ גאָר אויף דער העכסטער אָקטאַווע, גע-
ווינשעוועט דער בעל-הבית'טע אַלדאָס-גוטס און זיך גענומען צו
דער אַרבייט. די בעל-הבית'טע איז ניט שטענדיג געווען צופרי-
דען. סטייטש, אַזוי פיעל געגרייט זיך, אַזוי לאַנג געהאַרעוועט,
אַזוינע טייערע קראַפּען, צוגעהן זיך ממש אין מויל, אַזוינע וואוילע
מאַנדלען צו דער יוד, אַזוינע געשמאַקע פראַקעס. דער עולם
ווייסט דען, וואָס ער עסט? מ'האָט דען צייט צו דערפיהלען
דעם אמת'ען מעם? אָבער פונדעסטוועגען האָט זיך יעדע בעל-
הבית'טע געפלייסט צו זיין לייטען גלייך, און דער עולם האָט גוט
געוואוסט, וועלכע אידניע איז אן אמת'ע בריה. נאָך דעם פינפטען
אָדער זעקסטען אָדער זיבעטען „פּאָגראַם“ (אַזוי פלעגען די ווייבער
עס רופען) האָט שוין דער עולם וועניגער געגעסען און מעהר
אַריינגעקוקט אין דער כּוּס'ע. אידען זיינען געווען בנילוּפּין.
אידען האָבען געלאַכט, ווער ווייסט פון וואָס. אידען האָבען גע-
זונגען נגונים, זיך איבערגעלאַכט, ווייטער אָנגעהויבען — און
געשמייכלט ווי אַ קראַנקער נאָך אַ שווערען קרויזיס. אידען האָ-
בען ערשט אונטער אַ גלעזעל אָנגעהויבען קומען צו זיך. אַ כּפּרה
אַלצדינג — און געלעבט זאָל זיין! ווער גלות, וואָס גלות —
חיינט איז יום-טוב!

שפעטער אין אבענד האָט מען שוין געטאָנצט אין די גאָר סען, מ'האָט אָנגעוואָרען דעם חשובן, וואוהין מען דארף געהן. מ'האָט זיך אויסגעבונדען אין אַ רעדעל, געדרעהט זיך, „געהעפעט" און געזונגען.

און אזוי איז געווען שמחת תורה נאָכ'ן דאוונען און אַ גאַנצען טאָג. פאַרנאַכט, ווען די זון האָט שוין געפאַרבט אַ זייט הימעל מיט גאַלדענעם פּייער, איז מען ערשט געווען אויפ'ן מאַרק פאַר די קליימען. מ'האָט געדאווענט מנחה בצבור אונטער'ן פּרייען הימעל. אַ איד האָט זיך אַרויפגעקליבען אויף דעם דאַך פון אַ קלייט, אויסגעדריעהט דעם פנים צו מזרח, דעם רוקען צו דער פאַרגעהענדער זון, און געפראַוועט חזנות. זיין שול איז געווען דאָס גאַנצע שמעדרטעל. זיין עמוד — די בערגלעך און בויער און פּעלדער אויף יענער זייט טייך. פון זיין הויכען שמענדער האָט ער געקענט זעהן די גרינע, בלויע, רויטע און געלע דעכער פון די הייזער. עט ווייט האָט געבלישטשעט דער טייך. דער איד האָט געהאווענט מנחה. דער עולם אונטען האָט געענטפערט „אמן". באַלד וועט אַריבער די שמחה. באַלד הויבט זיך אָן דער קאַלטער נאַסער אָסיען, מיט די ווינטען, מיט דער בלאַטע. אָבער דערווייל איז יום־טוב. אידען האָבען שטיל און האַרציג באַגלייט אין זיין רוה אַרײַן דעם שעהנעם טאָג. עפעס האָט געזונגען אין האַרצען און שטיל גענאָגט. עך! ניטאָ אַמאָליגע שמחות.

ווען דער רבי קומט אין שטעדטעל.

פלעגט די זון ווערען בלייכער, פלעגט דער אלול א בלאָז טאָן מיט קיהלע ווינטלעך, פלעגען שפינוועבס-פאָדים זיך אויס-ציהען פון בוים צו בוים — אזוי האָבען אידען זיך גענומען גרוי-מען אין וועג אריין — פאָהרען צום רבי'ן אויף ראש השנה. ניט קיין ווייטע נסיעה פון אונזער שטעדטעל. אמאָל אז ס'איז קיין באַהן ניט געווען, האָט פון אונז קיין מאַקאָרעו טאָקע געדויערט עטליכע טעג. מ'איז געפאָהרען מיט אַ בעל עגלה אין אַ גרויסער בויד. מ'האָט זיך פאָרגרייט מיט עסענוואַרג. מען האָט זיך געווייקט אין רעגען און געטונקט אין בלאָטעס. ס'איז געווען דערנאָך וואָס צו דערצעהלען. איצט פאָהרט מען צו מיט דעם בעל עגלה נאָר צו דער סטאַנציע פאטאש; פון דאָרטען מיט'ן באַהן ביז פאסטאָוו (ח ו ו א ס ט אָ ו ו רופען עס די אידען פון אונזער שטעדטעל). און פון פאסטאָוו וויערער מיט דער פוהר קיין מאַקאָרעוו. דער וועג איז געווארען קירצער. די מצוה פון עולה רגל זיין איז שוין ניט אזוי גרויס, ווייל עס קאָסט ניט אזוי פיעל טרחה. אָבער פוטדעסטוועגען גרייט מען זיך וואַכענלאַנג צו דער נסיעה. עפעס אזא שטילער ערנסט קוקט ארויס פון די אויגען ביי אונזערען א אידען, ווען ער טראכט ווער גען פאָהרען צום רבי'ן. דאכט זיך אז אויף זיין פנים קענט איהר דערקענען: אָט איז א איד, וואָס וועט זיך באַלד אויסטאָן פון זיין וואַכעדיגער נשמה, אָט איז א איד, וואָס טובל'ט זיין הארץ אין דיינע געדאנקען. וואָס איז איהם איצט פרנסה? וואָס איז איהם די שטוב מיט די דאנות מיט די אלע קלייניקייטען, וואָס עסען זיך איין ווי א זשאַווער? ער וועט באַלד פאָהרען צום רבי'ן. ער וועט עטליכע טעג מעהר ניט הערען נאָר תפלות און

תורה און געזאנגען. ער וועט זיך באהעמטען מיט אנדרע אירען
אין א הייסען שטרעם פון התפעלות. ער וועט לעבען מיט דער
נשמה פונ'ם כלל און זיך דערפיהלען ווי איין ליכטעל אין א
גרויסער שיינענדיגער מנורה.

עס ווערט קיהלער. די זון איז זעהר ליכטיג, אפשר ליכטיגער
ווי זומער. מאַקע דעריבער פיהלט זיך נאָך שטאַרקער די געל-
קייט פון די בלעטער אויף די בוימער. די לעדיגקייט פון די
פעלדער אויף יענער זייט טייך. די נאָהענטקייט פון אָסיען, עס
שפרייט זיך אן אומעט אין דער לופטען. געהט אַ איד דאוונען
צו אַ שפעטען מנין, באַגעגענט ער אין מאַרק אן אנדער אידען, אַ
חסיד פון דעם זעלביגען רבי'ן. שטעלט מען זיך אַפּ און מען
רעדט פון דער נסיעה קיין מאַקאַרעוו. פיהלט מען זיך ווי צוויי
שותפים פון עפעס אַ גאָלדען געשעפט, ווי צוויי פאַרשווערער
אין אַ באַהאַלטענער געזעלשאַפט. געהט מען שוין ביידע אין
בית מדרש אריין, און הויך קלינגט אַפּ דאָס זינגענדיגע דאוונען
אין דעם וואַכעדיגען לעדיגער בית מדרש. אלצדינג איז נאָך
אויף דערווייל. אלצדינג איז ניט וויכטיג. אין ענליכע טעג
ארום פּאָר טעג . . .

און אז דער רבי איז איינמאָל אין א יובל אַריינגעפאלען אין
שטערמעל אויף אַ שבת — נו, האָט זיך שוין נאָך געקעהרט די
וועלט.

דער אלטער רב דוד'ל פלעגט ניט פאחרען אויף סביבה, —
געווען שלא לפי כבודו (ניט נאָך זיין כבוד). איז אָבער רב דוד'ל
נסתלק געוואָרען און איבערגעלאָזט דריי זיהן. איז געווען ענג
פאַר אלע דריי אין מאַקאַרעוו. האָט זיך איינער אַרויסגעצויגען
און געפענט אַ הויף אין באַראַנאָווקע, דער אנדערער אין אַן
אנדער שטאָדט. אויפ'ן אלטענ'ס פלאץ איז געבליבען זיין על-
טערער זוהן רבי משה מרדכי'לע. די צייטען זיינען געוואָרען
ערנער. דער יונגער עולם איז שוין ניט אזוי אָפט געקומען קיין
מאַקאַרעוו. די עלטערע האָבען ניט געקענט פאַרגעסען די היי-

ליגקייט פונ'ס אלטען צדיק. פלענט שוין רב משה'מרכי'לע מוזען ארויספֿאָהרען איבער אידישע שטעדט און שטערטלעך. פרייטאָג פֿאַרנאַכט. דער רבי זיצט איינגעשפּאַרט אין חדר — אין דער שטוב וואָס אַ איד האָט איהם אָפּגעטראָמען איבער שבת. דאָ איז דער „הויף“, דעם רבי'נס הויפט קוואַרטיר. אהער ציהט זיך קינד און קייט פון אלע גאסען. מען שמעהט אויף די טרעפּ, מען שמעהט אין קיך און מען שטרענגט אָן די אויערען. דער רבי זיצט ביי זיך איינער אליין און זאָגט שיר השירים. הייליג קלינגט אָפּ יעדעס וואָרט. קיילעכדיג פֿאַלט אַ פּסוק נאָך אַ פּסוק. אָבער ניט די ווערטער כאַפט דער פֿאַרגאַסער עולם: די ווערטער קען יעדערער אויסוועניג. מען כאַפט דעם נגון, אַ מאָדנעם נגון האָט דער רבי. אַ נגון פּול מיט טיעפען טרויער. ניט אַ שיר השירים, אַ געזאַנג איבער אלע גער זאַנגען באַקומט זיך ביים רבי'ן, נאָר אַ וועהר'געשריי, אַ קלאַנג ליער, אָנגעזאַפט מיט אייביגען צער. די ווערטער זיינען ווער טער פון ליעבע, פון שענהייט — דער פֿאַסטוך מיט דער פֿאַס־טושקע אויף די בערג פון ציון דערצעהלען איינער דעם אנדערען זייער ליעבעס־פּיין. אָבער דער פֿאַסטוך איז דאָך דער רועה ישראל — דער נאָט פון אברהם'ן, יצחק'ן און יעקב'ן; די פֿאַס־טושקע איז די כּנסת ישראל, פֿאַרטריבען איז געווארען די כּנסת ישראל פון איהר שעחנעם היים; פֿאַרטריבען איז מיט איהר אינאיינעם אין גלות ארין די הייליגע שכינה. זיצט דער רבי און קלאַנגט על גלות השכינה. איז זיין שטימע — אַ געשריי פון צער, אַ שנירעל פון זינגענדיגע קרעכצען, אַ טענה צו נאָט ברוך הוא: ווען וועט שוין קומען די גאולה? רייסט זיך אלע מאָל ארויס אַ ברום ווי דער רוח פון אַ לייב, אַ ברום, וואָס ברעכט דאָס האַרץ, שמעהען חסידים אויף די שפּיץ פינגער און האַכען מורא צו אַטעמען. ווערט די פֿאַדער־שטוב ביסלעכווייז פול — מען באַלאַגערט דעם רבי'נס טיר. מ'קלעפט נעכען די ווענט. מ'איז אָנגעשפּאַרט קאָפּ אויף קאָפּ, און מען האַרנט. מ'האָט מורא אָנצוועהרען אַ טאָן. דער רבי זינגט שיר השירים —

און הויך אין הימעל אריין שפאלט זיך זיין מעכטיגע שטימע און טראַגט מיט זיך דעם צער פון פּאָלק.

און אז דער רבי איז פארטיג צו געהן אין בית מדרש אריין, געהט מיט איהם א גרויסער עולם. הויך פּעההויבט זיך דעם רבינ'ס פיגור איבער די ארומיגע אידען. א גבר געווען דער רבי, רב משה-מדרכי'לע, א איד א ריעז, געשפּאַנט ווי א שררה. געוואָרפּען א קוק — ווי אַן אמת'ער מלך. געהט מיט איהם אַן עולם אידען — און מ'איז אַרומגעכאַפּט מיט מורא. פון אלע פענסטער לייכטען די שבת-ליכט, דאַכט זיך, פרעהליכער ווי א גאנץ יאהר. דער מאַרק איז שטיל, פּאַרטאַיעט, האַלב-ליכטיג, האַלב-פינסטער. אויבען שפּרייט זיך א גרינליכער הימעל — איז ער אזוי ווייט היינטיגען אָווענט, אזוי אבגעשיידט פון אונד זער שמעדרטעל, איין איינציגער שמערן האָט געעפענט אַן אויג, קוקט אַראָפּ מיט פּאַרוואונדערונג אויף די טונקעלע הייזער, אויף די פינקעלנדיגע ליכטלעך, אויף דעם האַלבדערשראַקענעם מאַרק, אויף דער מחנה שווארצע פיגורען, וואָס רוקען זיך צום באַלויכטענעם בית המדרש. דאָרט זיינען שוין אָנגעצונדען אלע גרויסע בליץ-לאַמפּען מיט די הענגליכטער, מיט אלע ליכט אויפ'ן עמוד. דער בית מדרש איז געפּאַקט, א הייליגקייט ליגט אויף די פנים'ער, א פחד לוערט אין די אויגען, מען וועט דאוונען מיט'ן רבי'ן אין איין בית מדרש — דער רבי אליין וועט דאוונען פאר'ן עמוד.

שטיל ליגט דאָס שמעדרטעל. צוגעטוליעט צו דער מוטער ערד האָבען זיך די אידישע הייזער. איינגעוויקעלט האָט זיך די פינסטערניש צווישען הויז און הויז — און אַלצדינג אָנגעזאַפּט מיט סוד. דער בית מדרש פּלאַקערט אין מיטען דער נאַכט ווי אין גרויסער ווייסער שטיק פייער. דער בית מדרש גלאַנצט ווי אַ מיליאָן גרויסע בריליאַנטען. דאָרט שמעהט פאר'ן עמוד דער רבי און רעדט מיט'ן פּאָטער אין הימעל. דעם רבינ'ס פנים איז בליץ, דעם רבינ'ס אויגען זיינען פּאַרמאַכט, דעם רבינ'ס וויהעם

ליגען ווי א שווארצער פאס איבער זיין פנים. דעם רבי'נס ליפען ציטערען, אבער זיין שטים איז פעסט, זיין שטים קען שפאלטען בערג, פון זיין ברוסט רייסען זיך ארויס געשרייען, וואָס ציטערען אויף אלעמענס הערצער. דער רבי בעט שוין ניט, דער רבי פאָד דערט, דער רבי שטראַפט דעם כביכול, דער רבי בייזערט זיך. ער קומט אינ'ם נאָמען פון דעם פאָלק ישראל. ביז וואנען? ביז וואנען? קראפט און שטורם הערט זיך אינ'ם רבינ'ס דאוונען. קראפט און אימפעט און פייער גיסען זיך אין די אידישע נשמות זיינען אָבער די אירען געוואוינט דערצו. זיינען זייערע נשמות פול מיט אומרוה. דאכט זיך זיי, ווי עמיצער, א שטאַרקער וואָלט זיי ארויפגענומען אויף גרויסע פליגעל, און געפלויען אלץ העכער און העכער. ס'שווינדעלט פאר די אויגען, ס'טיאָקעט דאָס הארץ, ס'גיסט זיך די קאלטע כוואליע איבער די רוקענס, עס ציטערען די קניע, מ'האָט זיך מורא א ריהר צו טאָן, מ'וויל ניט קוקען אראפ, און דאָך איז עפעס זיס. א הימעלשער תענוג וויקעלט ארום די הערצער. מען הויבט זיך, מען פליהט העכער, העכער, העכער...

דערפאר אז דער רבי ענדיגט דאָס דאוונען, זיינען אלע ווי משוגע פאר פרייד. אקוראט ווי ער האָט זיך אויסגעבאָדען אין דעם וואסער פון יוגענד. אלטע אירען שעחמען זיך ניט אויב טערצושפרינגען ווי אינגלעך, געזעצטע בעלי בתים לאַכען און שטיפען גאר ניט לויט זייער מצב. אלעמען איז געווארען גרינג. אלע זיינען בגלופין. מען דארף געהן אהיים, מאַכען קידוש, פראַווען שבת. אָבער ווער מיר אהיים, וואָס מיר שבת? מען דארף לויפען צום רבי'ן, מען דארף פאַרכאַפען א שטיקעל שיריים; מען וועט זיך שלאָגען פאר א לאַקש ווי אמת'ע קונדסים, מען וועט זיך אלע צונויפוויקלען אין איין לעבעדיגען קנול, מען וועט האָבען שכור'ע אויגען — ישכורים ולא מין — און מען וועט לאַכען, לאַכען, לאַכען. באַלד וועט זיך אָנהויבען דאָס זינגען. ס'איז דאָ, ברוך השם, גענוג יונגע לייט אין ב., וואָס קענען זינגען. דער רבי וועט „געבען אַ טאָן“, דער עולם

וועט אונטערקאפּען. די שמחה וועט אלעמען אונטערהויבען פון די ערטער, ס'וועט ווערען א פליעסקעריי, א טופעריי. א איד האלט זיך שוין, „פאָד באַקאָם“, אויפגעהויבען דעם קאָפּ צום באַל-קען, אויסגעשטעלט ממזריש דאָס בערדעל אויף פּאַרענט, אונטערנגעהויבען דעם שפיץ פון זיין אָפּגעפּוצטען שטיוועל — און באַלד לאָזט ער זיך אין א דריבנינקע טענצעל. זאָל אייך ניט אַרען, וואָס ער טאַנצט אַ קאַזאַק, די נשמה איז ביי איהם אַ אידישע, און די שמחה איז ריין-אידיש. נאָך איהם וועט זיך לאָזען א צווייטער חסיד, נאָך איהם אַ דריטער. אַך טו, רבוננו, של עולם! אויס דאגות, א כפרה די וועלט, לעבען זאָל דער רבי, טאַנץ, הוליע, פרעה זיך, טאַנץ, טאַנץ, שטאַרקער, לעבעדיגער! ... ביז שפעט אין דער נאַכט וועט דער רבי פּראַווען זיין סעודה.

און זונטאָג אין דער פריה וועט דער רבי אָנהויבען ארומ-געהן איבער די הייזער. פון שטוב צו שטוב וועט מיט איהם געהן אַן עולם חסידים, מקורבים. מ'וועט אַריינגעהן אין א שטוב, דער טיש וועט זיין צוגעדעקט מיט אַ קלאָר-ווייסען טישטוך, די קינדער וועלען זיין אויסגעפּוצט, ווי אויף יום טוב; דערוואַקס סענע מיידלעך וועט מען פאַרדעקען די קעפּ מיט פאַטשיילקעלעך. וואָס וועלען באַהאַלטען אַ טייל פון זייער פנים; דער רבי טאָר ניט זעהן קיין מיידעלשע געזיכטער. טאַטע-מאַמע וועלען שטעהן ווי פּאַר'ן קיסר. דער רבי וועט זיך אוועקזעצן ביים טיש, מ'זיצט איהם דערלאנגען דאָס „קוויטעל“, ער וועט עס איבער-לייענען — און קרעכצען. אי, קען דער רבי קרעכצען! — אי, רייסט זיך א ברום ארויס פון זיין האַרצען — מיט וועהטאָג, מיט בלוט. מסתמא האָבען חסידים איהם ליעב געהאַט דערפאַר. ניט אלע האָבען געגלויבט אין רבי'ן אָבער אלעמען האָט הנאה גע-טאָן, וואָס ס'איז דאָ אַ זיפּער. איין איד פון אלע אידען טוט קיין אנדער זאך ניט, נאָר ער זיפּצט און קרעכצעט פאַר'ן בלל. זיין עוברה איז — הערען אלעמענס פאַרלאנגען, וויסען אַלער מענס לידען און מיט אַלעמען מיטפיהלען, אַלעמען טרייסטען, אַלעמען זאָגען א גוט וואָרט פון גלויבען און מוט. „גאָט וועט

העלמען, נאָט וועט העלפען". אירישע הערצער זיינען גרינגער געוואָרען, ווען מ'האָט געהערט די בשורה.

און ווען דער רבי איז ענדליך אוועקגעפאָהרען פונ'ם שטער-טעל, האָט ער אַרויסגעפיהרט זיבען הונדערט קארבען.

זיצט משה חיים'ס, דער אפיקורס, און איז ברונז. „דאָס שטער-טעל — זאָנט ער — איז אַרים; דאָס שטערטעל איז פול מיט קבצנים, אַ איד קאָכט פון זיך אויס די וואסער, ביז ער קרינט אַ פינג און צוואנציגער אויף אַ וואך צייט. צעהנדליגע אידען וואָלטען געקענט האָבען פרנסה, ווען זיי קריגען אַ הלואה פאר אַ יאָר. פון אָט די זיבען הונדערט קערבלעך וואָלט מען געקענט מאַכען אַ קאסע, אַ גמילות חסד, וואו יעדער איד וואָלט געפונען הילף, ס'וואָלט אין גאנצען שטערטעל ליכטיגער געווארען אין די אויגען, און דאָ קומט איין מענש און באַראַבעוועט די קבצנים, ס'איז אַ נאַרישקייט און אַ חלול השם.“

קוקט אידעל מאלעמענט, דער באַקאַליי-קרעמער, מיט זיינע קליינע קלוגע אויגעלעך און ענטפערט שמייכלענדיג:

— אַי, משה'ניו, ביזטו אַ שוטה. דאָס וואָס דער רבי האָט געגעבען דעם שטערטעל, איז ווערט מעהר ווי זיבען הונדערט שמארבאוואָנצעס. מען קען עס גאר ניט אַפשאַצען בכל הון דעלמא (מיט יעדען רייכקייט אין דער וועלט). און ווען דו פרענסט אונזערע אידען, וואָס ווילען זיי בעסער, אַ גמילות חסד צי דעם רבי'ן אויף שבת, וועלען זיי ניט איבערטראַכטען און וועלען דעם רבי'ן. וואָרים געלט איז בלאַטע, דער עיקר, איז די נשמה, דער עיקר איז די נשמה יתירה.

און נאָך לאנג נאָכ'ן רבי'נס אוועקפאָהר האָט די שכינה גערוהט אין שטערטעל.

א יאריד אין א אוקראינער שטעדטעל.

שבת צו נאכט. אין אידישע הייזער איז ליכטיג. ס'כרע' נען לאָמפען און עס ברענט א פייער אין יעדען אויווען. מען קאָכט מלוח מלכה. אָבער הינטער'ן שטעדטעל איז פינסטער. קוים אָנצוזהן דעם ווייכען שלאַך, וואָס ציהט זיך צווישען אָפֿ-געשניטענע פעלדער. ס'איז ימי־טובים־צייט. און די געכט ווערען אלעמאָל שווארצע.

אויף די שלאַכען פּאָהרען גוי'שע וואגענער, איינגעשפּאנט מיט פערד אָדער מיט אָקסען. מען פּאָהרט אויפ'ן מאָרגעדיגען יאָריד. מען פיהרט קרויט און בוריקעס און תבואה און אויבס. מען פיהרט ליימענע טעפ. מען קומט פון ווייטע דערפער און מען וויל פארכאָפּען א גוטען פלאץ אויפ'ן מארק, דעריבער איז מען אַרויסגעפּאָהרען באַצייטענס. א גאנצע נאָכט וועלען זיך ציהען גוי'שע פוהרען איבער אלע וועגען, וואָס געהען צו אונזער שטעדטעל. ס'וועט נאָך זיין פינסטער, ווען לאַנגע שורות וואָגענס וועלען שוין זיין אויסגעשטעלט איבער'ן מארק מיט די האַלאָבליעס ארויף, כדי ניט צו פארנעהמען צופיעל אָרט.

און וועט די זון אויפגעהן זונטאָג אין דער פרייה, וועט זי ניט דערקענען דאָס שטעדטעל.

מיון שטעדטעל קאָכט און רוישט און פילדערט, ווי אן אמת'ער דור הפלגה. אין איין זייט מאַרק ליגען בערג מיט הויפטלעך קרויט, — גרינליך־ווייסע, גרויסע, זאפטטיגע, כאָמטש ביים זיך אַריין אין זיי, אביסעל ווייטער, הויבען זיך קופעס טונג־קעל־גרינע קאווענעס, אזוינע שווערע, אז א שוואכער איד וועט זיי קוים אויפהויבען. אין אן אנדער ווינקעל ליגען הויפענס

געפֿעל — ווייסע, רויטע, געלע, גרויסע און גאָר קליינע, זיסע, זויערע און „קיסליצעס“, ווילדע האַרמע עפעלעך, וואָס מען שמעלט פֿון זיי קוואַס. ווייטער געהט אַ סדרה מעהרען, פֿאַס־טערנאַק, געטריקענטע קוקורוזעס, אַרבעס, פֿאַסאַליעס. אויף די וועגען האַלטען די גוים זעק מיט ווייץ, קאַרו, הרעטשקע, האַבער, גערשטען. דאָס אלץ האַבען זיי אַראָפּגענומען פֿון זייערע פעלדער און גערטנער און האַבען עס געבראַכט אהער, כדי אויסצובייטען אויף נויטיגע סחורות. זיי זיינען געקומען אין שמערטעל, כדי דער איד זאָל ביי זיי אָפּקויפֿען די פֿרוכט פֿון זייער אַרבייט און זיי פֿאַרקויפֿען די קליידער און די כלים און די געצייגען און די נאַשערדיגען, וואָס זיי קענען אין דאָרף ניט קויגען. דער איד, פֿאַרשטעהט זיך, האָט שוין לאַנג אַרויסגעקוקט אויף זיי און זיך מכוין געווען צום יום טוב פֿון מסחר. אָט שמעהען די באַנדאַרעס מיט הונדערטע פעסלעך, דיישקעס, עמערס און צעבערס — אלץ־דינג ניי, גלאַט איבערגעהובעלט און אזוי ריין און ציכטיג אין דער קלאָרער זון. ס'איז דאָ גאָר גרויסע דיישקעס — קאַרובעס — מיט שטאַרקע אייזערנע רייפֿען און מיט גראַבע קלעפקעס און ס'איז דאָ קליינע חנ'עוודיגע פעסלעך מיט הילצערנע רייפֿען — פֿון ברוינע לישמשינע, און ס'איז דאָ ווייסע זשלוט־קעס, וואָס זיינען געמאַכט פֿון איין אויסגעהוילטען קלאַץ גאָר אָהן אַ האַ. אַביסעל ווייטער האַבען זיך אויסגעשמעלט די בלעכער — מיט זייערע גרינע און בלויע עמערס, ווייסע שימע־רירענדיגע קוואַרטען, אייזערנע פֿאַנען, ריבאייזענס, לעפעל. די שמעלען פֿון די בלעכער גלאַנצען און בליאַסקען אין דער זון, אז עס בלעטרט אַזש דאָס אויג. העכער אַרויף באַרג שמעהען די שמעלמאַכערס מיט זייערע רעדער, אָקסען, וועגען, דראַבינעס, קלעצלעך. נעהענטער צו די קלייטען האַבען די קירזשנער אויפֿ־געשמעלט זייערע שמעלען — גאַנצע בערג מיט היטלען, שוואַרצע, גרינליכע און בלויליכע, וואוילע ופֿאַרמענע קאַשקעמען, מיט נלאַנ־ציגע דאַשקעס, מיט פעסט אָנצעצויגענע ווערען, מיט וויספֿקעס און אלע ניימאָדנע קונצען — אַ שגז וועט אַנטאָן, וועט ער

אויסזעהן אן אמת'ער כוואַט, עס ליגען אויך שמויסענע היטלען, ושוואַרצע און גרויע — ס'נעהט דאָך ווינטער. לעבען זיי האָבען די שוסטערס זיך אַרויסגערוקט מיט זייער גוטס — שטיוועל מיט לאַנגע באַליאוועס, צונויפגעצויגען ווי קאַטערינקעס, שטיוועל מיט אייזערנע פּאָדקאוועס, מיט מעשענע שטיפטען; רויטע שטיוועל פאַר שיקסעס. די שורות שטיוועל האָבען אַ פנים ווי סאָלדאַטען, וואָס האָבען זיך אויסגעשטעלט צום פּאַראַד. ווייטער אַין אַ לאַנגער צייל אנטקעגען די קלויטען — זיינען יסגע-וואקסען די שטעלען פון די שניט-קרעמער, זעהען זיי אויס ווי עפעס מאַרנע פיעל-קאָלירענדיגע געצעלטען אין אַ מזרח-לאַנד. עס הענגען פאַסען קומאַטש, רויט ווי פייער: עס הענגען טיכער פאַר גוי'עס — שוואַרצע מיט רויטע קוויטען, רויטע מיט געלע קוויטען, פּאַמסענע מיט אלערליי אוואָרען — עס רייסט אַזש די אויגען. עס ליגען „שטיקלעך“ זאָנע און לייזענט און נאַמיסקע און סיטיז — סיטיז פון אלערליי פאַרבען און אלערליי סאָרטען — אַ שפיעל פון קוויטען, אַ גלוסטונג פאַר די אויגען פון די שיקסעס און גוי'עס. עס זיצען ווייבער מיט גאָר קליינע שטעלכלעך, וואו מען קריגט נאָרלען און פּאָדים און בליטשקע און פינגערהויטען און טאַשמעלעך און דרעטלעך. היינט די סטענגעס! אי, סטענ-געס! ווי די פּאָהנען פון זיעגרייכע ארמיען פּלאַטערען זיי אויף די הויכע שטעקענס, וואו די קרעמער האָבען זיי אָנגעטשעפעט; סטענגעס ברייטע און שמאַלע, זיידענע, אַטלעסנע, סאַמעטענע, פון איין קאָליר און פון עטליכע קאָלירען, גלאַטע און מיט אוואָר-רען, פערפוצונגען, פערציערונגען, סטיינגעס ווי גרויסע בינטלעך בלומען, סטיינגעס ווי אַ פרעהליכער גרום פאַר אלע דאָרפישע קראַסאוויצעס: קומט, היינט איז אייער טאַג! ניט ווייט איז אַ שטעל מיט קארעלען, מיט פינגערלאַך, קייטלאַך, מעסערלאַך, בראַשקעס, אוידינגלאַך — פון בלעך און פון געבלאָזענע גלאַז, פון מעש און פון „קאַמפּאָזיציע“ און פון וואָס איהר ווילט אויף דער וועלט. אָבער אַט דעם סאָרט סתודה וועט איהר גיכער קריגען ביי די „קאַצאָפעס“. קיין שום יאָריר באַנעהט זיך ניט

אָהן עטליכע קאַצאַפּעס. זיי זיינען רוסען פון „טיעף־ראסייע“, זיי ריידען ניט אויף גו'איש (כאַכלאַצקע שפראך), נאָר אויף קאַצאַפּעניש (עכט־רוסיש), זיי זיינען פלינקע סוחרים און דורכ־געטריבענע יונגען. זייער סחורה לעגען זיי אויס אויף דער ערד, אויף אזוינע גראבע לייווענטענע ליילעכער (רעדנעס). כּיז איין זייט איז דער ליילעך אָפּען, פון די איבעריגע דריי זייטען איז ער אַרומגעצאַמט מיט לייווענטענע ווענטעלאך. אנטקעגען דער אָפּע־נער זייט שטופּען זיך גוים און יונגע שקצים: עס ציהען זיי די מעסערלאך, מיט די ליולקעס מיט די צלמ'לעך, וואָס ליגען אויפ'ן ליילעך. טייערע צלמ'לעך! יונגע שקצים קענען ניט נוכר זיין דעם יצר הרע, פרופּען הינטערווילעכטס צו למח'נען א צלמ'ל, כאַפט זיי דער קאַצאַפּ אָדער די קאַצאַפּע ביי דער האַנד, פליהען פעטש מיט קללות — און ס'איז א שמחה. ניט ווייט פון די קאַ־צאַפּעס שטעהט געוועהנליך דער גו'אישער טעפּער מיט זיין אויגענס: ערדענע טעפּ, מאַקרעטעס, שיסלען און שיסעלאך, קריגלען און באַנקעס און ראַנדלעך און לאַקשען־טעפּלאך. די שיסלען זיינען אינווייניג געלייסטע, מיט שעהנע קווייטען. איי־ניגע זיינען גלאַטע, אַנדערע מיט „פינגער“. ביי טעפּער הערט זיך אַ געקלינגעריי: קונים פרובען אויס די כלים.

ארויף א באַרג איז די „טאָרהאָוויצע“ — דער פּערד־מאַרק. דאָ האַנדלען דריי פעלקער — אידען, גוים, ציגיינער. די אידען זיינען נאָר די פאַרמיטלער: די אידישע „ליוועראַנטען“ (פּערד־הענדלער) האָבען ניט קיין סך פּערד; זיי מעקלערען נאָר צוויי־שען איין גוי און דעם צווייטען, צווישען קויפּער און פאַרקויפּער. די ציגיינער ברענגען אויפ'ן מאַרק זייערע אייגענע, געקויפּטע און גע'ננב'עטע פּערד, און דער מסחר קאָכט. דער גוי טאַפּט דאָס פּערדעל פון אלע זייטען, באַטראַכט די קאָפּיטעס, קוקט אַרײַן אין די צייהן, פּרובט דאָס פּערדעל אין שפּאַן, פּרופּט עס דייטענדיג און האַלט זיך אין איין דינגען. מען שווערט זיכ, מען קלאַפּט זיך איבער די הענד, מען שווערט זיך ווייטער, מען רעדט ניין מאָס רייד און מען פאַטשט זיך וויעדער איבער די הענד.

דער פערד-מארק איז פול מיט א הירזשען, א טופען, א קנאקען
פון בייטשען.

דאָס שמעדטעל קאָכט. דאָס שמעדטעל הודושעט ווי א
ביהנשטאָק. יעדער איד איז פארנומען. אפילו מלמדים האָבען
אויף א ווילע פארלאָזט די תדרים און ארויס אין גאס — גלאַט
אזוי: א טאפ טאָן, א שמעק טאָן. אידען שמעהען אין די קראַ-
מען און די אַרבייט ברענט אונטער די הענד: מען דינגט זיך
ביז הייזעריג ווערען, מען לויבט די סחורה ביו'ן הימעל, מען
נעהמט געלט, מען מעסט סחורה און מען שרייט צו א טאָכטער,
א בחור'ס: „ווי גאט איז דיר ליעב, וואָרף אויגען, מען קען אונז
נאָך בדיף הדל מאַכען!“ אידען לויפען ארום פון וואָגען צו וואָ-
גען, שמעקען אריין א האַנד, דינגען זיך איבער א זאק תבואה,
א קעלבעל, א הוהן, א טויז אייער. אידען כאַפען די שליאכטיג-
שעס, די אַרימע פריצים'לאַך, וואָס ררעהען זיך ארום איבער'ן
מארק אין הויכע שטיוועל און געוואנטענע גראָהע לייבלעך: די
שליאכטישעס האַלטען זיך פאר גרויסע אדונים, ריידען פויליש
און זיינען געבראָטענע שוטים; א איד קען זיי פארדרעהען און
צוריק אויסדרעהען, און מען לעקט ביי זיי אָפ א ביינדעל. ס'איז
א האַרמידער, א טאַראַראַם, הימעל עפען זיך! אלע פנים'ער
זיינען פארפלאַמט, אלע הענד פארנומען, די היטלען פאררוקט
אויף דער פאַטילניצע, דער שווייס רינט פון די שמערענס. אידען,
גוים, שיקסעס, קעלבער, אַקסען, וואָגענס, סחורות — אלץ האָט
זיך איבערגעמישט אין איין גרויסע געריכטע רוישענדיגע מאַסע.
אַלצדינג לעבט און ריהרט זיך.

גוים קומען אויפ'ן יאָריד ניט נאָר קויפען און באַרקויפען.
ביי זיי איז דער יאָריד אן אמת'ער יום טוב. ער פאַרבייט ביי
זיי א קלוב, א באַל, א מאַסקאַראַד. מען קומט אין שמעדטעל
אן עס טאָן, א טרונק טאָן, א הוליע טאָן. גויעס זיצען אין שורות
אויף דער ערד און פארקויפען שיסעלאַך מיט געקעכטס. גוים
קויפען דאָס קאלטע עסען, נעהמען ארויס פון דער כאַליעווע א
פלאַש בראַנפּען און לאָזען זיך וואויל געהן אין מיטען גאס. אַנ-

רערע געהען אין די שענקען, אין טהע-הייזער, אין איינפאָהרען, אין די היימען פון באַקאַנטע אידען: אימעטום קרינגען זיי בולקעס און טהעע און בראַנפּען און בייגעל און אנדערע גוטע זאַכען. פאַרנאַכט-צו איז שוין יעדער גוי בגלופין: אין קעשענע קלינגען די פּאָר קערבלעך; אין מוז קלינגט דאָס ביסעל בראַנפּען. ס'איז לעבעדיג, פרעהליך, היימלעך. גויים קושען זיך, האַלוען זיך, דערצעהלען זיך אָהן א שיעור מעשיות, קלאַנגען זיך און וויינען מיט ביטערע טרערען. אייניגע ליגען שוין אין מאַרק און קענען ניט ריהרען מיט אַן עבר. די ווייבער שלעפען זיי אויף די וועגען, שילטען מיט טויטע קללות; די גויים מורמלען עפעס גוטמטיג און ווערען באלד אַנשלאָפּען.

ס'ווערט שוין לעדיגלאך אין מאַרק. מ'האַט שוין אָנגעצונד רען די ערשטע לאַמפּען. פוהרען ציהען זיך פונ'ם שטעדטעל צום בריק צו. ביי די קאָוואַליעס איז נאָך דאָ א סך ארבייט: מען קאָוועט אונטער די פּערד; מען קויפט פּאַדקאָוועס און לאָוועס און שקוואַרינעס און אייזערנע פּלעקלעך פאַר די וועגען. אָבער אין שטאָרט איז די ארבייט שוין כמעט געענדיגט. אידען הויבען אָן צונויפלעגען די סחורה. מען צעהלט דעם פּדיון. מען שאַ קעלט מיט'ן קאַפּ און מ'איז צופריעדען: א טאָג פון מחיה; א דאַנק און לויב זיין ליבען נאָמען. באלד וועט מען געהן אהיים: זיך אפרוהען, כאַפּען א לעפעל געקעכטס נאָך א שווערען טאָג ארבייט.

ס'איז שוין פינסטער. אינ'ם לעדיגען מאַרק הערט זיך נאָך דאָס געזאַנג פון איינצעלנע פאַרבליבענע פויערים. אָבער דער יאַרד איז געענדיגט. נאָך הויפענס שטרוי באַצייכענען די פּלעך צער וואו די סחורה איז געלענען. מאַרגען וועט זיין א רחבות פאַר די צייגען.

אויפ'ן שטעדטעל לאָזט זיך אראַפּ די פינסטערע אַסיען נאַכט און ווישט אָפּ די לעצטע שטימען. באלד וועט אַרבעט דער שומר אָנהויבען קלאַפּען אין זיין קאַלאַקאָטקע.

מין שמערטעל לערנט זיך!

מיט יאָהרען צוריק, ווען אונזערע טאטעס זיינען נאָך געווען יונגע לייט, האָט זיך פאַרלאָפּען די מעשה מיט זלמן זוואַניצקי. זלמן זוואַניצקי איז געווען אַ יונגער מאַן אַ לערנער, פון אַ בכבוד'ער משפּחה. ער האָט געהאַט אַ ווייב מיט אַ קינד און האָט זיך שוין געזאָלט נעהמען צו געשעפט, ווי עס פּאַסט פאַר אַ בעל הבית'על. האָט ער זיך פּלוצלונג אויפגעהויבען און געמאַכט אַ ויכרח. שפעטער איז מען געוואָהר געוואָרען, אז ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט שטודירען. „שטודירען? מיט וואָס עסט מען דאָס?“ — האָט דער ב'ער איד געפרעגט און, ווי זיין שטייגער איז, מבטל געווען דעם נאנצען ענין. „עט! אויך מיר אַ געשעפט!“ אז ס'איז אָבער אַוועקגעגאַנגען עטליכע יאָהר און זלמן האָט געענדיגט דעם אוניווערסיטעט און זיך באַזעצט אין אומאַן אַלס אַדוואָקאַט און אָנגעהויבען מאַכען געלט, האָט שוין דער ב'ער איד גענוג מען קוקען אויף איהם מיט אַנדערע אויגען. זלמן זוואַניצקי איז דוקא ניט געווען פון די אידעאליסטען, די קולטור-טרענער. ער האָט, ריידענדיג אויף אַמעריקאַניש, געמיינט ב י ז נ ע ס. ער האָט אין גיכען באַקומען אַ גרויסע פּראַקטיק און האָט געהאַט אַ נאַמען צווישען אַדוואָקאַטען. פון מין שמערטעל קיין אומאַן איז סך הכל דרייסיג וויאָרסט. אידען פאַהרען הין און צוריק כמעט יעדען טאָג. נו, האָט מען זיך דערצעהלט חרדושים פון זלמן'ס לעבען. אַ ווערטעל סאָלאַמאָן זוואַניצקי! צו איהם קומען דאָך פּרױצים. משינאָוויקעס וואַרטען ביי איהם אין פאַרהויז און סמייילען ניט אַריינגעהן אָהן אַ דאָקלאַד. דער איספּראַוויניק אַליין קומט צו איהם אויף אַ ווייזט און פאַרניגט זיך מיט דרך ארע. היינט זיין הויז מיט די טייערע שפּאַלידען אויף די וועג, מיט די גע-

מאחלטע סופיטען, מיט די סונציגע קאכעלנע הרובעס, מיט די שעהנע זייגערס, מיט די משרתים, מיט די לאַקיען. היינט זיין שפאן — א פאָר ברענענדיגע סוסים מיט אַ לייכטען פאיעטאָנרעל, ווי אַ שפילכעל, מיט אַ קוטשער אַ מוזיק! און גלאַט זיין אַסאַבע, זיין שטעל — אַ גובערנאַטאָר, אַ קניאַז! איהר שפיעלט זיך מיט זלמן זוואַניצקי! פאַר איהם האָט דאָך אפילו דער אַקרוזשנאַי סוד (קרייזגעריכט) דעם גרעסטען דרד ארץ. אַז זלמן נעהמט זיך לען דעם פראָקוראָר און לעגט אין איהם אַריין וואָס אין דער קאָרט, שווייגט נעכאָך יענער ווי אַ קעצעלע, וואָרים זלמן'ס צונג איז שאַרף ווי אַ חלף. ער איז טאַקע אַ גרויסער זאַקאַניק אויך — אַ חריף אין אַלע געזעצען מיט סיפּים מיט סיגים מיט דריידלאַך, מיט שפּיצלאַך, מיט אויבער-המצאות: ער קען דעם בעסטען סודיא (ריכטער) פאַרדרעהען דעם מח. אַזוי האָט דאָס שטעטל טעל דערזעהלט מעשיות וועגען זלמן זוואַניצקי. אַזוי האָט דער צעהלט בפרטות זיין ברודער דוד — אַ שטעדטעלדיגער איד פון „אונזערע“ אידען, וואָס זיין ווייב האָט געהאַלטען אַ שניט-קראָם און אַליין איז ער אַרומגעגאַנגען מיט'ן שטעקעלע און זיך געמישט אין קהל'שע געשעפטען. אויף אָט דעם דוד'ן איז געלעגען דער גלאַנץ פון זיין ברודער — דעם קנאַקער. ס'איז ידוע לכל, אַז איינמאָל אין אַ שעהנעם פרייה-מאַרגען האָט זיך דוד זוואַניצקי אויסגעגאַלט אַ שטיקעל באָרד אויף דער געמבע, אַזוי גרויס ווי אַ קופערנער צעהנער, די באַקען-בערד האָט ער זיך צוקעמט אין דער ברייט, וואָס דאָס האָט איהם געגעבען די צורה פון אַ געוועזענעם ניקאָלאַיעווסקען אונטער-אַפיציער, און אַליין האָט ער אָנגעהויבען בראַקען רוסיש. פון וואַנען האָט זיך צו איהם גענומען רוסיש? איז דער תירוץ: אַז מען האָט אַ ברודער אַן אַדוואָקאַט — ווערט מען אויך נהנה מזיו השכינה. אַ פאַקט איז, אַז דוד זוואַניצקי האָט זיך געהאַלטען פאַר אַ גרויסען מאַכער, אַ ידען אין אַלערליי וועלטליכע זאַכען. ער האָט אפילו ביי זיך אין שטוב איינגעפיהרט אַ פיאַנאָ, און חנה'לע, זיין טעכטערל, האָט זיך איבער איהר גע-ראַפּעט, ווי אַ קאַץ איבער'ן צימבעל.

דאָס אלץ באַווייזט, ווי גרויס דאָס שמעטמעל האָט געהאַלטען זלמן זוואַנציגן. אונזערע אידען האָבען דאָ באַשיינפערליך גער זעהן, אז אונזערער אַ יונגערמאַן, אַ קבצן בן קבצן, קען, דורך זיין מח און מיט דער הילף פון גוי'אישע ביכלאך, זיך דערשלאָגען און ווערען אַ מענש. אמת, זלמן איז ניט געווען קיין פרומער. איד בין אפילו ניט זיכער, אז ער פלעגט געהן דאווענן ראש השנה און יום כפור. מ'האָט יאָקבי יאָ דערצעהלט מעשיות, ווי זאָוי ער פאָהרט צו מיט'ן פאיעטאָן צו דער שוהל אינמיטען יום כפור, מיט אַן אויף דעם האַלז אַ מין ווייס זיידען שאַלכעל — אַ דייטשער טלית, משטיינס געזאַגט, פאַרבריינגט אַ האַלבע שעה אויבען-אַן צווישען די פרומסטע אידען, לאָזט זיך אויפרופען צו דער תורה און איז מנדר וואַ שעהנע מטבעה, כדי טאָקע באַלד אוועקצופאָהרען אין אַ גוי'אישען רעסטאָראַן און אָפעסען אַ פעטען מאָהלצייט דוקא מיט אַ געבראַטען חזיר'ל און מיט שאַמפּאַניער. אָבער איהר וועט ניט זיין קיין אפיקורת, אויב איהר וועט רעכענען, אז דאָס איז אַ נומאַ. דער אמת איז, אז פון אזוינעם ווי זלמן זוואַנציג האָט דאָס שמעטמעל אפילו ניט געריכט זיך אויף פרומקייט. דאָרויף איז ער דאָך עפעס אַ פריסיאזשני פאָויערעני, אַ מעורב עם הבריות, אַ מאַכער אין די הויכע פענסטער, אז ער זאָל זיין פריי פון די „זשידאָוסקי זאַכאָבאַנעס“ (אזוי האָבען די אידען גערופען זייערע אייגענע מנהגים; די שפראַך האָבען זיי געבאַרגט ביי די גוים). אונזערער אַ איד האָט פאַרשטאַנען, אז אַ דאָקטאר, אַן אפּי טייקער אָדער אַן אנדער „געקאַנטשעטער“ קען ניט טראָגען אויף זיך דעם עול פון די תרי"ג מצוות. אפשר צוליעב דעם האָט מען טאָקע אויך מקנא געווען אזא אידען ווי זוואַנציג: אי לעבען לעבט ער ווי אַ גראַף, אי פון דער תורה איז ער פטור. אַ ב'ער איד וואָלט זיך מסתמא ניט מודה געווען, אז ער האָט אזוינע געדאַנקען, אָבער ניט איינער האָט זיך געטראַכט שטילערהייט: „הלאוי אויף מיין זוחן וואַ לעבען“.

דאָס שמעטמעלדיגע יונגוואַרג האָט אָבער געהאַט וועניג דרך ארץ פאַר זלמן זוואַנציג. אויף אונז האָט אַלטער שלמה'מרדכי'ס

געמאכט א סך א טיעפערען אייטרודס. אלטער שלמה-מדרכי'ס
האָט געלערנט וויסענשאפט ניט צוליעב אַ דיפלאָם און ניט צוליעב
אַ פאיעמאָן מיט פיער פערד, נאָר לשמה, צוליעב דעם פייער, וואָס
איז באהאלטען אין ריינעם וויסען. אלטער שלמה-מדרכי'ס איז
לכתחילה געווען אַן עלוי, אַ מתמיד. ער פלעגט טעג און נעכט
אַפזיצען איבער דער נמרא און פסוקים. געהאט אזא שארפען מוח,
אז אלטע לערנער פלעגען גאפען. זיינע שאלות און זיינע דרושים
האָט מען אַרומגעטראָגען איבער'ן שטערטעל און געלעקט פון זיי
די פינגער. ווען אלטער האָט ביי זיך אָפגעמאַכט לערנען רוסיש,
האָט ער זיך מיטגעווען: וואָס טויג איהם לעהר-ביכער מיט
מעשה'לאַך פאַר קינדער מיט די אַלע נאַרישע זאַכען? וואָס איז
דען איינגענטליך אַ שפראַך? זי איז אַ זאַמלונג פון ווערטער.
פאַרוואָס קען ער, אלטער, ניט פאַרשטעהן אַ רוסישען בוך? ווייל
ער ווייסט ניט דעם פירוש המלות. נו, האָט ער גענומען אַ רוסיש-
אידישען ווערטער-בוך (ליפשיץ'עס סלאָוואַר) און אויסגע'הזר'ט
אַלע ווערטער פון אָנהויב ביז'ן סוף. און אזוי האָט ער זיך אויס-
געלעהרענט רוסיש.

די שפראַך האָט אלטער געראַרפט האַבען, כדי צו לייענען
וויסענשאפטליכע ביכער. אויף העברעאיש האָט ער געהאט גע-
לייענט דעם מורה נבוכים מיט דעם כוזרי מיט אַנדערע חקירה-
ספרים, וואָס ער האָט נאָר געקענט באַקומען אין אונזער שטער-
טעל. דאָס האָט אין איהם אויפגעוועקט אַן אינטערעס צו פילאָזאָ-
פישע פראַגען. יעווען איז ער אַ ברענגענדיגער חקרן, אַ גריבלער,
אַ מענש מיט אַ שטאַרקען חוש פאַר אבסטראַקטע אידעען. זיין
מוטער האָט דערצעהלט מיין מוטער, אז איינמאָל, ווען ער האָט
געהאלטען אין ענדיגען דאָס דאוונען, האָט ער זיך פאַרקוסט אין אַ
ספר. דעם של ראש האָט ער שוין געהאט אויסגעמאָן און דער של
יד איז געבליבען אויף זיין אָרעם. האָט ער זיך אזוי פאַרטיעפט
אין דעם ענין, אז ער האָט פאַרגעסען וואו ער איז אויף דער וועלט.
מיט איין פוס אויף דער ערד, מיט'ן אַנדערען אויף אַ בענקעל און
מיט האַלבע-אויסגעטאָנענע תפלין, איז ער אזוי אָפגעשטאַנען פון

אין דער פריה ביו פארנאכט און ניט געוואוסט וואָס מיט איהם טוט זיך. די מוטער איז אוועקגעגאנגען אין מאַרק, זיך געזאמט אַ לאַנגע צייט, געקומען צוריק, און ער איז נאָך אַלץ געשטאַנען איר בער'ן ספר. ער האָט שוין אפילו ניט געלייענט. ער איז געשטאַרען און עפעס טיעף געקלעהרט, אזוי טיעף, אז ער האָט פאַרגעסען פון דער גאַנצער וועלט. ווען מ'האַט איהם סוף כל סוף אויפגע-טשוּבעט, איז ער געווען ווי נאָך אַ חלום.

אַלטער שלמה'מדרכ'ים איז נאָכדעם אוועקגעפאַהרען קיין אָדעס, פאַרבראַכט דאָרט עטליכע יאָהר, זיך געדרעהט צווישען געלעהרנטע מענשען, ווידער געקומען צוריק אין שטערמעל, אָבער ווען איהר וואָלט געפרעגט אַ ב. ער אידען, וואָלט ער אייך געזאָגט, אז קיין תכלית איז פון אַלטער'ן ניט געוואָרען. מ'שטיינט געזאָגט, אַלע זיינע יאָהרען געגעבען אוראָקעס, אַרומגעגאַנגען מיט אויסגע-טראָטענע שיד און אָפגעריבענע אַרבעל — און קיין דאָקטאָר אָדער אַפילו קיין אַפטיקער איז ער ניט געוואָרען. דער אמת איז, אז אַלטער שלמה'מדרכ'ים איז געווען צופיעל אַריינגעטאָן אין ערנ-סטע גייסטיגע פראַגען, אז ער זאָל זיך קענען שפיעלען מיט אַטעס-טאַטען. גרייטען זיך צום עקזאַמען — דאָס הייסט דאָך ווערען אַ קינד, לערנען די אַלע קלייניגקייטען, וואָס אַ אינגעל פון פער-צעהן אָדער פופצעהן יאָהר איז מחויב צו לערנען. פאַר אַלטער שלמה'מדרכ'ים איז דאָס געווען אונמעגליך. איז ער געבליבען ניט אַהין, ניט אַהער — ווי אַן אמת'ער פילאָזאָף. די חיי העולם הזה האָט ביי איהם קיין ווערטע ניט געהאַט אַנטקעגען די אייביגע פראַגען פון דעם מענשען'ס געדאַנק.

אָבער, ווי געזאָגט, מיר, יונגוואַרג, האָבען פאַר אַט דעם שווייגנדיגען פילאָזאָף געהאַט דעם גרעסטען אָבשיי. ער איז גע-ווען פונקט דער היפוך פון זלמן זוואַניצקי. אין אונזערע אויגען איז ער געווען דער אמת'ער טרוימער, דער דענקער, דער גייסטיגער אַריסטאָקראַט. זיין לערנען האָט ער ניט אויסגעביטען אויף קליינ-גענדיגע רעדנאָלך. האָט עס ביי אונז געהאַט אַ סך אַ גרעסערען

ווערט, איידער זוואַניצקי'ס דיפּלאָמען. אלטער שלמה-מדרכי'ס איז פאַרבליבען אַן אלטער בחור — און ניט איינמאַל האָט זיין מאַמע זיך באַקלאָנגט אין אונזער שטוב, אַז ס'טייטש, ער שוואַרצט איהר דאָס פנים, מען טייטעלט אויף איהר מיט די פינגער: וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, א בחור פון פּערציג יאָהר זאָל נאָך אַלץ ניט טראַכטען וועגען א שדוך? אָבער מיר, יונגוואַרג, האָבען דערפאַר איהם געשעצט נאָך העכער: א מענש איז אָפּגעשיידט פון אַלע וואַכעדיגע אינטערעסען, אַ מענש לעבט מיט הוילעך גיטמה.

זלמן זוואַניצקי און אלטער שלמה-מדרכי'ס האָבען געוויזען אונזער שטעדטעל אַ וועג. מיר דאַכט זיך ס'איז ניט געווען קיין איינציג בחור'ל אין אונזער שטעדטעל, וואָס האָט ניט געטראַכט וועגען שטודירען.

בילדונג! וויסענשאַפט! אַ קורס פון עטליכע קלאַסען! ווי צויער-ווערטער האָט דאָס געקלונגען אין די אויערען פון דער יונגענד. ווי אַ ליכטיגער צוזאָג האָט דאָס געגלעט און גערופּען. וויסענשאַפט און בילדונג האָבען געעפענט די אויגען, געליטערט די נשמה, באַהעפט דעם מענשען מיט דער משפּחה פון דיכטער, דענקער, פּאַרשער פון אַלע לענדער. וויסענשאַפט און בילדונג האָבען אָנגעצונדען אַ גרויסען פּאַקעל און געפיהרט די מענשהייט מעברות לחרות, פון דער פינסטער אין אַן אויסדערוועהלטען לאַנד. אין יענע יאָהרען האָבען מיר נאָך געגלויבט אין וויסענשאַפט און בילדונג ווי אין די גרעסטע דערלייזער. אונז האָט זיך געדאַכט, אַז קוים וועלען מענשען ווערען געבילדעטער, פּאַרשטענדליכער, אויפגעקלעהרטער, וועט די ערד ווערען אַ גן עדן... גאָלדענע טרוי-מען! נאַרישע טרוימען!

אָבער נאָך אַן אַנדער זאָך האָט אונז געטריבען צו בילדונג. געלעבט האָבען מיר אין אַרימקייט, אין חסרות. אפילו די בעלי-בית'שע קינדער, די זיהן פון פאַרמעגליכע אידען, האָבען געהאַט נאָר איין אויסזיכט: ווערען דאָס אייגענע, וואָס זייערע טאַטעס

— האנדלען מיט תבואה, עפענען א קראָם, זיך דרעהען ארום וואָס זאל מעקלערן ביי פריצים, פאָהרען אויף ירידים. דער איינציג גער וועג צו פארלאָזען דעם אייגענעם קלאַס און זיך אויפהויבען אויף א העכערע מדרגה איז געווען בילדונג — און טאָקע אן אטעסטאט. ווער עס האַלט אויס אויף פיער קלאַסען, קען ווערען א פראָוויזאָר; ווער ס'האַלט אויס אויף אַ דאָמאַשני אומשיטעל (הויזלעהרער), קען עפענען א שול; ווער ס'האַלט אויס אויף זעקס קלאַסען, קען ווערען א צייהן־דאָקטאָר; ווער ס'האַלט אויס אַ פּאַלנע קורס — 8 קלאַסען — קען געהן אין אוניווערזיטעט, אַנטאָן א פּאַרמע, שטודירען אויף דאָקטאָר, אַדוואָקאַט, כעמיקער, וואָס איהר ווילט אין דער וועלט. א פראָוויזאָר, א צייהן־דאָקטאָר, א יוריסט זיינען שוין אָבער א ר י ס ט א ק ר א ט ע ן. זיי זיינען גלייך מיט די קריסטען. זיי זיינען חשובים. מיט זיי רעכענט זיך אפילו נאַטשאַלסטוואָ. פאַר זיי האָט מען דרך ארץ. זיי זיינען שוין ניט קיין בערקא אָדער שמערקא אָדער האיקע. אָט דאָס אַרויפקלעטערען אויף א העכערען שטאַפּעל האָט געהאַט ביי אונזער זער יונגער דעם גרעסטען ווערטה. מיר, אידען, האָבען דאָך ניט געהאַט אונזער געבוירענעם אַדעל, אונזער בעאַמטענטום, אונזערע פרוויליגירטע קלאַסען. ביי די קריסטען איז א זוהן פון א דוואָר יאַנין (אַדעליגער) געבליבען א דוואָריאַנין, צי ער האָט געשטודירט אין גימנאַזיע, צי ניט. ביי די קריסטען איז א זוהן פון א בעאַמט טען אָדער א גלח געווען אַ בכבוד־יגער מענש, צי ער האָט איבער גענומען זיין פאַטער'ס פראָפּעסיע צי ניט. ביי אונז איז א זוהן פון א רב אָדער א דין געווען אן אַרימער פראָסטער מאָשקע, סיידען ער האָט זיך דערשלאָגען צו א דיפּלאָם. ביי אונז האָט אפילו א רייכער יונגער סוחר געהאַט א פנים פון חוזה, סיידען ער האָט גע־קענט ריידען רוסיש און האָט געהאַט וועלטליכע בילדונג. ערשט ווען א איד האָט געהאַט אן אטעסטאט און א אינטעליגענטע פראָ־פעסיע, האָט ער אויפגעהערט זיין דער וויסטער שטעדטעלדיגער נלות־איד.

נו, האָט מען זיך געלערנט. נו, האָט מען פון זיך געבויען די

קלעי. טאטע-מאמע האָבען קינדווייז ניט געקענט שיקען אין גימ
 נאזיעס. קיין לעהרער האָט מען אויך ניט געקענט האַלטען. ווער
 האָט דען געטראַכט פון אזוינע זאכען? האָט מען שוין דערוואַק-
 סענערהייט געדאַרפט אַניאָגען אַלצדינג. נו, האָט מען דאָס גע-
 האָרעוועט! האָט מען דאָס געזוכרעוועט! האָט דאָס אָפגעקאַסט
 מיה און מאַרד און האַרצוועהטאָג!

די געשיכטע פון אונזערע ע ק ס ט ע ר נ ע ס איז אַן
 אמת'ע געשיכטע פון מאַרטירער.

מארטירער פון בילדונג.

אויף פארשידענע וועגען איז די "בילדונג" אָנגעקומען אין אונזער שטערטעל. און געווען איז זי ווי אַ פאַרשלעפטע קרענק: כּוּים האָט זי אָנגעריהרט אַ אירישע נשמה, איז פאַרפאַלען אויף אייביג.

אַמאָל איז דאָס געווען אַ העברעאיש ביכעל. ניט געווען קיין ביבליאָטעק אין אונזער שטערטעל. ניט געווען אַפילו קיין שטענדיגער מוכר ספרים. איינמאָל אין עטליכע חדשים פלעגט אריינפאלען אַ ספרים־הענדלער מיט זיין ביידעל פון אומאַן אָדער פון זוועניגאַראָדקע. פלעגען חברה זיך צונויפלעגען און קויפען וואָס ס'האָט זיך געטראָפּען. אַנדערע האָבען אַפילו אַ ו י ס ג ע ש ר י ב ע ן אירישע ביכער פון ווארשא אָדער ווילנא — דורך דער פּאַסט. פלעגט צו אונז אַריינפאַלען אַ „האַסיף“, אַ „כנסת ישראל“, שפּעטער אַ „לוח אחיאסף“ — האָט מען אזוי לאנג געלייענט, ביז מען האָט זיי שיער ניט געקענט אויף אויסוועניג. אין שטעדטעל האָבען זיך אויך אַרומגעדריעהט אַלטע „השחר'ס“, אַל־טע „הבוקר אור'ס“, די יווערק פון גאָטלאָבער'ן, די יווערק פון יהודה ליב גאַרדאָן, פּרץ סמאָלענסקי, ראובן־אַשר ברוידעס; געווען נאָך עלטערע ביכער — פון יצחק בער לעווינזאָהן; געווען אַ תנ"ך מיט'ן ביאור און מיט אַ דייטשער איבערזעצונג. ביי איינעם פון די יונגע לייט האָבען זיך פאַרוואַלנערט עטליכע אַלטע נומערען פון'ם „המגיד“. די זשורנאַלען און ביכער זיינען קיינמאָל ניט געלעגען לעדיג: חברה האָט געשמאַק געלייענט — און פון דעם לייענען האָט זיך ערוואַכט אַ בענקשאַפט נאָך אַן אַנדער וועלט, נאָך אַ ברייטערען וויסען, נאָך אַ מענשליכען לעבען.

דאכט זיך, געהמט אזא ביכעל ווי „אהבת ציון“. ניט געווען

הָאָרַט קיין שום אַפיקורסות. געווען אַ ליעבע פריינדליכע שילדע-
 רונג פון'ס אַלטען אידישען לעבען אין דעם לאַנד פון די אבות.
 געווען אַ אידישער פאַרצייטיגער ראָמאַן אָנגעשמעקט מיט דעם
 ריח פון לבנון און דעם טהוי פון חרמון. אָבער ס'איז גאָר ניט
 אָפצושאַצען וואָס פאַר אַ ראָלע דאָס האָט געשפּיעלט אין אונזער
 גייסטיגען לעבען. ווער ס'האָט איינמאַל איבערגעלייענט דאָס
 ביכעל, איז שוין אויף אייביג קראַנק געוואָרען מיט אַ בענקשאַפט
 גאָך עפעס שענערס. איז איהם שוין מיאוס געוואָרען דאָס שטער-
 טעל, מיט דער בלאָטע, מיט די מסחרים, מיט די שטעלען, מיט די
 בתי תפלה, מיט דעם גאַנצען טומעל, מיט דער גאַנצער אָרימקייט.
 האָט זיך איהם שוין גע'הלוס'ט אַ וועלט, וואו מענשען זיינען ריין
 און ערעל, וואו די שפּראַך איז געפערעלט, די נשמות זיינען ווייס
 ווי שניי און דאָס לעבען איז עפעס אַ הייליגער יום-טוב. האָט ער
 זיך גענומען צו בילדונג — ווייל אין איהר האָט ער געזעהן דעם
 צויבער-שליסעל, וואָס עפענט יענע וואונדערבאַרע וועלט.

אַמאָל האָט די באצילע פון בילדונג איהם אָנגעריהרט אויף אַ
 נסיעה. אַ יונגערמאַן פאָהרט קיין אומאַן — דאַכט זיך, גאָר אַ
 קלייניגקייט, סך הכל דרייסיג וויאָרסט פון אונזער שטעדטעל.
 קומט ער אַהין און דערזעהט אַ נייע מדינה. גלייכע, ריינע, גער-
 פלאַסטערטע גאַסען; אויף ביידע זייטען — שורות הייזער, גער-
 בויט מיט אַ פלאַן און מיט געשמאַק; פאַר יעדען הויז — אַ גאָר-
 טען; אין די גערטנער — בלומען און וואַזאָנעס און חדוש'דיגע
 בוימער, וואָס ער האָט קיינמאַל ניט געוואוסט אַז ס'קען אַזוינאָך
 געמאַלט זיין אויף גאָט'ס ערד. מענשען געהען אַריין און אַרויס
 פון די הייזער — לייכט-געקליידעטע, ציכטיגע, גראַציעזע מענ-
 שען. שטעהט אונזער ב'ער און פיהלט די לעפישקייט פון ויין
 כאַלאַט און די גראַבקייט פון די שיד, וואָס דער רויטער שוסטער
 האָט איהם אויפגענעהט אויף פסת, און די אומגעלומפערטקייט
 פון זיין גאַנצען הולץ. דערפיהלט ער, אַז ער טראַגט אויפ'ן קאָפּ
 אַז אַכטיקאַנטיג היטעל מיט אַ קנעפעל פון אויבען; אַז זיין מאַ-
 נישקע און דאָס שניפסעל האָט אַ פנים פון חוזק, און אַז ער אַליין איז

א קליינשמעטעלדיגער לעקיש, וואָס ווייסט ניט פון דאַנען אַהין. טוט ער טאַקע אויפ'ן שמעל אַ נדר, אַז ווי נאָר ער קומט אַהיים, וועט ער אַלצדינג „פּריסירען“ (אָוועגוואַרפען) און זיך נעהמען בילדען, שטודירען, ווערען אַ מענש. אי וואָס 'סאיז שווער? אַזי וואָס ס'וועט דויערען יאָהרען? דערפאַר האָט אונזער ב'ער ניט קיין מורא. דאַרויף איז ער דאָך אן עקשן. צוריק רעדענדיג: וואָס ווערט ער אָן? פאַרקויפען הערינג איז קיינמאָל ניט שפעט. אַ קנעלונג זוכען — אוראי ניט.

אַבער קיין זאך האָט אזוי ניט אָנגעצונדען די פּאַנטאָזיע פון אונזער ב'ער יונגע־לייטלאַך, ווי דער ביישפיעל פון זייערע אייגענע חברים. איך האָב דערמאָנט זלמן זוואַניצקי און אַלטער שלמה־מרדכי'ס. איז אַבער זלמן שוין געווען אַן עלטערער מענש — ניט פון אונזער צייט, און אַלטער איז געבליבען הענגען צוויי שטען ערד און הימעל. גאָר אַן אַנדער געשיכטע איז געווען משה חיים'ס. משה איז געווען אַ אַזערי גער, פון אונזער דור. זיי פּאַמער, חיים פּנחס'עס, איז געווען פון די „קאַרענאַיע“, ב'ער בעלי־בתים. אמת, ער האָט ניט שמענדיג געוואוינט אין שמעדתעל: ער איז געווען אַ סלזשיטעל (שאפער) אין רב לייבצוי'ס וועלדער און האָט פריהער געלעבט אין איוואַנקער „זאָ פוסט“, נאָכדעם אין וואָלינער גובערניע, נאָכדעם עטליכע וויאָרסט פון פיאטיהאָר. אַבער אַלע וואָך אָדער אַלע צוויי — דריי וואָכען פלעגט ער קומען אויף זונטאג קיין ב., און דאָס שמעדתעל האָט איהם גערעכענט פאַר אַן אייגענעם מענשען. מ'האָט געקענט זיין ווייב און זיינע קינדער אויסגעבונדען, און ער איז געווען פונקט אזא ב'ער תושב, ווי זיין ברודער אָדער די הוקאילעס אָדער אברהם קאַרעצקי.

אַט דעם חיים'ס זון, משה, האָט זיך פּלוצלונג מיטג געווען און אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף אַכט קלאַסען און טאַקע באַלד אַריין אין אוניווערזיטעט — און אָנגעקומען אין שמעדתעל אַריין מיט אַ בליי סטודענטיש היטעל און מיט גאָלדענע קנעפּ. וואָס דע-

פאלט האָס זיך אָפּגעמאָן אין אונזער שטערטעל, איז אין לשער.
ב. איז ממש גענאנגען אויף רעדלאך.

מיט משה חיים'ס איז די מעשה געווען אזוי. ער איז שוין געווען א בחור'ל פון א יאָהר איין און צוואַנציג — ניט קיין גרוי-סער פאַרשוין, ניט אַי-אַי-אַי; גלאַט אזוי זיך א בחור'ל, וואָס קען אַביסעל לייענען און שרייבען רוסיש. אַז זיין טאַטען האָט אָנגעהויבען געהן מיט דער פּוטער אַראָפּ, איז ער אַוועק פּון דער היים און זיך פאַרדונגען פאַר אַ מלמד אין אַ דאָרף צעהן וויאָרסט פּונ'ם שטערטעל. דער ערשטער בעל הבית זיינער איז געווען ברוך שאַטאַליאָ, אַ איד אַ קרעמעל, וואָס האָט געהאַט צוויי בחורים לאַך און צוויי מיידלעך מיט לאַנגע נעזלעך און פּרנסה בשפע. משה'ן האָט מען געצאָהלט צעהן קערבלעך אַ חודש מיט עסען, דערפאַר האָט ער פּון אינדערפּריה ביו נאַכט געדאַרפט זיצען און קנעלען מיט די קינדער, לערנען זיי חומש און רש"י און תנ"ך און שרייבען אידיש און רוסיש און דייטש און אַלצדינג, וואָס ער קען נאָר. אַמאָל אונטער אַ חנא האָט ער געדאַרפט אינטערהעלפען אין קראָם אויך. אזוי האָט ער זיך אָפּגעוואַלגערט עטליכע זמן אין פאַרשיעדענע דערפער, אָפּגעשטאַנען דעם פּריזיוו, געוואָרען אַ חתן — טאַקע פאַר אַ ב'ער מיידעל — פאַר פּייגע יהושע פּרידערקע'ס. מ'האָט געהאַט איינגעלעגט נדן אויף אַ נייע מאָדישען שטייגער, — ביים פּאַסטמייסטער אין סכערענגאַטעלני (שפּאַרקאַסע), און די חתונה האָט געזאָלט זיין שבת נאָך שבועות. פּלוצים שפּאַרט זיך אונזער בחור איין, אַז ער וויל אָפּלאָזען דעם שידוך, ווייל ער האָט באַשלאָסען זיך גרייטען צום עקזאַמען און קען זיך ניט פאַרבינדען. ביו ער וועט אויסהאַלטען, זאָגט ער, וועט געדויערען עטליכע יאָהר, ווייל ער אויף זיך דערווייל קיין עול ניט געהמען. ער וויל זיין אַ פּרייער פּויגעל.

ווי קומט משה חיים'ס צום געדאַנק וועגען עקזאַמען? איז דאָס אויך אַ טשיקאַווע מעשה. בשעת ער האָט געקנעלט אין איי-נעם פּון די דערפער, איז ער קראַנק געוואָרען און מ'האָט איהם אָפּגעפּיהרט אין נאָהענטען שטערטעל. דאָרט האָט ער זיך אָפּ-

געוואלגערט עטליכע וואָכען, ביז ער איז געקומען צו זיך. געהיילט האָט איהם אַ יונגער אידישער דאָקטאָר, אָקאָרשט אָנגעקומען פון קאַזאַן, — אַ טייערער יונגעראַן, אַ מענטש אַ דימענט. דער דאָקטאָר טאָר האָט בכלל ניט געבלאָזען פון זיך און האָט זיך באַפריינדעט מיט משה חיים'ס. מסתמא האָט ער דערקענט, אז דער בחור האָט אַ גוטען קאָפּ, וואָרים ער זאָגט איהם איינמאָל האַלב אין שפּאַס, האַלב אין ערנסט: „וואָס וואַלגערט זיך אַרום אזאַ בחור ווי איהר? פאַרוואָס פרופּט איהר ניט לערנען?“ ווערט משה חיים'ס מלושטש און פרעגט: „וואָס הייסט לערנען? ענטפּערט איהם דער דאָקטאָר: „איך מיון לערנען אַ גימנאַזישעס קורס — און נאָכדעם געהן צום עקזאַמען.“ זאָגט משה: „סטייטש? ווי איז דאָס מעגליך אָהן אַ גימנאַזיע און אָהן אַ לעררער?“ לאַכט ער דאָקטאָר און זאָגט, אז דער בער איז ניט אזוי שרעקליך ליד, ווי מען מאַלט איהם: ער, דער דאָקטאָר, וויז אויך קיינמאָל אין גימנאַזיע ניט געווען, ער האָט זיך צוגעגרייט איינער האַליין אין האָט אויסגעהאַלטען זעהר פּיין; אויב משה וויל, קען ער אָפּ טאַנצען די גאַנצע חתונה אין צוויי—דריי יאָהר.

ווען אונזער בחור האָט דאָס דערהערט, איז דאָס געווען, ווי אַ קויל האָט איהם דורכגענומען. ער האָט זיך טאַקע אויפ'ן שטעל דערפּרעגט, וואָסערע ביכלעך מען דאַרף זיך קויפּען און וואָסערע „פרערמעטען“ (געגענשטאַנדען) מען דאַרף שטודירען, און נאָך די וואָך האָט ער באַשלאָסען אָפּשיקען די תנאים און זיך זעצען לערן נען.

ווי נאָך דער זמן האָט זיך געענדיגט, האָט ער זיך אַריינגע-קליבען אין שטערטעל — דאָס איז געווען אין וואָלינער גובערניע — און האָט זיך גענומען גרייטען צום עקזאַמען. פּרנסה האָט ער געהאַט פון אוראָקעס. ס'האַבען זיך געפּונען שטערטעלדיגע איר דען, וואָס האָבען געוואַלט לערנען זייערע קינדער און האָבען זיך איינגעשטעלט צאָהלען דריי קערבלעך אַ חודש. אמת, דעם אַלמען לעהרער שמואל'ן פּלעגט מען צאָהלען סך הכל פינף און זיבעציג קאָפּיקעס פאַר אַ גאַנצען זמן, אָבער שמואל האָט ניט געלערענט

מיט יעדען קינד באזונדער; ער פלעגט זיי צונויפטרײבען און צוואנציג—דרייסיג אין איין חדר, ווי שאָף אין אַ שטאַל, און זיי לערנען שרייבען אַ שעה אין טאָג. משה חיים'ס האָט אָבער צו געזאָגט לערנען מיט יעדען קינד באזונדער — און ניט נאָר לער־גען שרייבען, נאָר טאַקע גראַמאַטיקע, מיט געאָגראַפיע, מיט היסטאָריע, מיט אַריפמעטיק, מיט אַלע זיבעציג חכמות. נו, האָט ער טאַקע באַלד באַקומען אַ גאַמען, און לערנענדיג מיט אַלערליי תלמידים זיעבען שעה אַ טאָג, האָט ער געמאַכט פון אַכטצען ביז צוואנציג רובעל אַ חרוש, וואָס דאָס איז געווען גענוג אויפ'ן לעבען. די איבעריגע אַכט שעה אַ טאָג האָט ער זיך געגרייט צום עקזאַמען. ס'איז געווען קאַמפּאָרושנע אַרבייט. דריי יאָהר האָט דער באַהער אָפּגעפּויקט פּופּצען שעה אַ טאָג, זומער און ווינטער, אין די גרעסטע היצען און אין די גרעסטע קעלמען; זיעבען שעה מיט די תלמידים, אַכט שעה מיט זיך אַליין. עס איז אַ וואונדער וואָס ער איז ניט געפּאַלען אונטער דער משא. אָבער די כ'ער זייען עקשנים. נעמען זיי זיך עפעס אַריין אין קאָפּ אַריין, מען דונערען און בליצען: זיי וועלען טאָן זייערס. משה חיים'ס האָט אָפּגע־אַרבייט דריי יאָהר נאָכאַנאַנד, פּופּצען שעה אין טאָג אויפ'ן זייגער. ווען ער האָט אָנגעהויבען, איז ער געווען אַ רויה אינגעל: קוים געקענט לייענען און שרייבען רוסיש, געהאַט אַ קנאַפע השגה אין אַריפמעטיקע און נאָך אַ קנאַפּערע אין געשיכטע. אַ גימנאַז־זיסטעל פון צווייטען קלאַס האָט אודאי געוואוסט מעהר פון איהם. ווען ער האָט געענדיגט די דריי יאָהר, איז ער געווען אַ געבילדער־טער מענש: נעקענט ניט נאָר דעם גאַנצען קורס פון אַכט קלאַסען גימנאַזיע מיט לאטיין און גריכיש, נאָר אויך געהאַט אַ פיינע ידיעה אין דער נייער רוסישער ליטעראַטור, געהאַט געלייענט אי דאָר־ווינען, אי ספענסער'ן, אי מילל'ן, אי אַנדערע ווערק איבער גע־זעלשאַפּטליכע פּראַגען. זיין עקזאַמען איז עפעס נאָר געווען אַ מעשה פון טויענד און איין נאַכט: די לעהרער (אין בעלאָצער־קאָווער גימנאַזיע) האָבען געזאָגט, אז ער קען ניט ערנער פאַר זיי; דער דירעקטאָר האָט זיך מיט איהם אַרומגעטראָגען ווי מיט אַן

אבן טוב; מ'האָט איהם אָנגעשטעלט אַ גוזמא פּיאַטאַרקעט (פּינפּען), ער האָט באַקומען אַן ערשט־קלאַסיגען אַמעסטאט, און טאַקע דעם סוף זומער האָט מען איהם אַריינגענומען פאַר אַ סטור־דענט אין קיעווער אוניווערזיטעט.

געווען איז ער דעמאָלט אַרים, „הויל ווי אַ קאַטויל“, און האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָהלען אין אוניווערזיטעט דאָס ערשטע שכר למוֹד. טאַקע צוליעב דעם איז ער אויף אַ שבת אַראָפּגעקומען אין אונזער שמעטעל: ער האָט, נעביד, געוואָלט פּרופּען לייהען עטליכע קערבלעך. אָבער ווען אַ פּרינץ וואָלט אַראָפּגעפּאָהרען קיין ב. אין אַ נאָלדענער קאַרעטע, וואָלט ער ניט געמאַכט אזאָ רושם, ווי משה חיים'ס מיט די גאָלדענע קנעפּ פּונ'ם מונדיר און מיט'ן בלויען היטעל. קינד און קייט זיינען געלאָפּען איהם אָנקוקען. אַלטע אירען האָבען געגאַפּט. אַפּילו זיין פּע־טער פּנחס מאַקאַרעווער האָט געשמייכעלט אונטער די געדיכטע גרויע וואָנצעס און געזאָגט מיט געמאַכטען כּעס: „אַהאָ, פּאַר־שרפּה'ט זאָלסטו ווערען, טאַקע אויסגעפּיהרט דיינס, געוואָרען אַ גוי גמור!“ אויף דער יוגענד פּונ'ם שמעטעל איז דער איינדרוק געווען אונגעהויער.

ניט איין אירישע נשמה האָט משת חיים'ס אַרויפּגעפּיהרט אויפ'ן וועג פּון בילדונג.

איך וויל נאָר דערמאָנען הערשעל נחום'ס. נחום איז געווען פּנחס'ס זון, — אַ פרומער איד, אַ „צאָל'ניק“, וואָס האָט מורא געהאַט פאַר בילדונג ווי אַ רוח פאַר ווייהרויך. הערשעל איז גע־ווען זיין עלטער אינגעל, אַ לערנער, אַ קלויזניק, שוין אַ חתן דערצו. פּלוצלונג הויבט ער זיך אויף און פּאָהרט אַוועק קיין זשיטמיר. מאָלט אייך: ס'איז איהם ניט אָנגעקומען אזוי גרינג; ער האָט זיך געמוזט אַרויס'גנב'ענען פּון זיין טאַטענ'ס הויז ווי אַ פּאַר ברעכער. אין זשיטאַמיר האָט ער זיך עטליכע חדשים געוואָלגערט אָהן שום פּאַרדיענסטען: געלעבט עפעס אין אַ קאָרידאָר אַנ־שטאַט אַ צימער, געשלאָפּען אויף הוילע ברעטער, געעסען סאָל־דאַטסקע ברויט, וואָס ער פּלעגט קויפּען אין די קאַזאַרמעס עפעס

גאָר בחצי חנם, אזוי אז פאַר פינף קאָפּיקעס ברויט האָט איהם געקלעקט אויף אַ גאַנצע וואָך. דאָס אלעס האָט ניט אויסגעמאַכט: דער עיקר — ער האָט געלערנט, זיך גענרייט צום עקזאַמען. עפעס נאָר שפּיעלענדיג האָט ער אויסגעהאַלטען אויף פּיער קלאַ-סען — און אין אַ יאָהר אַרום — אין אַ יאָהר! — אויף גאַנצע אַכט. אין אוניווערויטעט האָט ער ניט געקענט אַרײַן, ווייל זיין וואַסעסטאַט איז ניט געווען פון די געהויבענע, איז ער אַוועק קיין אַמעריקאַ, זיך אויסגעלערענט ענגליש, געאַרבייט אין די דאָס אלס שײַף-אַרבייטער און דערביי שטודירט מעדיצין אין אוניווערויטעט. איצט איז ער אַ דאָקטאָר אין באָסטאָן.

וואָס געהנטער צו אונזער צייט און וואָס ערגער עס איז גע-וואָרען די לאַגע פון די אידען, האָט מיין שטעדטעל וואָלץ מעהר אָנגעהויבען טראַכטען פון עקזאַמען: עקזאַמען אויף אַ לעהרער, אויף אַ דאָקטאָר, אויף אַן אַפטייקער, און אויף אַ פּראָוויזאָר רישער פּרייוויליגער, וואָס דיענט נאָר צוויי יאָהר). עקזאַמענס פאַר דריי, פּיער, פינף, זעקס קלאַסען, עקזאַמענס פאַר אינגלעך און מיידלעך. דאָס גאַנצע שטעדטעל איז געווען פאַרטאָן אין עס זאַמען. די אלטע אדיעאַליסטישע טרויעמירעשע „בילדונג“ איז כמעט פאַרשוואונדען: די נייע בילדונג איז געווען פּראַקטיש, קרעמעריש, אויסגערעכענט, גראַשענדיג, — אַ צאָהוד-דאָקטאָר האָט פּראָוויזשיטעלסטווע (רעכט צו וואוינען אויסער'ן תּחום) וועט דאָס איהם העלפען אין פּרנסה. אַ הויזלעהרער איז דאָך בעסער צו זיין, ווי אַ מוכר תּבואה'ניק אָדער אַ צעלניקער קרעמער. די שענקייט פון לערנען איז אויך פאַרשוואונדען. מענשען האָבען זיך שוין ניט ממית געווען באהלה של תורה (נעמאטערט צום טויט אין געזעלט פון וויסענשאַפט). מענשען האָבען געוואָלט „אַריינכאַפּען“ אַן עקזאַמען — אַמאָל מיט שווינדל, אַמאָל מיט כאבאַר, אַמאָל גלאַט אזוי, ווי מען שפּיעלט אין קארטען: אַפּשר וועט אָפּגליקען, מ'וועט ווי ניט איז דרוכריכען בשלום. ס'האָבען זיך אין שטעדטעל באוויזען נייע מינים לעהרערספּעציליסטען, וואָס האָבען ניט געלערנט, נאָר „אויסגעשטעלט“ זייערע תּלמידים,

ציונגענרייט וואָס צו ענטפערען, ווען מען וועט זיי פרעגען ביים עקזאמען. די עלטערען האָבען שוין ניט מלחמה געהאלטען געגען זייערע קינדער פאר וועלען לערנען, ווי אַ שטייגער נהום פנחס'ס, וואָס האָט ניט איינמאָל און ניט צוויי מאָל פארברענט הערשעל'ס ביכלעך אין אויווען. די עלטערען אליין האָבען גע- וואָלט, אַז די קינדער זאָלען „אויסהאלטען“: פלעגט יעדען מאַי אַרויספאָהרען אַ גאַנצע כאַפּטע יונגוואַרג פון אונזער שמעדתעל קיין אומאַן אין ביעלאָצערקווע — צום עקזאמען. ס'איז געווען לייהודים. איינצעלנע זעלטענע קעפּ האָבען אויסגעהאלטען, די איבעריגע האָבען געליטען חרפות בזיונות, געקומען אַהיים מיט'ן בייטשעל, אָבער זייער פלאַן ניט אויפגעגעבען. אַפּרים פּרידערקע וואָלט אַכט מאָל נאָכאָנאַנד געהאלטען אויף אַכט קלאַסען ביז ער איז ענדליך אַרײַן אין אוניווערזיטעט. איצט איז ער ערגעץ אַ דאָקטאָר.

הינטער דער גאַנצער אָנגעשמערענגטער אַרבייט האָט געלעבט אַן אונרוהיגער גייס? און אַ קאָכעדיגע נשמה. מײַן שמעדתעל האָט געזוכט עפעס בעסערס. מײַן שמעדתעל האָט ניט געוואָלט אַרײַנפאַלען אין גלײַכגילטיגקײט און יאָש. מײַן שמעדתעל איז דאָך געווען אַנדערש פון צעהנדליגע אירישע שמעדתלעך.

אינזער איינער קען זיך באַריהמען, אַז ב. האָט אַרויסגעגעבען צוויי מאַלער, איינעם זעהר אַ באַקאַנטען, איין שריפטשמעלער, אַ צעהנדליג דאָקטוירים, עטליכע אינזשענירען, אַ חוץ אַ געוויסע צאָהל אירישע קולטור-טהוער. דאָס אַלץ איז אַרויסגעקומען פון אַ ישוב וואָס איז אַזוי גרויס ווי אַ געניץ.

אידישע פרנסות.

אין מיין שטעדטעל האָט יעדער איר געלעבט פון דער ערד. א שטייגער ווי אזוי? גאָר פשוט: מ'האָט געצויגען די פרנסה פון די תבואות און די פרוכטען וואָס וואַקסען אויף די פעלדער.

קיין פאַבריקען איז אין שטעדטעל ניט געווען. קיין פאַברוי-קען איז בכלל אין דער נאַנצער געגענד ניט געווען, א חוץ נאַראַל-ניעס און סאַבאַרניע זאוואָדען (בראַנפען און צוקער-פאַבריקען), וואָס האָבען אויך בעאַרבייט די פרוכט פון דער ערד. די ערד איז געווען אַ פעטע, אַ רייכע, אפשר די בעסטע ערד אין גאַנץ אוקראַ-אינע. דאָס קאָרן איז געווען אזוי הויך, אַז מ'האָט זיך אין דעם געקענט באַהאַלטען. די זאַנגען ווייז זיינען געווען שווער ווי אַנ-גענאַסענע מיט בליי. אַ פיריק האָט געוואויגען אפשר זיעבען-אַכט פונט, און אז מען האָט איהם אפגעבראַטען אין הייסען אש און גענע-סען רייכטלעכקייט, האָט ער געהאַט אַ טעם ווי אָנגעגאַסען מיט האָד-ניג. אַ הויפטעל קרויט איז אַמאָל געווען אזוי גרויס ווי אַ זיפ. וועל-דער מיט סאָנישניקעס (זון-בלומען) האָבען זיך געצויגען אויף גאַנצע מיילען. פון די קערלעך האָט מען געמאַכט דעם גוטען אויל. פון קאַנאַפליע-קרענער האָט מען געמאַכט דעם פראָסמען אויל, וואָס די גוים פלעגען זיך מיט איהם קוויקען אום "פאַסט", (פאַסט-צייט, ווען מ'עסט ניט קיין פלייש).

דאָס לאַנד איז געווען געבענשט מיט דייכע תבואה, רייכע פרוכט, רייכע גערטנער. דער פויער האָט זיך ניט פערנומען מיט קיין זאַך, נאָר בעאַרבייט די ערד. דער פויער איז פעסט געזעסען אויף זיין שוואַרצער, ליעבער, געטרייער ערד און ניט געטראכט פון אַנדערע פרנסות. ער האָט זיך אָבער ניט געקענט באַנעהן מיט

דעם וואָס זיין אַרבייט האָט איהם געגעבען. ער האָט, למשל, גע-
 דאַרפט האָבען קאָסעס און סערפעס און אַקערס און גראַב־אייזענס,
 טאַקע צו בעאַרבייטען זיינע פעלדער. ער האָט געדאַרפט האָבען
 זאַלץ און קעראַסין און צוקער און טהעי און אויל און פיש אין זיין
 בעל הבית'ישקייט. ער האָט זיך אויסגעלערענט טראַגען קליידער
 געמאַכט פון בוים־וואָהל אָנשטאָט דעם אַמאָליגען גוי'אישען גע-
 וואַנט און גוי'אישער לייזענט. הכלל, ער איז געוואָרען אַ קויפער
 פון אַלערליי פראָדוקטען, וואָס אין דאָרף זיינען זיי ניט בנמצא.
 ער האָט זיך שוין ניט געקענט באַגעהן אָהן דער שטאָרט, ווי ס'זיי-
 נען זיך באַגאַנגען זיינע זיידעס. כרי צו קויפען די אַלע זאַכען,
 האָט ער געדאַרפט האָבען געלט. וואו נעהמט מען עס? מען
 פאַרקויפט אַ טייל פון דער תבואה און פון די איבעריגע כרכות,
 וואָס די ערד האָט געגעבען. וועמען פאַרקויפט מען? דעם איז
 דען. ביי וועמען קויפט מען? ביים אידען. פאַרשטעהט זיך
 שוין, אַז דעם אידען'ס פרנסה איז אויפ'ן ענגסטען אופן צונויף
 געבונדען מיט דער גערעטעניש פון דער ערד. איז דאָס יאָהר אויס-
 געוואַקסען גענוג תבואה און די פרייזען זיינען גוט, וועט דער איד
 מאַכען ניש'קשה, איז אויסגעוואַקסען צופיעל תבואה און די פרייז-
 זען זיינען זעהר שטאַרק געפאַלען, איז אַז אַך און וועה אי דעם גוי,
 אי דעם אידען. איז ווידער געווען אַ שלעכט יאָהר און קיין תבואה
 איז בכלל ניט געראָטען, וועט זיין אַ הונגער אי אין דאָרף, אי אין
 שטעטעלע.

אָט אַזוי האָט דער איד זיך ניט געקענט באַגעהן אָהן דעם
 גוי און דער גוי אָהן דעם אידען. ס'האָט זיך אָבער גערוקט אַ
 שוואַרצע כמאָרע אויף ביידע צדדים: די באַפעלקערונג איז גע-
 וואַקסען אי אין דאָרף, אי אין שטאָרט. ס'איז געקומען אַ צייט,
 ווען די ערד האָט שוין ניט געקענט ערנעהרען אַלע פויערים, וואָס
 האָבען געלעבט אין דאָרף, און דער מסחר מיט'ן דאָרף האָט ניט
 געקענט געבען פרנסה אַלע אידען, וואָס האָבען געלעבט אין שטעט-
 טעל. האָט דער פויער אָנגעהויבען הונגערען און ענגער פאַרציהען
 דעם גארטעל; האָבען אידען זיך אָנגעהויבען שלאָגען ווי אַ פיש

אין וואסער און רייסען איינער ביי דעם אנדערען דאָס שטימעל
ברויט פון מויל.

אמת, וואָלט די גאַנצע ערד געווען אין די הענט פון'ם פויער,
וואָלט אויף אלעמען געקומען א ישועה. איז אָבער אין יעדען דאָרף
געווען א פרייז, וואָס האָט געהאַלטען א גרויסען מאַיאָנטעס. פון'ם
פרייז האָבען אַלע געהאַט א קנאַפען נוצען. די פויערים, וואָס
האָבען בעאַרבייט זיין ערד, האָט ער געצאָהלט נישטיגע שכירות.
די פאַר אידלאָר, וואָו האָבען זיך אַרום איהם געדרעהט, האָבען יאָ
געמאַכט גוט, אָבער וויפיעל איז געווען אַזעלכע מיוחסים? אפשר
איינער, צוויי אין שטעדטעל. די גאַנצע הכנסה פון'ם מאַיאָנטעס
האָט דער פרייז אויסגעבראַכט אין פאַרזי, אין וויען, אין קראָקוי.
דאָס דאָרף און האָס שטעדטעל האָבען דערפון ניט גענאָסען. דאָס
דאָרף און האָס שטעדטעל האָבען נאָר געוואוסט, אַז די צייטען
ווערען ערנער און לעבען ווערט אַלע מאָל שווערער.

די אידען פון מיין שטעדטעל זיינען געגליכען געווען צו פיר
לען אויף אַן אָנגעצויגענעם פּיילען-בויגען: אַמאָט רייסען זיי זיך
אַפּ פון'ם אָרט און גיבען זיך ראַפּטאָם א יאָג אַהין, וואו עס שמעקט
מיט א גראָשען. די אידען פון מיין שטעדטעל האָבען געהאַט ברע-
גענדיגע אויגען און זיינען געשלאָפען וואַכענדיג: די אויגען האָ-
בען געברענגט נאָך אַ פאַרדיענסטעל; דער מח האָט ניט געקענט
איינשלאָפען, ווייל ס'האָט איהם געענבערט דער געהאַנט פון
פּרנסה.

די שטאָרט איז געווען פול מיט מוכר-תבואה/ניקעס, גרויסע,
קליינע, קלענערע און גאָר גראָשענדיגע סוחרים. די גרויסע האָבען
געהאַנדעלט מיט דער באַהן, געשיקט וואַגאַנעס אַזש קיין קעניגס-
בערג, איינגעקויפט תבואה ביי פריצים און שליכטימשעס נאָך
אידער מ'האָט זיי אַראָפּגענומען פון'ם פעלד. די קלענערע האָבען
אויך צוגעשטעלט תבואה צו דער באַהן, נאָר זיי האָבען זי אויפ-
געקויפט אין קליינע סכומ'ען און האָבען ניט געהאַט קיין סך קאָ-
פיטאַל. דער גאָר קליינער האָט געקויפט ביים נוי א זעקעל, א
מעסטעל, א טאָפּ תבואה, און זיין גאַנצער קאַפיטאַל איז באַשטאַ-

נען פון צעהן גילדען. מיט אזוינע קליינע מוכר-תבואה/ניקעס האָט
 עס געשוויבעלט און געגריבעלט אין אונזער שטערמעל.
 ווינטער. דער פראָסט ברענט. די אידישע הייזלאַך שלאָך
 פען. עס לייכט זיך נאָך ניט אין קיין פענסטער. דער שניי איז
 זאָרט ווי אַ שטיין און קנאָקט אונטער די פיס מיט אַ קוויטש.
 פון די הייזער הויבען זיך אָן פאָוואָלינקע אַרויסרוקען אידען אין
 בורקעס, מיט שאַלען אויף די אַקסליען, מיט באַשליקעס אויף די
 אויערען, מיט פּווישטען אויף די פיס — אַ וואויל איז נאָך די,
 וואָס האָבען שאַלען און פּווישטען און באַשליקעס; אַנדערע געהען
 נאָר אין פּאַלטאַנדלעך אונטערגעשלאָגען מיט ווינד און מיט שמאַד
 טעם אויף די שטיוועל אָנשטאַט קאַלאָשען. וואוהין געהט מען אזוי
 פרייה? מען וועט אַרויסגעהן הינטער'ן שטאַדט "איבערנעהמען",
 די גויים, וואָס קומען עפעס פאַרקויפען. ווער ס'וועט זיך מזרו זיין,
 אויפשטעהן פריהער, אַרויסגעהן ווייטער, דער וועט גיכער כאַפּען
 די מציאה. מען געהט אַרויס אויף אַנטאָנאָווקער שליאה, אויף
 קראַטשקיווקער שליאה, אויף ווינהאָראַדער שליאה. מען געהט אַ
 מאָר אַוועק אַ וויאָרט און צוויי פון שטערמעל. מען שטעהט.
 מען וואַרט. מען קלאַפט זיך אַ פּוס אָן אַ פּוס. מען שפּרינגט
 אונטער, כדי זיך דערוואַרימען. מען הויכט אויף די רויטע פאַר-
 גליווערטע הענט. מען פּאַכט מיט זיי, מען רוקט זיי אַריין אין די
 אַרבעל. ס'איז קאַלט. דער לוינט בלאָזט. דער פראָסט עסט זיך
 איין אין די ביינער. ס'איז נאָך ווייט צו טאָג. די פעלדער ליגען
 טויט, פאַרוויקעלט אין אַ גראָהען אומעטיגען געבעל. עס דער-
 הערט זיך דאָס סקריפען פון אַ שליטען. אָהאָ, ס'פּאַהרט אַ גוי!
 "שאַ מאַיעש פראָדאַטי?" (וואָס האָסטו צו פאַרקויפען?) ניט
 געוואָרט אויף קיין ענטפּער, אַריינגערוקט אַ האַנט אין שליטען,
 אַ טאַפּ, אַ זוף. האָסט קאַרן? האָסט הרעטשקע? האָסט אַ
 הוהן? דער פּויער איז ניט צופּרידען. דער פּויער שילט זיך.
 "אַמשיפּיס, סקאזשעני!" (לאָז צורוה, משוגענער). דער פּויער
 איז ביי זיך אַ מיוחס. ער ווייסט, אַז נאָך ניט איין איד וואַרט
 אויפ'ן וועג. ס'איז זיך אָבער ניט גרינג אַפּצוטשעפען פּוּנ'ם ערש-

מען אירען. ער לויפט גלויך מיט'ן שליטען, טענצעלט אונטער, האלט זיך פאר די שטאָנגען, טרעט ניט אָפּ; ער פרעגט נאָכ אַנאָנד: „וויפּיעל ווילסטו, זאָג! שטעל אַ מקח!“ דער גוי קראַצט זיך אין קאָפּ: אי ער האָט מורא אָנצוועהרען אַ סוחר, אי ער וויל זיך ניט לאָזען נארען. ס'הויבט זיך אָן אַ דינגעניש, אַ שרייעניש. באַלד כאַפט זיך אונטער אַ צווייטער איד און אַ דרייטער. „אוועקט! ס'איז מיין גוי! מיין חזקה!“ מען הערט איהם אָבער ווי דעם קאָטער. מען דינגט זיך אויף וואָס די וועלט שטעהט. מען פאַררעהט דעם גוי אַ מח. דער גוי ווייסט שוין ניט, ווער עס האָט איהם פאַרשלייערט. „לאָזט מיך צורוח“, שרייט ער, „איך וועל דאָס בעסער אַרױנפיהרען אין שטאָרט אַרױן. דאָרט וועל איך זעהן: ווי דער עולם, אזוי איך“, וואַרנען איהם די אידען: „וואַרט, אין שטאָרט וועסטו אָנלעגען מיט'ן קאָפּ. אין שטאָרט ביזטו ניט קיין בן־יחיד.“ קאָכט זיך דער גוי, קאָכט כען זיך די אידען. און דער פּראָסט שניידט ווי מיט מעסערס, און די קעלט קוועטשט אַרױס דעם מאַרד פון די ביינער. און אז אַ איד האָט שוין מיט מול אײנגעהאַנדעלט אַ זאָק האָבער צו אַ פוהר שטרוי צו אַ מעסטעל קאָרן, ווייסט ער נאָך ניט, וויפּיעל ער וועט דערביי פאַרדיענען. אַליין קען ער דאָך ניט פאַהרען צום וואַקזאַל, מוז ער אָנקומען צום גרעסערן סוחר — און יענער קען אַמאָל אויסדרעהען דעם רישעל און שטעלען אזאַ מקח, אז ס'זאָל פינסטער ווערען אין די אויגען.

אזוי ווי די מוכר־תבואה־ניקעס, אזוי די קורעלאַפּניקעס (הענדלער מיט היהנער), אזוי די יאיעטשניקעס (הענדלער מיט אייער), אזוי די קרעמער, אזוי די בעל־מלאכות. ס'איז געווען צופיעל קרעמער, בעל־מלאכות און הענדלער אין פאַרגלייך מיט דעם מסחר, וואָס מען האָט געקענט מאַכען. אין מיין שטעדטעל האָבען צוויי זאליאזניקעס (אײזען־הענדלער) נאָך געקענט האָבען פּרנסה. איז געקומען אַ דריטער און געעפענט אַן אײזען־געשעפט, האָט ער געמוזט ברעכען רוק און לענד, אָדער אַלע דריי זיינען גע־וואָרען קבצנים. אין מיין שטעדטעל האָט מען זיך געריסען פאַר

א גראָשענעם פארדיענסט, מ'האָט אויפגעמאָן די קלינסטע אויבער-
 המצאות צוליעב אַ כזית ברויט, מ'האָט זיך געשארפט אַ מח און
 מ'האָט איהם אויסגעשארפט ווי אַ בלאַנקער מעסער — און מ'האָט
 אַלץ ניט געגעסען צו זאָט.

געווען אַ לעבען אין איין פחד, אַ לעבען אין יאָגעניש, אין
 אימפעט: אויב מ'האָט יאקאָס פאָרט געלעבט און געאַטעמט און
 נאָך חתונה געמאַכט קינדער און אַפילו געטראַכט וועגען העכערע
 ענינים, איז דאָס כאַמת אַ וואונדער. גרויס איז די געדולד פון'ם
 אידישען פאָלק און שטאַרק איז געווען דער גייסט פון מיון שטער-
 טעל, אויב עס איז פאָרט געבליבען אַן אָרט פון עדעלקייט און
 תורה און פיינקייט.

געצעהלטע בעלי בתים האָבען געפיהרט אַ רהיגען לעבען און
 ניט געציטערט פאר'ן מאָרגען. דאָס זיינען געווען די גליקליכע,
 וואָס זיינען אַרויסגעגאַנגען פון זייערע שטערטעלדיגע דלד אמות
 און זיך פאַרבונדען מיט דער גרויסער וועלט. אַ איד האָט געהאַט
 דעלט מיט וואַלד. אַ איד האָט צוגעשטעלט געהילץ צום באַהן.
 אַ איד האָט צוגעשטעלט פראַדוקטען אין די קאזארמעס אין אומאן.
 אַ איד האָט איינגעקויפט תבואה ביי פריצים. אַ איד האָט גענוי
 מען דעם פאָדריאָד אויף אַ בנין אָדער אַ שאַסעע אָדער אַ בריק.
 אַ איד האָט געהאַלטען אַ מיהל אין אַ דאָרף. געווען עטליכע איי-
 דען, וואָס האָבען אַפילו געהאַלטען מאַיאַנטקעס אין אַרענדע —
 פאַסעסאָרס האָט מען זיי גערופען — כאַטש על פי זאַקאָן האָט אַ
 איד ניט געמאַרט אַרענדירען קיין ערד. די אַלע האָבען שוין גע-
 האַט אַ פרייען קערבעל און האָבען ניט געפיהלט, אז אימיצער
 שטעהט הינטער זיי מיט אַ בייטש.

העכער פון אָט די אַלע בעלי בתים זיינען געשטאַנען די
 גבירים, די בכבוד'יגע דיזיקעס און די אויפגעקומענע קאנאהארס:
 דאָרט האָבען, ווי זאָגט מען, הינט געטראַנען גאַנצע קעפ. אָבער
 דאָס זיינען געווען די איינציגע פאָר משפחות, וואָס האָבען זיך
 געבאָדען אין שפע.
 דאָס שמעדתעל בכלל, דער ראשו ורכו פון דער באַפעלקערונג,

האָט זיך געצאָפּעלט אין אַרימקייט, ווי אַ פּליג אין שפּין־געוועב. מ'האָט געטריקענט דעם מאַרד און געצויגען דעם זאַפט פּונ'ם האַרצען.

און די אידען האָט מען דאָך געראַרפט האָבען! ווי דאָס לאַנד האָט זיך ניט געקענט באַגעהן אָהן דעם ערד־אַרביטער, האָט עס זיך פּונקט אזוי ניט געקענט באַגעהן אָהן דעם בעל מלאכה און דעם סוחר. אָבער געה האָב טענות! פאַרלאָזען דעם תּחום האָט מען ניט געטאָרט, און דער וועג צו אַנדערע פּראָפעסיעס איז געווען אזוי גוט ווי פאַרשלאָסען. האָט מען געפּיהלט, ווי עס ווערט וועניגער לופט, ס'פאַרשווינדט די ערד פון אונטער די פּיס.

און דאָך מוז מען פאַרצייכנען, אַז אין די ערגסטע צייטען איז דער איד פון מיינ שטעדטעל געבליבען אַ בן־חורין. די אַרימקייט האָט ניט אויפגעגעסען זיין נשמה, ניט געבראַכען זיין געמיט. אַ שמייכעל, אַ ווערטעל, אַ הלצה'לע איבער זיך און איבער אַנדערע, אַ געשמאַקע מעשה — און ער האָט שוין גובר געווען די דאָגת פּרנסה, ער האָט אָפּגעטרייסעלט פון זיך דעם אומעט, ער איז פּריי. ער האָט אַלצדינג אין דער אדמה. ניט ווערט אַ דרייער. אַבי דער מענש איז אַ מענש.

ה'תש"ח
ב' שבט

דער גוי און דער איד אין דער אוקראינער שמעדרמעל.

אין מוין שמעטיל האָט דער גוי ניט פיינט געהאט דעם אידען
און דער איד האָט ניט פיינט געהאט דעם גוי. וואָלטען זיך קיין
זייטיגע ניט אריינגעמישט, וואָלטען ביידע פעלקער געלעבט
בשלום ושלום.

איך בין אויסגעוואקסען אין דערפער און וועלדער. אין מיינע
אינגערע יאָהרען האָב איך געזעהן מעהר גויים ווי אידען. איך האָב
גערעדט זייער שפראך פונקט אזוי ווי מיינע. און איך האָב זיך
קיינמאָל ניט אָנגעשטויסען אויף שנאה צום אידען א ל ס
א י ד ע ן.

דאָס הייסט ניט, אז ס'איז געווען לויטער ליעבשאפט און
פריינדשאפט. ווי קען זיין ליעבשאפט דאָרט וואו ס'איז שווער
אויפ'ן האַרצען און מ'איז ניט זיכער מיט'ן שטיקעל ברויט. דער
גוי און דער איד האָבען געלעבט פון דער זעלביגער ערד, געלעבט
אין גויט. דער גוי האָט פאר זיין תבואה פארלאנגט וואָס מעהר ;
דער איד האָט איהם געוואָלט געבען וואָס ווינציגער. דער גוי
האָט געפרובט נאָרען דעם אידען, דער איד האָט „געפריצעוועט“
דעם גוי. האָט אַ שוסטער אויפגענייהט אַ גוי אַ פאָר שטיוועל און
יענער איז איהם געבליבען שולדיג אַ קערבעל, האָט ער זיך שוין
געמעגט מיט דעם געזעגענען אויף אייביג. האָט אַ גוי געבראכט
גערשטען אין שטאָרט אַרײַן, האָט ער געדארפט אַכטונג געבען אויף
דער וואָג מיט זיבען אויגען. טאָמער האָט ער געכאפט דעם אידען
ביי „מאָכען קונצען“, זיינען פעטש געפלוניגען ווי האַלזשקעס. איז
אַ גוי אַריינגעקומען אין אַ אַידישער קראָם, האָט מען איהם גע-
דארפט היטען, עס זאָל זיך עפעס ניט צוקלעפען צו זיינע פינגער.

טאָמער האָט זיך יא געטראָפּען א מכשול, האָט ער שוין געהאט דאָס עהרליכע אויסקומעניש און געוואוסט „פאָטשאָם פונט ליכא“ (וויפיעל עס קאָסט אַ פונט צרות).

דאָס אַלץ איז געווען אַ וואָכעדיגער גאנג און ס'האָט אנדערש ניט געקענט זיין אין אַ לאַנד פון אַרימקייט און דחקות. אָבער דאָס האָט זיך ניט פארשפּרייט פון דעם יחיד אויפ'ן כּלל. דער איד האָט געוואוסט, אַז ס'איז דאָ עהרליכע גוים, כּשר'ע גוים, וואָס אז זיי זאָגען אַ וואָרט, איז הייליג. די גוים האָבען געוואוסט, אַז ס'זיינען דאָ פיינע אידען, לייטישע געשעפטסלייט, וואָס מען מעג זיך אויף זיי פארלאָזען. נאָך מעהר: ס'איז געווען אַ כּלל, אַז סתּם איד איז נ י ט שלעכט. ס'איז געווען אַ שכנישע באַציהונג, אַ גוטמוטיגע חבר'שאפט צווישען גוי און דעם אידען.

דער איד האָט, נאטירליך, ניט געהאלטען פון דעם גוי'אישען נאָט. ער האָט זיך אָבער פאַר איהם ניט געשראָקען. ס'איז געווען אַן אונטערשייד פון שפּראַכען, פון קולטורען, פון רעליגיעזען, פון מנהגים. אָבער מ'האָט געלעבט אזוי נאָהענט איינער צום אנדערען, אַז מ'האָט זיך פ א ר ש ט א נ ע ן. ניט געווען קיין שום געהיימניש פאַר'ן אידען אין די גוי'אישע רעליגיעזע צערעמאָניעס, אין די גוי'אישע ימים טובים. מיר האָבען געוואוסט, ווען ביי די גוים איז „פאָסט“ און ווען איז חגא, ווען מען געהט אויפ'ן אייז און ווען מען באקט די פּאַסקעס. און ס'האָט אונז קיין פּיצעל ניט געאַרט, וואָס דער גוי געהט ניט אין שול אַריין און זאָגט ניט קיין תּהלים.

דאָס אייגענע מיט'ן גוי בנוגע דעם אידען. דער גוי האָט געוואוסט אַלצדינג וועגען אידען און דעם אידישען לעבען. דער גוי האָט געהאט אַ געוויסען דרך ארץ פאַר די אידישע רעליגיעזע מנהגים. איז אַ איד דורכגעפּאַהרען אין דאָרף און זיך אָפּגע שטעלט דאווענען אין אַ גוי'אישער שטוב, האָט מען ניט אָפּגע שפּעט פון זיין טלית און תּפילין. פארקעהרט, די גוי'ע האָט נאָך אָנגעשריען אויף די שרצים'לעך, וואָס זיינען געקראַכען דעם אידען אין די אויגען. די גוי'ע האָט געזאָגט: „מען טאָר איהם ניט

משעפען, ער בעט צו זיין גאָט". און דאָס איז געווען גענוג.
 די גוי'ע האָט געוואוסט, אז אַ איד טאָר ניט עסען קיין טריפה
 פֿלייש און קיין חזיר, האָט זי איהם געגעבען פּריסנע פּלעצעל און
 געבראָטענע קארטאָפּליעס. זי האָט איהם אָבער ניט פּיינט געהאט
 פֿאַר זיינע אידישע „זאבאבאָנעס". אזוי הייסט איהם זיין גאָט
 — קען מען האָבען טענות ?

אין אונזער שטעטל זיינען אידען און גוים אָפּט גענאנען
 איינער צום צווייטען. פֿלעגט קומען א פּסח אָדער א סוכות, זיינען
 גוי'אישע בעלי-גופים גענאנען גוט-יום-טוב כּעמען צו אידישע
 באַקאנטע סוחרים. מ'איז געזעסען ביים טיש, געשמועסט, גע-
 טרונקען א גלעזעל בראנפּען, זיך געוואונשען אַלדאָס גוטס. פֿלעגט
 ווידער, קומען אַ גוי'אישער יום טוב, האָבען אידישע בחורים זיך
 געפֿאָזט אויף דער גוי'אישער גאָס. אמת, אַ איד אַ חשוב, אַ איד אַ
 בר תּורה וועט זיך ניט מאַכען נידריג און געהן פּאַרברענגען מיט
 גוים. האָס איז געווען שלאַ לפּי כבודו. דער אונטערשייד אין
 קולטור האָט זיך בכלל שטאַרק געפֿאָזט פּיהלען. דער איד האָט
 פּאַרשטאַנען אַ סך מעהר ווי דער גוי, ער האָט געקענט לייענען און
 שרייבען און האָט פּון זיך געהאַלטען אַן עולם ומלואו. ס'זיינען
 אָבער געווען פּשוט'ע אידען, גראָבע ברידער, וואָס האָבען זיך גע-
 פּיהלט אין אַ גוי'אישער קאָמפּאַני אפּשר אַ סך בעסער, ווי צווישען
 ערעלע אידען. געווען בעל-עגלות, שוסטערס, קאָוואַלעס, שטעל-
 מאַכעס, גאַרבער, וואָס האָבען זיך גע'חבר'ט מיט די גוים און צו
 זיי גענאנען אונטער אַ שמחה, געגעסען זייערע געפּאַרבעטע אייער
 — „קראשאַנקעס" און "פּיסאַנקעס" — געטרונקען זייער בראנפּען.
 ס'איז געווען אַ שטענדיגע ענגע פּאַרבינדונג צווישען דער אידישער
 און גוי'אישער גאָס, צווישען דעם דאָרף און דעם שטעטעל. אין
 יעדען דאָרף איז געווען אַ פּאָר אידען — קרעמער אָדער בעל מלאכות.
 אויף אַט די אידען האָט דאָס דאָרף געקוקט ווי אויף אייגענע.
 מ'וואלט קיינעם ניט געפֿאָזט זיי אָנריהרען די מינדעסטע האָר :
 שקצים'לעך און אידישע קינדער האָבען געלעבט ווי ברידער.
 טאָמער איז אַ איד אריינגעפּאָהרען אין דאָרף און די שקצים'לעך

זיינען איהם נאָכגעלאָפּען מיט היטעל אין מויל און געשריען „ושיד
האלאמי“, איז דאָס געווען קונדס'עריי מעהר ווי שנאה.

אין אונזער שטעדטעל איז געווען אַ משפּחה גויים מיט'ן נאָמען
די וואַריטשעס. זיי זיינען געווען די רייכסטע בעלי-גופים, די שטארק-
סטע שלעגער, די מיעפסטע טרינקער און די גרעסטע מאָדניקעס. אַ
וואַריטש פלעגט זיך באַווייזען אין גאָס, איז ער געווען אָנגעמאָן אין
אַ ווייס לייווענטען העמד, וואָס האָט געשיינט ווי דער געפאלענער
שניי. דאָס העמד איז געווען אויסגענייהט מיט רייטע און בלאָהע
און געלע אוואָרען — צלם'לעך — וואָס האָבען ממש פאַרכאפט דאָס
אויג. אויף די פיס האָט אַ וואַריטש געטראָגען טייערע שטיוועל
מיט לאַנגע האַליאַוועס צונויפגעלעגט ווי אַ קאָטרינקע און מיט
מעשענע צוועקלעך אויסגעקלאפט אויף דער הינטערשטער זייט
פון'ם קעפעל. אויף די שטיוועל האָט אַ וואַריטש אָפט געטראָגען
גומענע קאלאָשען, וואָס האָבען געגלאַנצט פאַר אַ מייל. פאַר אַ
מאנטעל האָט ער געטראָגען אַ שוואַרצע סוויטע, טאָקע פון גוי'איש
געוואַנט, אָבער דאָך ווייך, בעסער ווי פאַברישנע. די סוויטע
האָט ער געטראָגען אויף איין אַרבעל — ווי צו ווייזען, אַז ער האָט
אַלעמען אין דער ערד. אַ וואַריטש געהט — מאַכט אַ וואַרע!
געווען זיינען די וואַריטשעס געזונט ווי אייזען, מיט ווייסע פנים'ער,
לאַנגע שוואַרצע וואַנצעס, קוטשמעס האָר אויף די קעפּ. אַמת'ע
סאַמאַראַדנע „כאָכלעס“. געווען גרויסע רוצחים, אָט די וואַ-
ריטשעס. גויים פלעגען מיט זיי האָבען צו זינגען און צו זאָגען.
האָט אַ וואַריטש געהאט עפעס אַ סכסוך מיט אַן אַנדער גוי —
האָט זיין חברה איהם דערצעהלט די שעהנע מעשה און ס'איז
געווען — פאַרפאלען.

נו, האָט איינמאָל געטראָפּען, אַז אויפ'ן יאָריר האָבען אָנגע-
פאַרענע גויים זיך עפעס צוקוינט מיט די אירען פון אונזער שטעטעל
און ס'האָט געהאלטען ביי אַ געשלעגן. גוים האָבען זיך שוין גענומען
צו די בייטשען מיט די ווילעס מי די דישלעס, און ווער ווייס צו
וואָס ס'וואָלט דערנאָנגען. אויף די אירען איז אָנגעפאלען אַ

מורא. די פרעמדע גויים זיינען געווען שכור און צורייצט — און די אידען האָבען אנטקעגען זיי קיין כח ניט געהאט. נו, האָט מען געלאָזט וויסען די וואריטשעס. זיינען די וואריטשעס אַראָפֿ געקומען אין מאַרק אַרײַן, אַ גאַנצע באַנדע, געזונטע שקצים, ווי די בערען, און מ'האָט זיך אַ וואָרף געטאָן אויף די פרעמדע גוים און מ'האָט זיי אָנגעבראַכען די ביינער „פּאָ גאַשעמו“, מ'האָט געראַטעוועט די אידען.

ס'איז ניט געווען, אייגענטליך, קיין גרונד פאַר אַ פיינדשאפט צווישען די גוים און די אידען. דער גוי האָט געדארפט האָבען דעם אידען פונקט ווי דער איד האָט געדארפט האָבען דעם גוי. ביידע פעלקער האָבען געלעבט אויף דער זעלביגער ערד הונדערטער יאָהרען, און ביידע האָבען געהאט אַ רעכט אויף זייער פּלאַץ אונטער דער זון. ערשט ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין רוסלאַנד און פּאָגראַם־אַניטאַציע איז אַרײַן אין פּראָגראַם פון דער רעגירונג, האָט זיך באַוויזען אַ פיינדשאפט. אָבער אויך אַט די פיינדשאפט האָט ניט אַריינגעדונגען טיעף אין די מאַסען. די פיינדשאפט איז געגאנגען ניט פון אינעוועניג, נאָר פון דרויסען. זי איז געקומען מיט אָנגעפּאָהרענע שוואַרץ מאַה'דיגע אַניטאַטאָרס, מיט גלחים, וואָס מ'האָט זיי געזען אַרְגאַניזירען „פּאַראַיינען פּוֹל'ם רוסישען פּאָלק“, מיט פּריצים, וואָס האָט כּען געוואָלט אַרויפּוואַרפען זייער שולד אויף די אידען. די פיינד־שאפט איז געווען אַן אויפגעבלאָזענע, אַ געמאַכטע. מ'האָט דער־צעהלט דעם פּויער, אַז דער איד איז אַן עקספּלאָטאַטאָר, אַז ער זויגט פון איהם אויס דאָס בלוט, כּאָטש ווי האָט ער געקענט זיינען בלוט, אַז ער איז אַליין געווען הונגעריג און עלענד. מ'האָט דער־צעהלט דעם פּויער, אַז דער איד איז אַ שונא פון זיין רעליגיאָן, פון זיין גאָט. מ'האָט באַשאַפען דעם בייליס פּראָצעס און מ'האָט דערצעהלט די מאַסען, אַז אידען דאַרפען קריסטליך בלוט אויף פּסח. מ'האָט גערייצט דעם פּאַטריאַטישען אינסטינקט פון דעם פּויער : מען האָט איהם געזאָגט, אַז אידען ווילען אומברענגען זייער ליעבען פּאַטער, דעם קיסר ניקאָלאַי. די אַניטאַציע האָט אויפגערודערט

דאָס שלעכטע בלוט פון די פויערים און האָט באַשאַפּען אַ בייזע שטימונג.

אַבער אַפילו אָט די שטימונג איז נאָך ניט געווען געפעהרליך. ס'איז פונקט אַכט יאָהר זינט איך בין געווען אין יענע מקומות. איך בין אויסגעפאָהרען אַ סך שטעדטלעך. איך האָב גערעדט מיט אַ סך אידען. איך האָב פארבראכט אַ שטיק צייט ביי מיינער אַ שוועסטער וואָס וואָהנט אין אַ דאָרף. איך האָב געזעהן די באַציר הונגען צווישען די פויערים און די אידען. ס'איז נאָך אַלץ געבליבן בען אַ גרויסער טייל פון דעם אַמאָליגען פריעדען. די פויערים אין מיין שוועסטער'ס דאָרף האָבען נאָך אַלץ געהאלטען „זייערע“ אידען פאַר אייגענע. די פויערים האָבען געקוקט אויף די שטעט טעלדיגע אידען ווי אויף זייערע שכנים. אמת, די לאַגע אי פון די פויערים, אי פון די אידען איז געוואָרען אַ סך ערגער. די בלייבע נויט האָט געהערשט אומעטום. די פויערים האָבען זיך אָנגעהויבען לערנען די תורה פון קאָאָפּעראַציע — און קאָאָפּעראַטיווע געשעפּטען האָבען זיך געעפענט אין פארשידענע דערפער. דאס איז דער ווייל ניט געווען קיין סכנה, וואָרים די אידען האָבען בדרך כלל פאַר קויפט ב י ל י ג ע ר, ווי די קאָאָפּעראַטיווען. אַבער ס'האָט געקענט ווערען שלעכט. דער עקאָנאָמישער פונדאמענט איז אַלץ שמעלער געוואָרען אונטער די פיס פון די אידען.

אין יענער צייט זיינען מיר אַבער אַלע געווען זיכער, אַז קוים ווערט רוסלאַנד פריי און דער איד באַקומט אַלע רעכט, וועט די קלענסטע שפור פון פיינדשאפט צורונען ווערען אין אוקראינע. מיר האָבען געגלויבט אין דער מאכט פון ליכט. מיר האָבען גער האַפּט, אַז אידען וועלען אַרױפֿלעבן אין אַ פרייער מדינה. אוקראינע, אוקראינע! וואָס פאַר אַ פלוך האָט זיך אויסגעגאָסען אויף דיר! וואָס איז געוואָרען פון דעם גאַלדענעם געבענשטען לאַנד!